

Dialog

Over oordeel en waarheid in de opiniejournalistiek

Evert te Winkel
Fortlaan 7
7325 ZN Apeldoorn
egtewinkel@gmail.com
06-44022845

Studie: Journalistiek
Christelijke Hogeschool Ede
Oude Kerkweg 100
6717 JS Ede

Minor: Cultuur en religie

Afstudeerbegeleider:
Ruud Vos

Datum: Donderdag 8 mei 2014

Voorwoord

Wat is opiniejournalistiek en wat behoort het te zijn? Het antwoord op deze twee vragen bepaalt grotendeels het antwoord op de vraag naar waarheid binnen de opiniejournalistiek. Waarheid staat over het algemeen binnen de journalistiek ter discussie, maar de opiniejournalistiek kent specifieke tegenwerpingen.

Deze scriptie behandelt twee van deze tegenwerpingen: dat opiniejournalistiek niet waar is omdat deze subjectief zou zijn en dat opiniejournalistiek levensbeschouwelijk en dus partijdig is. De scriptie laat zien dat deze tegenwerpingen ofwel onjuist zijn ofwel niet problematisch. Ook plaatst deze de opiniejournalistiek in de context van de eeuwenlange journalistieke en filosofische ontwikkeling.

Het onderzoek sluit af met de visies van een drietal hoofdredacteurs van opiniejournalistieke magazines, waarvan De Nieuwe Koers openlijk levensbeschouwelijk is. Daaruit blijkt dat het onderzoek in deze scriptie niet louter een abstracte beschouwing is, maar praktische consequenties heeft voor de makers van opiniebladen. Om die reden zijn een aantal praktische aanbevelingen en gedachten direct na de conclusie uitgewerkt.

Deze scriptie is een onderdeel van de specialisatie Cultuur & Religie. De samenhang tussen deze specialisatie en de scriptie ligt voor de hand, maar verdient wel extra uitleg. Het onderzoek behandelt een mogelijk vooroordeel dat levensbeschouwing of religie waarheidsvinding in de weg staat, wat overigens mogelijk maar niet noodzakelijk is, en betoogt daarbij dat levensbeschouwing noodzakelijk is om de wereld te begrijpen (extern) en dat de journalist zonder levensbeschouwing niet bestaat (intern). Cultuur komt in de scriptie slechts bij behandeling van Girard expliciet naar voren, maar vormt in samenhang met levensbeschouwing een rode draad binnen dit onderzoek.

Het volume van de scriptie nam in de loop van het onderzoek fors toe. Een leeshandleiding is daarom geen overbodige luxe. Bij thema #1 ligt het zwaartepunt in de tweede helft, vanaf de vraag 'Wat is opiniejournalistiek?' Bij thema #2 is voornamelijk het kopje 'Toepassing voor de journalistiek' belangrijk, bij thema #3 is de eerste helft, tot en met 'Intersubjectiviteit' het belangrijkste en in thema #4 vormt het stuk onder 'Traditie en historie' vooral een interessant zijspoor. De interviews in deel #5 geven een goed beeld van de thematiek die in de gehele scriptie besproken is. Ik sluit af met een aantal persoonlijke aanbevelingen die ik als les bij het maken van deze scriptie geleerd heb.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
#0 Inleiding	6
1. <i>De huidige situatie</i>	6
2. <i>Het doel van deze scriptie</i>	6
Thema #1: Waarin verschilt opiniejournalistiek van andere soorten journalistiek, speciaal gelet op het thema waarheid?	8
1. <i>Het probleem van journalistiek met waarheid</i>	8
a. Koptiek	9
b. De pauselijke toespraak	10
c. Churnalism	11
2. <i>De zaak Marinab, een voorbeeld van journalistiek falen</i>	12
a. Jan Dirk Snel	13
b. Wat staat op het spel?	14
3. <i>Wat is opiniejournalistiek?</i>	15
a. Opiniërend en feitelijk	15
b. Functie en doel	16
c. Wat is opinie?	17
d. Journalistiek	19
4. <i>Ethiek en waarheid in opiniejournalistiek</i>	19
a. Eigen onderzoek	20
b. Ethische codes	21
c. Oregon code	22
d. Deugdelijke grondslag	22
5. <i>Conclusie</i>	23
Thema #2: Filosofie, opiniejournalistiek & waarheid	24
1. <i>De geschiedenis van de journalistiek</i>	24
2. <i>Drie invalshoeken</i>	25
a. Praktische en intellectuele middelen	25
b. Projectie	25
c. Ideologie	26
3. <i>Jürgen Habermas</i>	27
a. Publieke sfeer	27
b. Wat is Verlichting?	28
c. Communicatietheorie als aparte wetenschap	29
4. <i>Waarheid in de voor-kantiaanse filosofie</i>	30
a. Plato en Aristoteles	30
b. Begrip en zaak	31
5. <i>Kant versus Rorty</i>	32
a. Theoretische rede	32
b. Praktische rede en esthetiek	33
c. Drie erven van Kant	33
d. Positivisme, materialisme en romantiek	34
e. Het relativisme van Rorty	35
f. Waarheid	36
6. <i>Toepassing voor de journalistiek</i>	37
7. <i>Conclusie</i>	38
Thema #3: Objectiviteit versus subjectiviteit	39
1. <i>De grens van objectiviteit</i>	39

a. Een onhelder concept	40
b. Vooroordeel	41
c. Onder vuur	42
2. <i>Intersubjectiviteit</i>	43
a. Taal is onnauwkeurig	43
b. Invloed van de toeschouwer	45
3. <i>Oordeel</i>	46
a. Rationeel	46
b. Scheiding tussen schoon en ontzagwekkend	47
c. Slechts over eigen gevoelens	48
d. Feiten tegenover emotie	49
e. Objectiviteit van waarden	49
4. <i>Groepsoordeel en journalistiek</i>	50
a. Upgrade van de moraal	51
5. <i>Conclusie</i>	52
Thema #4: Levensbeschouwing en waarheid	54
1. <i>Vaste grond</i>	54
a. Referentiekader	56
b. Religie	57
c. Common sense	59
2. <i>Hetzelfde schip?</i>	60
a. Religie en cultuur	61
b. Vernieuwing van binnenuit	62
3. <i>Traditie en historie</i>	63
a. Klassieken	63
b. Leven op een bepaalde wijze	64
c. The clash of civilisations	65
d. Cultuur en beschaving	66
4. <i>Levensbeschouwing en journalistieke duiding</i>	67
a. Levensbeschouwelijke dialoog	67
b. Veelzijdig benaderen	68
5. <i>Conclusie</i>	69
a. Vooroordelen	69
#5 Interviews naar aanleiding van de vier thema's	71
<i>Thema 1: Waarheid en ethiek</i>	71
a. Richting	71
b. Naar de mond praten	71
c. Kloppende feiten	72
<i>Thema 2: Waarheid, journalistiek en filosofie</i>	72
a. Ideologie	72
b. De journalist als toeschouwer	72
<i>Thema 3: Objectiviteit en subjectiviteit</i>	73
a. Waardeoordelen	73
b. Intersubjectiviteit	73
<i>Thema 4: Waarheid & Levensbeschouwing</i>	74
a. Kaders	74
b. Just the facts	74
Samenvatting	76
Conclusie	77
1. <i>Levensbeschouwing</i>	77
2. <i>Intersubjectiviteit</i>	77
3. <i>Oordeel</i>	78

4. <i>Richting</i>	78
5. <i>Waarheid</i>	78
Een aantal persoonlijke aanbevelingen	80
Bronnen	82
<i>Literatuur</i>	82
A	82
B	82
C	82
D	83
E	83
F	84
G	84
H	84
J	84
K	85
L	85
M	86
N	86
P	86
R	86
S	87
T	87
V	87
W	88
<i>Geluids- en beeldfragmenten</i>	89
<i>Interviews</i>	89
Bijlagen	90

#0 Inleiding

Al ver voor het begin van wat wij kennen als journalistiek werd de vraag gesteld wat waarheid eigenlijk is. In de eerste helft van de eerste eeuw wordt de Romeinse gouverneur Pilatus geportretteerd als Jezus bij hem terecht staat:

“Pilatus zei: ‘U bent dus koning?’ ‘U zegt dat ik koning ben,’ zei Jezus. ‘Ik ben geboren en naar de wereld gekomen om van de waarheid te getuigen, en ieder die de waarheid is toegedaan, luistert naar wat ik zeg.’ Hierop zei Pilatus: ‘Maar wat is waarheid?’ Na deze woorden ging hij weer naar de Joden buiten.”¹

Filosofen als Aristoteles hadden zich al veel met de vraag naar waarheid bezig gehouden² en sinds deze woorden van Pilatus³ is er geen tijd geweest dat het begrip waarheid niet ter discussie stond. Vaak was dit voer voor filosofen (wetenschappers dus) en zeker in de Middeleeuwen ook voor theologen. Sinds de professionalisering van de journalistiek, voornamelijk in de tweede helft van de vorige eeuw, is waarheid ook binnen de journalistiek steeds prominenter in beeld gekomen, maar deze is ook meer ter discussie komen te staan.

1. De huidige situatie

De discussie over waarheid beperkt zich relatief veel tot zaken als ‘objectiviteit versus subjectiviteit’, ‘hoor en wederhoor’ en ‘één bron is geen bron’. Onjuistheden in als feitelijke berichtgeving gepresenteerde artikelen zijn relatief gemakkelijk te onderkennen. Bij de opiniejournalistiek ligt dit lastiger. Discussie over wat opiniejournalistiek is of hoort te zijn mist goeddeels en literatuur ontbreekt nagenoeg.⁴ Wat is opiniejournalistiek en welke rol kan waarheid binnen de opiniejournalistiek spelen? Dit onderzoek richt zich erop hoe er binnen de opiniejournalistiek over waarheid gedacht kan worden, waarbij voornamelijk ethiek en filosofie belangrijk zijn. Kan waarheid binnen de opiniejournalistiek een criterium zijn? is de voornaamste vraag van deze scriptie.

Waarheid heeft niet alleen betrekking op kennis van feiten, maar ook op keuzes die mensen, ook journalisten, vanuit levensbeschouwing maken. Daarom behandelt deze scriptie de journalistieke ethiek, waarheid binnen de ontwikkeling van (opinie)journalistiek en filosofie, de verhouding tussen objectiviteit en subjectiviteit en de rol van beide binnen de opiniejournalistiek en als laatste de rol van levensbeschouwing binnen deze journalistiek.

2. Het doel van deze scriptie

Een verhaal over objectiviteit en subjectiviteit, waarheid, journalistieke ethiek, levensbeschouwing en filosofie, is al snel abstract en theoretisch. Dat is deze onvermijdelijk ook. Tegelijkertijd is deze scriptie zeer praktisch van aard, deze poogt het

¹ Nederlands Bijbelgenootschap (2004), Johannes 18:37&38

² zie bijvoorbeeld: *Organon*, Aristoteles

³ Of deze woorden daadwerkelijk door Pilatus zijn uitgesproken, daar de auteur van dit bijbelboek geen ooggetuige is, laat ik in deze scriptie buiten beschouwing. Dat is voer voor theologen en historici.

⁴ Tekenend is dat de zoekterm ‘opiniejournalistiek’ in Google Boeken slechts negen resultaten oplevert en in Google Scholar slechts zes. Ter vergelijking: in Google Boeken levert ‘journalistiek’ ongeveer 73.400 resultaten op en in Google Scholar ongeveer 4.830.

denken over waarheid in de opiniejournalistiek door professionals van gespreksstof te voorzien.

Journalisten kijken teveel naar elkaar, wordt verderop betoogt. Bewust komen in deze scriptie veel wetenschappers en denkers van buiten de journalistiek en van buiten deze tijd aan het woord. Waar blikvernauwing de norm is, onder het mom van specialisatie, streeft dit onderzoek naar verbreding. Naast de publicaties over journalistieke ethiek wordt gebruik gemaakt van publicaties over wetenschappelijke disciplines als geschiedenis, sociologie, psychologie, rechten, filosofie en communicatiewetenschap. Ook komen krantenartikelen, onderzoeken naar de pers en uitspraken van de Raad voor de Journalistiek op meer anekdotische wijze voor.

Naast een blikverbreding naar verschillende disciplines buiten de journalistiek streeft deze scriptie ook naar een blikverbreding in tijd. Het oudste als bron gebruikte boek stamt uit 1756, het meest recente uit 2013. De inhoud van verschillende gebruikte bronnen is van ver voor 1756. Daarmee is deze scriptie als een reis door de tijd, meer dan alleen maar een schets van waarheid in opiniejournalistiek.

Thema #1: Waarin verschilt opiniejournalistiek van andere soorten journalistiek, speciaal gelet op het thema waarheid?

Het thema waarheid is een onderwerp dat de journalistiek ver overstijgt en dat de journalisten zeker niet kunnen claimen. Daarom is het nodig bij dit onderwerp om eerst de journalistiek te bestuderen en daarna pas het onderwerp waarheid in zijn geheel, waarna beide aan elkaar verbonden kunnen worden.

Waarheid is niet zozeer een methodologische kwestie, het is in de eerste plaats een ethische kwestie. Daarom behandelt dit hoofdstuk de journalistieke ethiek tamelijk uitgebreid, waarin niet alleen de veelgebruikte ethische codes aandacht krijgen, maar ook een aantal vroege en voor Nederlandse begrippen tamelijk obscure codes. Daaruit wordt duidelijk dat waarheid, een nogal onduidelijk begrip, weliswaar voornamelijk ethisch is, maar ethiek ook overstijgt. Dat beïnvloedt de betekenis van waarheid binnen de journalistiek en voornamelijk van de opiniejournalistiek.

Dit eerste hoofdstuk laat zien dat zelfs als objectief gepresenteerde berichtgeving niet altijd voor waar kan door gaan, laat met Jan Dirk Snel zien dat waarheid ook dialogisch kan worden opgevat en vervolgt met de rol van waarheid en opinie binnen de journalistieke ethiek. Dat waarheid belangrijk is voor de journalistiek laten verschillende ethische codes zien. Naast ethische heeft waarheid voor de journalistiek ook pragmatischer redenen. Ook schetst dit hoofdstuk een bruikbare definitie van opiniejournalistiek.

1. Het probleem van journalistiek met waarheid

De afgelopen jaren zijn verschillende malen journalisten en media in opspraak gekomen omdat berichtgeving bewezen onjuist was. Het archief met uitspraken van de Raad voor de Journalistiek (RvdJ) staat er vol mee, terwijl dat slechts het topje van de ijsberg vormt. Een aantal casi (niet van de Raad) werk ik hier kort uit om een beeld te geven van het probleem, dat ik in een bredere context plaats van een groeiende publicatiedruk en een grotere afhankelijkheid van perspublicaties van overheden en ondernemingen zelf. Uit het interview met Huub Evers blijkt dat waarheid volgens hem soms ook een te grote eis is, soms kan je als journalist simpelweg niet weten wat waarheid is.

“Ik kan niks met de suggestie dat wij de waarheid kunnen vaststellen of het volk kunnen opvoeden.” Zo reageert Marcel Gelauff, hoofdredacteur van NOS-Nieuws, in het Delftse universiteitsblad *Delta* op kritiek dat de NOS en andere nieuwsmedia slordig en weinig kritisch met wetenschappelijke publicaties zouden omgaan.

Veel journalisten zouden vooral de bij wetenschappelijke publicaties gevoegde persberichten in een bericht omzetten, zonder de publicatie zelf te lezen, terwijl persberichten, volgens Volkskrant-wetenschapsredacteur Maarten Keulemans, vaak stelliger zijn dan de onderliggende data rechtvaardigen. Ook zouden de journalisten, met name bij de NOS waar geen aparte wetenschapsjournalisten in dienst zijn, onvoldoende kennis hebben van de wetenschappelijke werkwijze. Volgens de hoofdredacteur van NOS Nieuws is waarheid in de wetenschap veranderlijk en niet absoluut én kunnen journalisten het werk van wetenschappers niet zomaar overdoen.⁵

Natuurlijk heeft Gelauff gelijk als hij zegt dat journalisten het werk van wetenschappers niet kunnen herhalen: journalistiek is geen wetenschap. Maar het zou

⁵ Bongers, S. (2012), p. 10,11

wel vreemd zijn als in de journalistiek begrippen als waarheid en accuratesse bij berichtgeving over wetenschap onbelangrijk zijn. Ook blijkt dat journalisten niet alleen bij berichtgeving over wetenschap steken te laten vallen. Uit verschillende publicaties uit binnen- en buitenland blijkt dat feitelijke onjuistheden in de journalistiek geen uitzondering zijn.

a. Kopiïstiek

In *Gebakken lucht* laat Nick Davies⁶ zien dat in het Verenigd Koninkrijk journalisten al te gemakkelijk nieuws van de persbureaus zoals Associated Press (AP) en Reuters kopiëren. De verstrengeling van de pers met propagandamachines zoals regeringen en multinationals, de angst om nieuws te missen en de krachtige neiging tot speculatie worden in het boek aan de kaak gesteld:

“Hoe langer ik zocht, hoe meer feitelijke onjuistheden, verdraaiingen en propaganda ik ontdekte in de eindproducten van een bedrijfstak die juist wordt geacht zich met het omgekeerde – het onthullen van de waarheid – bezig te houden.”⁷

Het oordeel van Davies over zijn eigen beroepsgroep, hij is zelf al jarenlang journalist bij de Britse krant Guardian, is ongemeen scherp: de journalistiek staat er beroerd voor. Dit boek, in combinatie met de rapporten⁸ van de commissie Leveson (volgens Leveson zelf het meest grondige onderzoek naar de pers in het Verenigd Koninkrijk ooit⁹), levert bij mijn weten wereldwijd het meest systematische onderzoek naar het falen van de journalistiek. De resultaten hiervan zijn natuurlijk niet zomaar op Nederland toe te passen.

Het onderzoek van Davies is voor Nederland min of meer overgedaan in *Journalistiek in diskrediet*, waarbij minder dramatische conclusies werden getrokken: ruim veertig procent van de Nederlandse berichtgeving is deels gebaseerd op persbureaus, in Groot-Brittannië is dit zeventig procent.¹⁰ Overigens twijfelen de onderzoekers of uit de afhankelijkheid van persbureaus inderdaad geconcludeerd kan worden dat het slecht gaat met de journalistiek.¹¹

Onwetendheid is, zo schrijft Davies in *Gebakken Lucht*, epidemisch en journalisten schrijven onware verhalen omdat zij in alle oprechtheid geloven dat deze wel waar zijn. Ook blijkt dat journalisten soms onder tijdsdruk en de eis van primeurs zelfs zo ver gaan om verhalen te verzinnen.¹² Belangrijke kritiek van Davies is dat het goedkoper is om uitspraken van zogenaamde talking heads correct weer te geven dan om de waarheid van uitspraken te checken. Deze manier van werken wekt de indruk dat de waarheid altijd ‘ergens in het midden ligt’, waarbij waarheid niets anders is dan de synthese van twee of meer tegengestelde meningen of zienswijzen.

⁶ Bijzonder leesbaar is ook de bijdrage van Davies in *Journalistiek in diskrediet*, p. 5-21, waarin hij de problematiek van zijn boek veel korter en kernachtiger weergeeft.

⁷ Davies, N. (2010), p. 7

⁸ Leveson, J. (2012), *An inquiry to the culture, practices and ethics of the press*

⁹ Leveson, J. (2012, november 29), p. 1

¹⁰ Hijmans, E. & Buijs, K. & Schafrad, P. (2009), p. 42, 43

¹¹ Ibidem, p. 62

¹² Davies, N. (2010), p. 323

Deze manier van werken ziet media-ethicus Huub Evers ook in Nederland vaak terugkomen. Hoor en wederhoor worden als journalistieke plicht gezien, waarbij waarheid, die moeilijk te achterhalen is, in de marge terecht komt:

“Je kan zeggen: Hoor en wederhoor, heb je dan de waarheid te pakken? [...] Hoe weet ik nu wanneer ik ... mijn rondje [heb] gemaakt langs de velden [of] ik dan aan het einde daarvan de waarheid te pakken heb? Het zou natuurlijk in theorie zo kunnen zijn dat zij mij allemaal belazerd hebben.”

Naarmate journalisten efficiënter, als dat al een juiste term is, moeten werken, wordt wederhoor, wat relatief gemakkelijk is, al gauw belangrijker dan waarheidsvinding.

b. De pauselijke toespraak

Ook met de nuancering van *Journalistiek in diskrediet* is duidelijk dat de verhalen van de (internationale) persbureaus de pretentie waarheid niet altijd vol kunnen houden en deze pretentie soms ronduit geweld aandoen. Dat bewijst wel de berichtgeving rondom de laatste kersttoespraak (voor de Curie, dus niet voor ‘het volk’) van Benedictus XVI,¹³ waar verschillende persbureaus over berichtten. Terwijl de paus een tamelijk ingewikkeld en sterk filosofisch getint verhaal hield over de betekenis van de familie en over religieuze dialoog, valt het persbureau Reuters op dat ‘Paus Benedictus vrijdag ruimte binnen het Vaticaan vond om een brede religieuze alliantie tegen het homohuwelijk te vormen’.¹⁴ Associated Press maakt het in tweede instantie minder bont¹⁵ door het benadrukken van familiewaarden, inderdaad uitgangspunt van de toespraak, centraal te stellen.¹⁶

Daniël Gillissen vat op 27 december in het Nederlands Dagblad de reacties, voornamelijk op nieuwssites en sociale media, samen: “NOS, RTL, Nu.nl en tal van andere nieuwssites kopten over de ‘uithaal’ van paus Benedictus XVI naar homo’s tijdens een toespraak voor zijn medewerkers.”¹⁷ In het artikel schrijft Gillissen dat het bij een ingewikkeld betoog als dat van de paus moeilijk is de juiste vertaalslag te maken en adviseert de communicatoren van het Vaticaan om zelf met een interpretatie hiervan te komen. Tegelijk heeft hij grote kritiek op de Nederlandse media:

“De verdediging van NOS-hoofdredacteur Marcel Gelauff dat andere media allemaal dezelfde interpretatie gaven aan de woorden van de paus als de NOS, is niet sterk. Bij de media draait het om snelheid, dus praatte iedereen het persbureau AP na. Media dienen zich af te vragen of ze in een tijd van religiestress de nuance voldoende ruimte geven. Dat het bericht daardoor wellicht Teletekst niet haalt, zij dan zo.”¹⁸

In Nederland nam het ANP de insteek van Reuters over, waardoor op de website van in onder meer Tubantia, Volkskrant, Algemeen Dagblad, Dagblad van het Noorden

¹³ Benedictus XVI (2012)

¹⁴ Pullella, P. (2012). Reuters

¹⁵ Dat geldt tenminste voor de enkele weken later door mij gecontroleerde tekst zoals deze op de website staat, de van de werkelijke kop afwijkende link (Pope takes anti-gay marriage stance [to] new level) naar het artikel duidt erop dat na plaatsing nog aan het artikel is gesleuteld

¹⁶ Winfield, N. (2012). AP

¹⁷ Gillissen, D. (2012)

¹⁸ Ibidem

en een bijna onuitputtelijke reeks van andere kranten, naast nieuwswebsites en andere media, de kop 'Paus wil religies bundelen tegen homohuwelijk'¹⁹ of een variant daarop verscheen. Ook in Trouw stond met 'Paus haalt opnieuw fel uit naar homoseksuelen' een dergelijk berichtje.²⁰ Later werd dat door dezelfde krant genuanceerd.²¹ Ondertussen had paus Benedictus XVI met geen woord over het homohuwelijk gerept, laat staan over homoseksualiteit, hoewel hij met een citaat van de Franse opperrabbiijn Gilles Bernheim wel indirect naar het homohuwelijk verwees. Van een alliantie tegen het homohuwelijk kan zelfs in de meest kwaadwillende interpretatie geen sprake zijn, toch stond het via het ANP in vele Nederlandse kranten.

NRC Handelsblad moest zelfs diep door het stof²² toen lezers besloten zelf de toespraak te lezen. De berichtgeving van het NRC Handelsblad was naar eigen zeggen voornamelijk gebaseerd op de berichtgeving van AP, AFP en Reuters, de grote internationale persbureaus, waaruit zij onder meer gedistilleerd hadden dat homoseksualiteit het gezin bedreigt en daarmee de kern van de menselijke schepping.²³ Ook had de krant geschreven, naar Reuters, dat de paus een wereldwijde alliantie tegen het homohuwelijk smeedt. "Tot mijn verbazing vond ik geen enkele concrete oproep, noch woorden die rechtvaardigen de paus de geciteerde woorden toe te schrijven," schrijft lezer Jan Kienhuis.

c. Churnalism

De berichtgeving rond de pauselijke toespraak is misschien wel het meest sprekende, maar zeker niet enige, voorbeeld van wat Nick Davies wel 'churnalism' noemt (hoewel hij niet de uitvinder van deze term is): nieuws komt binnen en wordt verwerkt door journalisten, maar niet gecontroleerd door journalisten. Wel worden de meest extreme of opvallende uitspraken of gebeurtenissen consequent uitgelicht of zelfs overdreven. Dat is precies wat ook gebeurde in de aanloop naar de 'Project X'-rellen in Haren, schrijft commissievoorzitter Job Cohen:

"Op dinsdagochtend 18 september bericht dagblad Trouw over een mogelijke noodverordening voor Haren. Dat bericht wordt die avond overgenomen door NOS op 3 met een belangrijke wijziging, namelijk dat de verordening al was afgekondigd. Ook al wordt dat bericht later teruggetrokken, het belandt wel in een ANP-bericht en meteen daarna op NU.nl."²⁴

Veel media nemen elkaars berichtgeving en de berichtgeving van de persbureaus slordig over en de persbureaus zijn vaak niet accuraat. Maar media hebben, zeker in het geval van buitenlands nieuws, niet altijd een andere keus dan het overnemen van deze berichtgeving. Zo klaagt journalist en antropoloog Joris Luyendijk in *Het zijn net mensen* over de afhankelijkheid van persbureaus. De kritiek van Luyendijk is meer dan die van Davies intern gericht; de journalisten zouden veel opener moeten zijn over wat zij niet weten, dan pas benaderen zij de waarheid, terwijl de meer externe kritiek van Davies

¹⁹ Davidson, D. (2012)

²⁰ Auteur onbekend, Trouw (2012)

²¹ Kleinjan, G. J. (2012)

²² De lezer schrijft/De krant antwoordt, in NRC Handelsblad (2013)

²³ Auteur onbekend, NRC Handelsblad (2012)

²⁴ Cohen et. al. (2013), p. 23

zegt; als de nieuwsorganisaties maar minder commercieel zouden werken, dan komt waarheid meer binnen handbereik.²⁵

Als correspondent in het Midden-Oosten bleek Joris Luyendijk nauwelijks eigen nieuws te achterhalen en de redactie in Hilversum, hij werkte toen voor NOS-radio, bleek beter op de hoogte dan hij. “Hier Hilversum. We zien op de persbureaus dat er fundamentalisten in je land zijn opgepakt. Weet jij daar meer van?”²⁶ Dat weet hij dus niet en Luyendijk concludeert dat hij in het Midden-Oosten weinig meer doet dan het presenteren van door persbureaus voorgekookt nieuws. Dat komt omdat hij als correspondent nooit alle persconferenties kan aflopen in heel het Midden-Oosten, daarbij zijn de landen daar zeer gesloten. Democratische verkiezingen zijn er niet, net zo min als opiniepeilingen, en een journalist kan er nauwelijks achter komen hoe er in het land over allerlei zaken gedacht wordt. In een dictatuur, concludeert hij, is journalistiek *de facto* onmogelijk.²⁷

2. De zaak Marinab, een voorbeeld van journalistiek falen

Dictatuur kan niet altijd als schuldige aangewezen worden voor onjuiste berichtgeving of beeldvorming. Waar Joris Luyendijk klaagt over een gebrek aan opiniepeilingen en onafhankelijk onderzoek in het Midden-Oosten, een klacht die ongetwijfeld vaak terecht is, is hiervan juist in het geval van Marinab²⁸ geen sprake.

Dit dorpje in het zuiden van Egypte trekt de aandacht van de internationale pers nadat bij onlusten in de Egyptische hoofdstad Caïro een groot aantal koptische demonstranten omkomt.²⁹ Directe aanleiding van de onlusten is volgens Al-Ahram de aanval van een grote groep moslimjongeren op een koptische kerk in Marinab op 30 september 2011 waarbij de kerk vernield wordt en in brand gestoken.³⁰

De onlusten in Caïro wekken, naar blijkt, zodanig de aandacht van de NOS dat besloten wordt dat onderzoeksjournalist Lex Runderkamp ter plekke polshoogte gaat nemen. De televisiereportage die hij daar maakt, vormt de aanleiding om deze casus hier op te nemen. Lex Runderkamp arriveert eind november,³¹ ongeveer anderhalve maand na de aanval op de kerk. Runderkamp concludeert in de reportage van 26 november 2011 dat de feiten rond de brand heel anders zijn dan in het algemeen gedacht wordt:

“Er is in Egypte geen politie die uitzoekt wie de brand heeft aangestoken. We gaan er eigenlijk allemaal blindelings vanuit dat de moslims het gedaan hebben. Maar er zijn echt sterke aanwijzingen dat iedereen, ook de internationale gemeenschap, reageert op de verkeerde feiten.”³²

Deze conclusie valt nauwelijks anders te interpreteren dan dat Runderkamp niet gelooft dat moslims de brand hebben aangestoken. Wie wel? Dat antwoord laat Runderkamp eerder in de reportage geven, als hij de islamitische leider Abdallah Ali laat

²⁵ Broersma, M. (2009), p. 36

²⁶ Luyendijk, J. (2006), p. 13

²⁷ Ibidem, p. 105

²⁸ De precieze schrijfwijze verschilt, onder meer Mari-Nab, Al Merinab en Al Marinab worden gebruikt. Ik gebruik Marinab, tenzij een citaat een afwijkende schrijfwijze bevat.

²⁹ Shenker, J. & Neild, B. (2011). Guardian

³⁰ El-Gergawi, S. (2011, oktober 11), Al-Ahram Online

³¹ Runderkamp, L. (2011, november 26)

³² Runderkamp, L. (2011, november 24)

vertellen dat kopten de kerk zelf in brand hebben gestoken. Nergens in de reportage spreekt Runderkamp deze versie tegen, of zet hij hier ook maar enige vraagtekens bij.

Op Twitter³³ wordt de geloofwaardigheid van deze impliciete bewering betwist: kopten zouden geen enkele reden hebben hun eigen kerk te vernielen. De reportage leidde volgens het *Nederlands Dagblad* tot een golf van reacties, de krant noemt voormalig Radio1-correspondent en anglicaans priester Jos Strengtholt bij name die het 'schandelijk' genoemd zou hebben.³⁴ Amsterdam Post, een website die regelmatig op anti-islamitische wijze uit de hoek komt, reageert diezelfde nacht dat de feiten 'natuurlijk' duidelijk zijn, namelijk dat de christenen geterroriseerd worden.³⁵ Feiten voegt het commentaar van deze website niet toe. Veel genuanceerder is Maarten Jan Hijmans, voormalig chef buitenland bij het ANP en correspondent in het Midden-Oosten voor Volkskrant, Vara en NCRV, als hij op maandag 28 november hierover schrijft dat gesprekken met de Egyptische bevolking geen goede basis vormen voor feitenonderzoek.³⁶

a. Jan Dirk Snel

Het meest grondig gaat historicus Jan Dirk Snel te werk, die al op 27 november op basis van bronnen^{37 38} duidelijk maakt dat het verhaal van Lex Runderkamp weinig plausibel is.³⁹ Hij verwijst hiervoor veelvuldig naar de Nederlandse onderzoeker Cornelis Hulsman, die al een dag na de brand aankomt voor onderzoek, in de vroege ochtend, samen met zijn Arabischsprekende en islamitische (niet dat dit laatste ertoe doet) collega-onderzoeker Lamis Yahya.

Uiteindelijk besteedt Jan Dirk Snel in tien artikelen op zijn blog aandacht aan de zaak Marinab, waarbij hij beweringen uit zijn eerste artikel aanvult, verduidelijkt, nuanceert en soms corrigeert en waarin hij verschillende andere uitingen van Lex Runderkamp over dit onderwerp onder de loep neemt.⁴⁰ Niet alleen blijkt de reportage van Runderkamp daadwerkelijk feitelijke onjuistheden te bevatten, ook slaagt Runderkamp er niet in om zich hier goed voor te verantwoorden.

Het zou goed mogelijk zijn om nog vele voorbeelden van journalistiek falen te noemen. De twee genoemde casi en het meer systematische werk van Joris Luyendijk en Nick Davies laten voldoende zien dat waarheid binnen de journalistiek weleens problematisch is. Er is hier al veel over geschreven, ook in onder meer de mediaspecial van de Groene Amsterdammer.⁴¹

³³ Hoewel ik mij dit zelf ook kan herinneren slaag ik er niet in de tweets zelf te achterhalen. Wel verwijst Jan Dirk Snel hiernaar in zijn tweede artikel over Marinab, van maandag 5 december

³⁴ Veenhof, H. (2011, november 29)

³⁵ Pennings, M. (2011, november 27)

³⁶ Hijmans, M.J. (2011, november 28)

³⁷ El-Gergawi, S. (2011, oktober 11)

³⁸ Casper, J. (2011, oktober 3)

³⁹ Snel, J.D. (2011, november 27)

⁴⁰ Zie jandirksnel.wordpress.com/2011/12/31/de-affaire-marinab-de-omstreden-nos-reportage-een-overzicht-marinab-x/ voor een overzicht van de artikelen van Snel, Runderkamp en anderen.

⁴¹ *De Groene Amsterdammer*, 2012, 22 november

Vanwege alle aandacht hier voor de berichtgeving over Marinab is de ‘nabeschouwing’⁴² die Jan Dirk Snel hier aan het einde van 2011 over schrijft interessant: “Wat me bij de zaak het meest opviel, is hoe zwak het idee dat waarheid een waarde als zodanig is, vandaag de dag soms staat”, schrijft hij onder meer. Slechts de journalistieke betrouwbaarheid en geloofwaardigheid staan voor hem op het spel. Snel stelt voor dat journalisten, maar ook mensen die kritiek op hen leveren, kennis nemen van verschillende perspectieven:

“De beschuldiging van eenzijdigheid valt al gauw, maar elke individuele reportage is in zekere zin per definitie eenzijdig. Waar het op aankomt, is of de feiten kloppen en of die in een verhelderend perspectief geplaatst worden. Pas door van verschillende benaderingen kennis te nemen en daarbij steeds nauwkeurig te kijken naar de harde, feitelijke kern kun je zelf verantwoord een beeld opbouwen.”

“Journalistiek is geen kwestie van voor postbode spelen”, gaat Jan Dirk Snel verder onder het kopje ‘Waarheidsvinding’, “maar van waarheidsvinding, waarbij je wel zoveel mogelijk mensen moet spreken en allerlei perspectieven moet afwegen.” Dat de waarheidsvinding in dit geval mis ging, kan Snel in deze ‘nabeschouwing’ nog wel billijken, maar de verantwoording hierover van Lex Runderkamp en de NOS vindt hij ver onder de maat. Op basis van argumenten, zegt Snel, had hij wel verwacht tot een inhoudelijke uitwisseling te komen over de gebeurtenissen in Marinab, waarbij hij naar de Duitse filosoof Jürgen Habermas verwijst.

b. Wat staat op het spel?

Op het moment dat de waarheid van de journalistiek ter discussie staat en men niet meer gelooft dat de inhoud van het journalistieke product waar is, dan betekent dat het einde van de journalistiek. Met de waarheid staat ook de geloofwaardigheid van de journalistiek en daarmee het ‘business-model’ op het spel.

Tegelijkertijd is het business-model niet het belangrijkste bezwaar tegen een journalistiek waarvan de waarheidspretentie meesmuilend weggehoond wordt. Jo Bardoel noemt in zijn advies aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen drie modellen voor de relatie tussen journalistiek en democratie: 1. Het marktmodel, 2. Het spreekbuismodel en 3. Het machtigingsmodel.⁴³ De eerste dient om de lezer te geven wat hij vraagt, de tweede dienst als spreekbuis van politieke bewegingen en partijen en in de derde beoordeelt de professionele journalist of de burger deze informatie nodig heeft om te functioneren in een democratie.

Elk van deze modellen heeft waarheid nodig, het meest bij het machtigingsmodel. Als de lezer niet langer het idee heeft dat de informatie in de journalistieke uitgave betrouwbaar is, neemt ook de invloed van de uitgave af en verliest zij haar bestaansrecht. De lezer krijgt dan niet wat hij vraagt (1), de boodschap van politieke partijen slaat niet langer aan (2) en de lezer krijgt niet langer de informatie om naar behoren te functioneren binnen een democratie (3). Daarmee is waarheid in de eerste plaats een ethische kwestie.

Huub Evers noemt waarheid in *Media-ethiek* een plicht, maar tegelijkertijd spelen vele dilemma’s bij het vertellen van dat waarheid. Want wat is waarheid en wat is liegen?

⁴² Snel, J.D. (2011, december 31)

⁴³ Bardoel, J. L. H. (2000), p. 20

En wanneer is de waarheid vertellen verkeerd?⁴⁴ Deze ethische kwesties krijgen later in dit hoofdstuk meer aandacht.

3. Wat is opiniejournalistiek?

Inhoudelijke uitwisseling, zoals Jan Dirk Snel dat noemt, en machtsvrije dialoog zoals bij Habermas, betreft duidelijk meer dan alleen feitelijke berichtgeving. Als waarheid door middel van dialoog benadert wordt, dan heeft opinie en opiniejournalistiek daar zeker een rol in. Maar wat opiniejournalistiek precies is blijft vaak onhelder.

Elsevier-hoofdredacteur Arendo Joustra zegt in *NVJ en vakmanschap* dat het grote probleem van de Nederlandse journalistiek de opiniejournalistiek is. Hij legt uit: “Meninkjes lijken hier belangrijker dan feiten. Als je een krantenverhaal natrekt klopt er vaak weinig van.”⁴⁵ Volgens Huub Evers doelt Joustra hiermee voornamelijk op meningenjournalistiek in kranten, maar heeft dat met de reguliere opiniejournalistiek weinig te maken. Het gaat erom, zegt Evers in het interview, een krant als NRC tegenwoordig bomvol staat met columns en dat feiten daarin een ondergeschikte rol spelen.

Hoogleraar communicatiewetenschap Joan Hemels heeft een totaal andere kijk op opiniejournalistiek. Op de vraag of zijn verwachting, dat jongere generaties meer aan opiniejournalistiek zouden gaan doen, uitgekomen is, antwoordt hij: “Ja, gelukkig wel. Met name denk ik dan aan alles wat met religie te maken heeft [...] En dan niet kerkelijke zaken, maar de betekenis van religie in een cultuur. Dat vind ik een geweldige vooruitgang, dat daar weer een antenne voor is.”⁴⁶ Deze positieve kijk op opiniejournalistiek lijkt uit een andere definitie voort te komen. Hemels antwoordt op de vraag ‘wat houdt opiniejournalistiek precies in?’ met: “Dat je mensen buiten hun eigen denkraam laat denken, dat je ze prikkelt om het eens op een andere manier te bekijken dan ze uit gewoonte, uit routine of uit luiheid willen.”

a. Opiniërend en feitelijk

Basisboek Journalistiek noemt het opinieverhaal ‘bij uitstek’ een genre waarin journalisten onder eigen naam hun visie op een bepaalde zaak kunnen geven. “Het opinieverhaal bevat feiten, meningen en een conclusie.”⁴⁷ Hoe opinieverhalen zich precies moeten verhouden tot opiniejournalistiek vermeldt het boek niet. Wel is duidelijk dat het *Basisboek Journalistiek* het opinieverhaal voornamelijk definieert naar vorm: Het opinieverhaal is een genre waarin de feiten ‘subjectief worden weergegeven’. Overigens richt het *Basisboek* zich vooral op de opiniëpagina’s van de krant.

Ook de woordenboeken lijken er niet helemaal uit te komen. Verschillende woordenboeken kennen het woord opiniejournalistiek niet, maar definiëren wel het woord ‘opinieblad’. Koenen definieert dit als volgt: “periodiek verschijnend, algemeen blad, dat een bepaalde richting vertegenwoordigt.”⁴⁸ Wolters vat het woord meer

⁴⁴ Evers, H. (2007), p. 225

⁴⁵ Van der Meulen, T. (2011), p. 15

⁴⁶ Van der Meulen, H. (2009), p. 11

⁴⁷ Kussendrager, N. & Van der Lugt, D. (2007), p. 334

⁴⁸ Koenen, M.J. & Endepols, J. (1974), p. 959

summier samen: “Blad dat een bepaalde richting vertegenwoordigt”⁴⁹ en Prisma houdt het op “blad dat een richting toont.”⁵⁰

De woordenboeken kiezen bij hun definitie van opinieblad consequent voor een verwijzing naar relatie tussen het blad en de doelgroep, een opinieblad heeft als vertegenwoordiger van een ‘richting’ een sterke relatie met de lezer, waarbij de lezer niet louter consument is. Een blad dat een richting toont heeft weliswaar een minder nauwe band, maar is nog verre van algemeen. Met deze definitie is het wel lastig, zo niet onmogelijk, om op deze manier individuele artikelen te beoordelen.

Het opinieverhaal volgens het *Basisboek Journalistiek* geeft die mogelijkheid wel, maar biedt geen inhoudelijke criteria. Blijkbaar is opiniejournalistiek gewoon een ander genre, een vorm die journalisten aan een verhaal meegeven. Zo is er als vorm ook nieuwsverhaal, het achtergrondverhaal, analyse, column en recensie. Als het doel van opiniejournalistiek is om te ontregelen, om mensen eens op een andere manier te laten kijken dan ze uit gewoonte of luiheid willen, dan is een bredere kijk nodig dan de vorm-definitie van het opinieverhaal suggereert. Een op het doel gerichte definitie zou bijvoorbeeld columns en recensies ook kunnen meenemen, waar een op vorm gerichte aanpak – zeker columns hebben een grote variatie aan vormen – te beperkt is.

b. Functie en doel

Jo Bardoel ziet drie functies voor de journalistiek vanuit het oogpunt van overheidsbeleid, waarbij de sociaal-culturele functie voor de opiniejournalistiek het meest interessant is:

“1) een politieke functie, in de communicatie tussen burgers en overheid in een democratisch staatsbestel; 2) een sociaal-culturele functie, als instrument voor de interactie en identiteitsvorming van individuen en groepen binnen een open samenleving en 3) een economische functie, als bron van bedrijvigheid en werkgelegenheid en als smeermiddel voor het vrije verkeer van goederen en diensten en daarmee als bijdrage aan welvaart.”⁵¹

Een opinieblad is vertegenwoordigt volgens de woordenboeken een richting. De sociaal-culturele functie bij Bardoel doet precies dat: journalistiek is daar een instrument voor interactie tussen groepen en voor identiteitsvorming. Deze drie functies zijn wel tamelijk grofmazig en moeilijk te onderscheiden. Daarbij ziet Bardoel de functie van publieke opinievorming⁵² vooral als onderdeel van de politieke functie,⁵³ waar de sociaal-culturele functie mijns inziens meer voor de hand ligt. Daarmee vind ik zijn insteek verwarrend.

Morten Skovsgaard kiest voor een variant op een teleologische benadering. In mijn opvatting hangt opiniejournalistiek sterk samen met wat volgens Skovsgaard et. al. de op participatie en conversatie gerichte journalistieke rol is.⁵⁴ Hij verdeelt de journalistiek schematisch in een informerende/representerende rol en een converserende/participerende rol. De informerende/representerende rol, die ik verder

⁴⁹ De Boer, W. Th. (1996), p. 284

⁵⁰ Spectrum Lexicografie (2003), p. 345

⁵¹ Bardoel, J. L. H. (2000), p. 22

⁵² zie voor een uitgebreidere behandeling hiervan hoofdstuk 2

⁵³ Bardoel, J. L. H. (2000), p. 22, 23

⁵⁴ Skovsgaard et. al. (2012), table 1

niet inhoudelijk behandel, vat ik hier consequent samen met 'nieuwsjournalistiek', hoewel genres als het achtergrondverhaal en de analyse hiermee niet geheel recht wordt gedaan. Het belangrijkste is dat duidelijk is dat er onderscheid is tussen sterk feitelijke journalistiek en opiniërende journalistiek, waarbij deze scriptie over het laatste gaat. Amusement, volgens sommigen een derde journalistieke taak, laat ik in deze scriptie in het geheel buiten beschouwing. Amusement zou bijvoorbeeld onderdeel kunnen zijn van de economische functie bij Bardoel.

Het doel van deze converserende/participerende journalistieke rol is niet slechts om feitelijk te informeren of zelfs als publieke waakhond op te treden, maar om het democratische proces te dienen. Binnen die converserende/participerende en informerende/representerende rol kunnen journalisten passief en actief zijn. Binnen de converserende/participerende rol geeft de passieve journalistiek voornamelijk de meningen weer (public forum), de actieve journalistiek komt met een eigen standpunt (public mobilizer).⁵⁵ Deze laatste hangt samen met het 'opinieverhaal' in *Basisboek Journalistiek*, maar de visie van Skovsgaard et. al. gaat veel meer over de inhoud en het doel van een verhaal.

Als ik het over opiniejournalistiek heb, bedoel ik daarmee grofweg de converserende/participerende rol volgens Skovsgaard et. al. Opiniejournalistiek kan dan gedefinieerd worden als 'journalistiek met de kennelijke bedoeling om persoonlijke opinies publiek te maken'.

c. Wat is opinie?

Het persoonlijke van opinie betekent binnen deze definitie niet dat deze louter subjectief of individueel is, dat deze dus niet de mening van een groep weergeeft of raakvlakken met de werkelijkheid heeft, maar betekent vooral dat deze niet universeel is of geacht wordt te zijn. Ook wil het niet zeggen dat de journalist alleen de eigen opinie weergeeft, in welk geval de functie 'public forum' hier geen onderdeel van zou zijn. Opinies, daar ga ik hierna uitgebreider op in, hebben altijd een wat beperkte reikwijdte en worden daarin geacht anders te zijn dan kennis.

Wat opinie precies is, synoniem hiervan is mening, is moeilijk te achterhalen. De oude Griekse filosoof Plato dacht bij meningen meer aan feiten, wat al aangeeft dat deze voor hem niet louter subjectief zijn. Het gaat bij hem om verslagen van waarnemingen. Het betrof hier geen 'kennis', daar kennis alleen uit de directe ervaring voort kan komen.⁵⁶ Karl Popper verwijst hiervoor steeds naar de Griekse woorden *doxa* en *epistēmē*, waarbij *doxa* staat voor mening, (ver)onderstelling en gissing en *epistēmē* voor kennis.⁵⁷

John Stuart Mill denkt bij mening aan waarheid, net als Plato, en stelt dat een mening een juiste of een onjuiste opvatting kan zijn.⁵⁸ Behalve opvatting gebruikt Mill de woorden inzicht, begrip, overtuiging, oordeel en idee als synoniem voor mening.⁵⁹ Dit hele hoofdstuk, 'over de vrijheid van denken en spreken', valt te karakteriseren als een oproep om alle zekere kennis ter discussie te stellen door zoveel mogelijk verschillende meningen en zoveel mogelijk bezwaren tegen deze zekere kennis in discussie mee te nemen. Mill houdt een pleidooi voor een 'advocaat van de duivel' in de wetenschap en

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Decorte, J. (2000), p. 69

⁵⁷ Popper, K. (1978), p. 28

⁵⁸ Mill, J. S. (1978), p. 55

⁵⁹ Ibidem, 55-57

politiek, waarvoor hij naar de praktijk binnen de Rooms Katholieke Kerk verwijst.⁶⁰ Mill denkt bij opinie niet aan vooroordeel, zoals filosofen voor John Locke wel deden.⁶¹

John Locke vereenzelvigt opinie en reputatie, waarbij opinie het oordeel van samenleving en gemeenschap over het handelen van het individu betreft.⁶² In hoofdstuk twee ga ik kort in op de verhouding tussen 'law of opinion' en goddelijke en statelijke wetten. Locke beschouwt opinie als te onzeker om kennis genoemd te worden,^{63 64} omdat het niet gebaseerd is op intuïtie of demonstratie en staat daarom gelijk aan geloof.⁶⁵ Hij lijkt over het algemeen niet al te consequent in zijn gebruik van de term opinie. Zo hangt hij het ook op aan de term 'waarschijnlijkheid', waar geen bewijs voor is, maar wel gezien wordt als redelijk om te geloven. Overtuiging en instemming (assent) hangen hier volgens Locke mee samen.⁶⁶ Opinie betreft hier een opvatting die binnen een gemeenschap niet ter discussie staat en daarom geen bewijs vergt, maar omdat het geen bewijs vergt kan het ook niet als kennis gezien worden.

Een heldere definitie van opinie kan bij de verschillende behandelde filosofen niet gevonden worden. Veel werk om die term te preciseren lijkt ook in recenter jaren niet gedaan te zijn. Wel schrijft Norman Dalkey er in de jaren '70 over in een wetenschappelijk artikel over keuzes maken, een artikel vreemd genoeg bedoeld voor de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Dalkey onderscheidt grofweg drie soorten informatie die een rol spelen bij keuzes maken, waartussen de grenzen wat rafelig zijn. Aan de ene kant zijn er verklaringen/beweringen met een hoge mate van zekerheid, waar relatief veel bewijs is om deze te ondersteunen. Dit wordt kennis genoemd. Aan de andere kant van het spectrum zijn er verklaringen/beweringen met weinig tot geen ondersteunende bewijzen, wat meestal speculatie genoemd wordt. Daar tussenin bevindt zich een groot gebied van verklaringen/beweringen waar basis voor is om het te geloven, maar onvoldoende bewijs om het kennis te noemen. Dat noemt hij opinie, hoewel hij eigenlijk vindt dat een goede naam voor dit gebied ontbreekt.⁶⁷

Er zijn veel filosofische en conceptuele problemen met kennis, volgens Dalkey, zoals de zekerheid van extrapolatie, statistische meetkunde, maar deze problemen zijn klein in vergelijking met het conceptuele vacuüm op het gebied van opinie.⁶⁸ Waardeoordelen neigen volgens Dalkey vaker naar opinie, waar feitelijke statements vaker onder kennis vallen.⁶⁹ Het is echter maar de vraag, stelt hij, of het verschil tussen beide in conceptueel opzicht zo groot is.⁷⁰

In een voetnoot reageert Dalkey afwijzend op de opvatting dat er geen manier is om het waarheidsgehalte of de accuratesse van waardeoordelen te ontdekken: "Ik kan

⁶⁰ Ibidem, p. 59

⁶¹ Habermas (1992), p. 91, 92

⁶² Locke, J. (1836), p. 252

⁶³ Ibidem, p. 390

⁶⁴ Ibidem, p. 450

⁶⁵ Ibidem, p. 396

⁶⁶ Ibidem, p. 501

⁶⁷ Dalkey, N. C. (1969), p. 2

⁶⁸ Ibidem, p. 4

⁶⁹ Ibidem, p. 5

⁷⁰ Ibidem, p. 4

me niet vinden in deze eerdere opvatting. Mijn eigen mening is dat waardeoordelen feitelijke constatering zijn van een bijzonder complexe, vage en in het algemeen veel speculatiever type dan de gebruikelijke beschrijvende input voor keuzesituaties.”⁷¹ Met andere woorden stelt Van Peursen, die in de hoofdstukken drie en vier uitgebreider aan het woord komt, hetzelfde: “Kan men wetenschappelijke beschrijving (descriptie) en zedelijke richtlijnen wel zo van elkaar scheiden?”⁷²

d. Journalistiek

Het onderzoek van Dalkey is in het geheel niet gericht op journalistiek, maar op onderzoek naar de effectiviteit van expertopinie door een individuele expert of een groep experts. Toch sluit het goed aan bij de doelstelling van opiniejournalistiek. Meer dan de gebruikelijke nieuwsjournalistiek vraagt opiniejournalistiek keuzes en engagement van de lezer. Zeker het ‘public forum’ kan in bescheidener vorm een beeld geven van de verschillen en consensus onder experts. De functie van ‘public mobilizer’ of het ‘blad dat een richting toont’, belangrijk om groepen te vertegenwoordigen, heeft op het gebied van *decision making* weinig raakvlak.

Journalistiek als bij het ‘public forum’ bevat onder meer het opinie-interview, maar ook televisieprogramma’s als Pauw & Witteman kunnen volgens mij hiertoe gerekend worden. Onder ‘public mobilizer’ vallen columns, recensies (recensies zijn ‘public mobilizer’ in die zin dat zij lezers ertoe aanzetten wel of niet te kopen) en andere argumentatieve bijdragen, die ik graag onderbreng onder de paraplueterm ‘opiniërend essay’. Ook Morten Skovsgaard kiest grofweg voor deze indeling.⁷³

De verschillende opiniebladen hebben over het algemeen een mix van ‘public forum’ en ‘public mobilizer’. Ook publiceren opiniebladen soms lange nieuwsverhalen, die veel meer als objectief gepresenteerd worden. Daar tegenover staat dat ook onder meer kranten opinie-interviews en opiniërende bijdragen publiceren, waardoor het strikte onderscheid tussen opiniebladen en andere journalistieke publicaties in de praktijk lastig te maken is. Wel kunnen individuele artikelen volgens het schema van Skovsgaard et. al. beoordeeld worden.

In deze scriptie kijk ik vooral naar de inhoud en het doel, zoals ook blijkt uit mijn eerdere definitie van opiniejournalistiek. Er is wel samenhang met de vorm: argumentatieve bijdragen hebben vaak vormen zoals probleemstelling, argumentatie, conclusie of conclusie, probleemstelling, argumentatie, conclusie.

4. Ethiek en waarheid in opiniejournalistiek

In Nederland wordt opiniejournalistiek, zowel opinie-interviews als opiniërende essays, volgens dezelfde leidraad beoordeeld. Bij opiniërende bijdragen wordt vaak verwezen naar de grotere vrijheid voor bijdragen met een persoonlijke mening, zoals columns en recensies,⁷⁴ maar aan de juistheid van deze bijdragen wordt geen bijzondere aandacht besteed.

Wat opvalt in uitspraken van de Raad voor de Journalistiek is dat bladen als Elsevier en HP/De Tijd, die in vergelijking met andere opiniebladen zich meer richten op onderzoek naar ondernemingen en maatschappelijke organisaties, vaker voor de Raad

⁷¹ Ibidem, p. 73

⁷² Van Peursen, C. A. (1986), p. 17

⁷³ Skovsgaard et. al. (2012), p. 7

⁷⁴ Leidraad RvdJ, art. 2.3.4. en 3.1

voor de Journalistiek gedaagd worden.⁷⁵ Zo stond Elsevier in 2012 twee maal voor de Raad.⁷⁶ Feitelijke onjuistheden in opinieartikelen worden, zoals altijd, zwaar aangerekend, zeker daar waar ernstige beschuldigingen worden geuit.⁷⁷ Ook wordt wederhoor in het geval van ernstige beschuldigingen als een plicht gezien.

Het risico bij opiniërende interviews is voor het medium minder groot, blijkt uit de klacht van R. Seghers tegen HP/De Tijd.⁷⁸ Seghers, geïnterviewd voor het artikel *Gek op diva's*, is van mening dat hij verkeerd geciteerd is door HP/De Tijd. HP/De Tijd komt niet opdagen bij de zitting en geeft ook geen schriftelijke verklaring. Daardoor kan de Raad niet vaststellen of de citaten inderdaad onjuist zijn. De bewering van Seghers dat zijn beweringen niet alleen verkeerd geciteerd zijn, maar dat de inhoud van de citaten ook nog eens onjuist is, laat de Raad in het geheel links liggen.

a. Eigen onderzoek

Huub Evers, zelf lid van de Raad voor de Journalistiek, zegt hierover dat dit ook niet anders kan. Je kan je volgens hem niet bij iedere uitspraak afvragen of deze uitspraak wel feitelijk juist is. Alleen in het geval van ernstige beschuldigingen moet de journalist aantonen dat iedere beschuldiging een 'deugdelijke grondslag' heeft. Bij de beoordeling van andere opiniërende berichtgeving speelt het waarheidsgehalte een minder prominente rol. Vanuit de optiek van de journalistiek als 'public forum', waar getracht wordt ook het gewone volk in het publieke debat te betrekken⁷⁹ is dat niet zo gek: het bieden van een stem aan een opvatting is misschien wel belangrijker dan de juistheid van deze opvatting.

Ook bij het beoordelen van opiniërende essays door de Raad voor de Journalistiek is de vraag of een bewering 'waar' is minder belangrijk, blijkt uit de zaak van voormalig PVV-Kamerlid Hero Brinkman tegen Elsevier. Het voormalig PVV-Kamerlid riep opinieblad Elsevier voor de Raad voor de Journalistiek ter verantwoording voor een commentaar⁸⁰ waarin Brinkman naar eigen zeggen beschuldigd werd van bedreiging. De beslissing van de RvdJ⁸¹ geeft het standpunt van Brinkman weer, waarin hij Elsevier onder meer verwijt dat gesuggereerd wordt dat Brinkman "...zo'n twitterknokploegje wel handig zou vinden". Ook stelt Brinkman dat het artikel bij 'het publiek' de indruk wekt dat hij een 'straatvechter' is die dreigementen uit om zijn doel te bereiken. Deze bewering is volgens Hero Brinkman onjuist. Elsevier reageert hier niet inhoudelijk op. De RvdJ wel.

Volgens de Raad moet een beschuldiging een deugdelijke grondslag hebben. Voor meningen geldt dat een journalist deze mag verkondigen, 'mits duidelijk is dat het om persoonlijke opvattingen gaat'. De 'beeldvorming', dat Hero Brinkman een straatvechter is die dreigementen uit om zijn doel te bereiken, vindt "geen steun in de feiten waarop

⁷⁵ Ter nuance moet ook vermeld dat Elsevier en Vrij Nederland als weekbladen vanzelfsprekend vaker voor de Raad staan dan vergelijkbare maandbladen.

⁷⁶ Omdat Elsevier de Raad voor de Journalistiek niet accepteert bleef zij bij beide zaken weg

⁷⁷ Zie bijvoorbeeld RvdJ 2011/22 en 2011/23

⁷⁸ RvdJ 2008/45

⁷⁹ Skovsgaard et. al. (2012), p. 8

⁸⁰ Schoonhoven, G. (2012, januari 18)

⁸¹ RvdJ 2012/20

de publicatie is gebaseerd,” waarop de Raad oordeelt dat de publicatie van dit commentaar onzorgvuldig is. Ondanks de vrijheid die een redactie in een commentaar heeft om een mening te geven “...worden de grenzen van het journalistiek toelaatbare overschreden wanneer het commentaar, zoals hier het geval is, een ernstige en onheuse diskwalificatie van een persoon inhoudt waarvoor de feiten geen grond bieden.”

Het laatste is interessant: Een artikel dat duidelijk een mening bevat mag weliswaar meer onjuistheden bevatten, bijvoorbeeld door overdrijving en bewust eenzijdig belichten, maar dat geldt niet wanneer in dat artikel een persoon beschuldigd wordt van ernstige feiten. Opiniëren staat vrij, maar persoonlijk aanvallen niet.

b. Ethische codes

Hoe journalisten precies met opiniejournalistiek om moeten gaan, weten de verschillende codes en leidraden niet te melden. De *Leidraad* van de Raad voor de Journalistiek,⁸² waar hierboven naar verwezen wordt, stelt: “De journalist bericht waarheidsgetrouw”,⁸³ de *Code van Bordeaux*: “Eerbied voor de waarheid en voor het recht van het publiek op de waarheid is de eerste plicht van de journalist.”⁸⁴ Het Genootschap van Hoofdredacteuren meldt:

“Een betrouwbare en pluriforme journalistiek is van het grootste belang voor de democratische samenleving... In die open samenleving komt de journalist het recht op vrije nieuwsgaring toe, én de verantwoordelijkheid het nieuws waarheidsgetrouw, onafhankelijk, fair en met open vizier te brengen.”⁸⁵

Het journalistieke doel is daarmee wel duidelijk. Vervolgens wordt het onderscheid tussen feiten, beweringen en meningen benadrukt.^{86 87} De oudste van de drie, de *Code van Bordeaux*, spreekt niet over het onderscheid tussen feiten, beweringen en meningen. Deze twee codes en deze leidraad hebben in Nederland het meeste gezag, onder andere vanwege het gebruik hiervan door de Raad voor de Journalistiek.

Ook in het buitenland worden verschillende codes gebruikt. Vooral in de Verenigde Staten is een kleurrijk palet aan journalistiek-ethische codes, waaronder opvallende als *The Oregon Code of Ethics for Journalism* uit 1922 en *The Journalists Creed* uit 1906. Nog eerder is de suggestie van de Missouri Press Association uit 1869 dat de journalistiek zich verbinden moet aan het publieke belang door feitelijke en niet-sensationele berichtgeving.⁸⁸ Na deze vroege code worden deze codes steeds uitgebreider, met vooral in de Angelsaksische landen een grote toename aan het begin van de twintigste eeuw.

De nog beperkte code *The Journalists Creed* van Walter Williams, oprichter van de Missouri School of Journalism, benadrukt dat de eerste verantwoordelijkheid van de journalist bij het publiek ligt, maar vervolgt vrijwel direct met een hartstochtelijk pleidooi voor de waarheid: “I believe that a journalist should write only what he holds in

⁸² Deze leidraad vormt een soort samenvatting van de ‘jurisprudentie’ van de Raad.

⁸³ *Leidraad Raad voor de Journalistiek*, april 2007, artikel 1.1

⁸⁴ *Code van Bordeaux*, april 1954, artikel 1.

⁸⁵ *Code voor de journalistiek*, Genootschap voor Hoofdredacteuren, april 2008, preambule

⁸⁶ *Ibidem*, artikel 2

⁸⁷ *Leidraad Raad voor de Journalistiek*, april 2007, artikel 1.4

⁸⁸ Ward, S.J.A. (2005), p. 208

his heart to be true.”⁸⁹ Honderd jaar later volgen Bill Kovach en Tom Rosenstiel dit in *The Elements of journalism* op de voet, het eerste element luidt ‘Journalism’s first obligation is to the truth’,⁹⁰ wat zij een ‘verwarrend principe’ noemen. Waarheid, inderdaad een verwarrend principe, krijgt meer aandacht in de hoofdstukken twee en drie van deze scriptie, waarbij dan de kentheoretische kant voorop staat.

c. Oregon code

In the *Oregon Code of Ethics for Journalism* speelt opinie een opvallender rol dan in de drie belangrijkste codes in Nederland. Onder het eerste kopje ‘*Sincerity; Truth*’ pleit de code voor het veranderen van opinie als het bewijs daartoe dwingt.⁹¹ Volgens Huub Evers is dit ook de praktijk, bijvoorbeeld in hoofdredactionele commentaren in kranten: “dat zie je toch in de media heel veel, dat in commentaren blijkt dat opvattingen van de hoofdredactie bijvoorbeeld, dat die verschuiven.” Dat vindt hij logisch.

Ook waakt de Oregon code voor overhaaste conclusies: “We will endeavor to avoid the injustice that springs from hasty conclusion in editorial or reportorial or interpretative practice.”⁹² *We zullen ons inzetten om het onrecht te voorkomen dat voortkomt uit overhaaste conclusies in de redactionele, verslaggevende of interpretatieve praktijk.*

Accuratesse is volgens de *Oregon Code of Ethics for Journalism* niet slechts het voorkomen van daadwerkelijke onjuistheden, maar zorgen dat de gepresenteerde kennis niet leidt tot een foutieve conclusie.⁹³ In deze code speelt beeldvorming daarmee een belangrijke rol. Nadrukkelijk kan uit deze interpretatie van accuratesse worden opgemaakt dat het onderscheid tussen feiten, beweringen en meningen vaak een weging is, niet een objectief vaststaand feit.

Onderscheid tussen feiten, beweringen en meningen vindt Evers belangrijk, maar inhoudelijk beoordelen op juistheid doet de Raad voor de Journalistiek volgens hem niet:

“De Raad kan ook niet opnieuw het werk van de journalist gaan overdoen... En niet door te kijken [naar] wat hij opgeschreven heeft, maar door het hele onderzoekswerk [zelf] nog eens een keer over te doen. Dat gebeurt ook niet.”

d. Deugdelijke grondslag

In de praktijk kijkt de Raad volgens Evers vooral of er in het artikel geen ernstige beschuldigingen geuit worden en of eventuele beschuldigingen door de argumenten worden onderbouwd. Garantie of de waarheid daarmee achterhaald wordt, is er daarbij niet. Er wordt vooral naar het proces en het journalistieke product gekeken. Er zijn concrete normen nodig, zoals deugdelijke onderbouwing, om waarheid voor de Raad controleerbaar te maken. “Anders kun je er alles en niets mee”, vat Evers samen.

Met de norm ‘deugdelijke grondslag’ kan de Raad voor de Journalistiek wel uit de voeten, meent Evers. Door tekstanalyse (“wat zijn de stellingen van de auteur, welke argumenten draagt hij aan, zijn deze argumenten deugdelijk?”) kan de Raad kijken of het

⁸⁹ Williams, W. (1906), *Journalists Creed*, §4

⁹⁰ Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2007)

⁹¹ *The Oregon code of ethics for journalism*, 1922, 1d

⁹² Ibidem, 4a

⁹³ Ibidem, 1b

artikel inderdaad een deugdelijke grondslag heeft. De *Leidraad* van de Raad voor de Journalistiek is daarbij volgens Evers voldoende om tot een goed oordeel te komen.

Waar het specifiek de opiniërende journalistiek betreft kan gedacht worden aan het recht op weerwoord. Waar rectificatie bij een als onjuist ervaren opinie niet aan de orde is, is het wel goed denkbaar dat betrokkenen ruimte krijgen om hun kant van het verhaal te vertellen.⁹⁴ Nadeel van een werkwijze met woord en tegenwoord wekt de indruk dat ‘de waarheid dan wel ergens in het midden zal liggen’. *De Oregon Code of Ethics for Journalism* suggereert echter dat bewijs zo dwingend kan zijn dat het veranderen van mening noodzakelijk is.

5. Conclusie

Opiniejournalistiek heeft ‘de kennelijke bedoeling om persoonlijke opinies publiek te maken’. Dit type journalistiek heeft volgens Skovsgaard et. al. een converserende en/of participerende rol. Dat zou invloed kunnen hebben op de ethische beoordeling van opiniejournalistieke stukken. Weliswaar oordeelt de Raad van de Journalistiek over het algemeen niet over de waarheid van dergelijke bijdragen, maar wel kan de deugdelijkheid van argumenten gecontroleerd worden. Of een journalistiek product voldoende onderbouwd is, is een kwestie van weging en dus nooit zuiver objectief.

Tegelijkertijd is het, wanneer de feiten een journalistiek product tegenspreken, vaak volstrekt duidelijk dat het mis is gegaan. Binnen de journalistiek gaat het weleens mis, dat is onvermijdelijk, maar een goede verantwoording van dat falen is volgens Jan Dirk Snel noodzakelijk.

Waar het waarheid betreft: Dat is meer dan alleen maar dat de feiten kloppen, feiten horen zo gepresenteerd dat er geen foutieve conclusies door getrokken worden. Wat dat betreft is waarheid binnen journalistiek niet zozeer een epistemologische kwestie, om maar de filosofische term voor kennisleer te gebruiken, maar bovenal een ethische. Ook kunnen opvattingen na verloop van tijd verschuiven. Waarheid blijkt in de praktijk vaak eveneens met weging en met verantwoording te maken te hebben, niet alleen met vaststaande feiten. Waarheid vraagt om een oordeel en dat oordeel vraagt instrumenten om tot dat oordeel te komen. De ethische codes in de journalistiek staan er vol mee, maar juist de geschiedenis van de journalistiek kan hier meer van verhelderen.

Om meer te begrijpen over de betekenis van waarheid voor journalistiek is het nodig om het journalistieke denken over waarheid in het licht van de filosofische ontwikkeling te plaatsen. Jan van der Stoep plaatst de journalistiek in een historisch-filosofische context⁹⁵ en onderneemt daarmee een vergelijkbaar onderzoek als dat in deze scriptie.⁹⁶

⁹⁴ Schuijt, G.A.I. (1989), p. 14, 15

⁹⁵ Van der Stoep, J. (2013), p. 159-166

⁹⁶ Over de overeenkomsten tussen het verhaal van Van der Stoep en dat van mij verantwoord ik mij in de methodologische verantwoording, zie bijlage

Thema #2: Filosofie, opiniejournalistiek & waarheid

Journalistiek bestuderen in het licht van de filosofische ontwikkeling, dus filosofische geschiedenis, veronderstelt dat journalistiek niet op zichzelf staat: Het is ingebed in een maatschappelijke en historische context. Waar communicatie- en journalistiekwetenschappen de laatste decennia een enorme bloei hebben doorgemaakt,⁹⁷ het betreft hier overigens voornamelijk onderzoek in de Verenigde Staten,⁹⁸ is systematisch historisch onderzoek naar communicatie schaars, zeker in Nederland.⁹⁹ Een hoofdstuk in een bachelor-scriptie is ook niet de plaats om deze leemte te vullen. Wel is het nodig om in zeer grove lijnen iets weer te geven over de geschiedenis van journalistiek en de context van haar ontstaan.

De discussie of journalisten waarheid moeten publiceren heeft alleen zin als de betekenis van journalistiek en haar maatschappelijk rol helder zijn. De discussie over literaire journalistiek laat ik binnen deze scriptie overigens buiten beschouwing. De maatschappelijke rol is gegroeid door de eeuwen heen, waarbij de ontwikkeling soms parallel liep met de filosofische ontwikkeling. Die parallellen zijn goed te zien bij het thema waarheid.

Binnen de filosofische zoektocht naar waarheid lag de focus om te beginnen sterk op het ding, waarbij de focus later verschoof naar de werking van de menselijke geest en naar de rol van de onderzoeker als individu. Een vergelijkbare ontwikkeling is binnen de journalistiek ook te vinden, vooral binnen de laatste van de drie visies die Barnhurst en Nerone in dit hoofdstuk laten zien.

1. De geschiedenis van de journalistiek

In het bekende boek *The Elements of Journalism* verwijzen auteurs Kovach en Rosenstiel naar de behoefte van de mens om te weten 'wat er aan de hand is aan de andere kant van de heuvel en zich bewust te zijn welke gebeurtenissen buiten hun directe ervaring om plaatsvinden'.¹⁰⁰ Dit boek is zeer summier in haar opsomming van de journalistieke geschiedenis.

De Griekse en Romeinse samenlevingen kenden een soort pre-journalistiek, waarbij publieke zaken op het marktplaatsplein besproken worden, nieuws van de Romeinse senaat werd via een soort muurkranten verspreid. In de politiek onrustige en meer gewelddadige Middeleeuwen taanden communicatie en geschreven nieuws grotendeels.

Kort na de Middeleeuwen ontstonden de eerste kranten uit koffiehuisen, waar het nieuws besproken werd.¹⁰¹ Terwijl de kranten zich ontwikkelden, formuleerden journalisten en drukkers (uitgevers) voorzichtig een theorie van vrijheid van meningsuiting en vrije pers. Onder de naam 'Cato' introduceerden twee Londonse journalisten in 1720 de opvatting dat waarheid een waarborg zou moeten zijn tegen laster. Dit geschrift speelde een belangrijke rol in de zaak tegen John Peter Zenger in New York in 1735, waarbij zijn advocaat betoogde dat het volk het recht heeft om dat waarheid publiek te maken in woord en geschrift. Wanneer er ruimte wordt gegeven aan een grote hoeveelheid opvattingen is de kans dat de bevolking de waarheid kent

⁹⁷ Wahl-Jorgensen, K. & Hanitzsch, T. (2008), p. 3, 4

⁹⁸ Ibidem, p. 7, 8

⁹⁹ Van Eijnatten, J. (2011)

¹⁰⁰ Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2007), p. 15

¹⁰¹ Ibidem, p. 16

groter, volgens onderzoeker Lee Bollinger in *The Elements*, en daarmee hun mogelijkheden om zichzelf te besturen.¹⁰²

2. Drie invalshoeken

a. Praktische en intellectuele middelen

Kevin G. Barnhurst en John Nerone beschrijven drie verschillende manieren om de journalistieke historie te onderzoeken. Voor de eerste ontdekken zij de eerste journalistieke sporen in de oud-Griekse geschiedenis en wel bij Plato's *Phaedrus*, waar volgens hen vele onderzoekers beginnen.¹⁰³ Daar begon de ontwikkeling van de intellectuele instrumenten om journalistiek mee te bedrijven, later groeide de interesse voor praktische middelen in de ontwikkeling van journalistiek in communicatie en de invloed daarvan op het politieke leven.¹⁰⁴ Veel onderzoeken richten zich volgens de auteurs sterk op de invloed van de stoompers en de radio op de ontwikkeling van de journalistiek. In de praktijk neigt deze manier van kijken naar de geschiedenis van de journalistiek volgens hen naar een grote nadruk op het belang van machines in de vorming van de journalistiek.

b. Projectie

Een tweede manier om naar de journalistieke geschiedenis te kijken is om de huidige journalistieke identiteit op het verleden te projecteren. Journalistieke historie ontstond door het ontstaan van journalistiek en de kijk op journalistieke geschiedenis is een onderdeel van de huidige ontwikkelingen. Zo zou de manier waarop Habermas, een latere volger van deze visie, de journalistieke geschiedenis weergeeft sterk beïnvloed zijn door de rationele norm die Habermas voor de journalistiek voor zich ziet.

De theorie van Habermas is, volgens Barnhurst en Nerone, dat kranten pas in de achttiende eeuw begonnen zich op een algemeen publiek te richten en nam toen de aandacht voor politiek toe. In deze periode ontstond voor de journalistiek een plaats in het rationele gesprek. Ze verwijzen hiervoor naar het ontstaan van een burgerlijke publieke sfeer volgens communicatiefilosoof Jürgen Habermas. Sommige historici betwisten de juistheid van deze 'sociologie van het nieuws', schrijven Barnhurst en Jerome hierover.

De rationele communicatie volgens Habermas zou tegengesproken worden door de partijdigheid van kranten in die tijd. Wat volgens hen wel duidelijk is, is dat door de revoluties in de achttiende eeuw een verbond tussen pers en democratie tot stand bracht:

"Because the basis of political legitimacy shifted from blood and God to the will of the people, the principal problem of good government became the continual generation of consent through public opinion."¹⁰⁵

Omdat het fundament van politieke legitimiteit verplaatste van 'bloed en God' naar de wil van de mensen, werden de fundamentele problemen van goed bestuur de drijfveer voor overeenstemming door publieke opinie. In de negentiende eeuw ontstaat volgens Barnhurst en Nerone deze tweede geschiedkundige benadering van de journalistiek. De

¹⁰² Ibidem, p. 17, 18

¹⁰³ Barnhurst, K.G & Nerone, J. (2008), p. 17

¹⁰⁴ Ibidem, p. 18

¹⁰⁵ Ibidem, p. 18

eerste theorie hierover was de 'wigtheory',¹⁰⁶ die de gezamenlijke opkomst van democratie en vrije pers benadrukte: Strijd tussen vrijheid en macht speelt hierin een centrale rol, waarbij liberale waarden steeds verder oprukken.

Later in de negentiende eeuw krijgen kranten volgens deze theorie steeds meer een commerciële insteek, waarbij advertenties en een groot bereik belangrijker worden. Gebeurtenissen, in het bijzonder criminaliteit, en human interest worden prominentere speerpunten. Onderdeel van de commercialisering van de journalistiek is ook de zogenaamde 'yellow journalism', dat zich meer sensationeel nieuws richt. Als reactie hierop zouden de journalistieke media meer gaan reflecteren en zich verder professionaliseren.

Juist deze professionalisering vraagt een andere historische benadering: niet alleen de groei van de liberale ideologie had invloed op de ontwikkeling van de journalistiek, maar ook de bedrijfsmatige mogelijkheden. Belangrijk lijken bijvoorbeeld de monopolies in telegraafnetwerken en het ontstaan van radio-uitzendingen.¹⁰⁷ Vanaf het begin van de twintigste eeuw professionaliseren redacties, ontstaan steeds meer ethische codes en komen er steeds meer journalistieke opleidingen, kortom: de journalistiek groeit op. Wereldwijd blijken er echter verschillende historische ontwikkelingen invloed te hebben op de ontwikkeling van journalistiek.

c. Ideologie

Vooraf de journalistieke ontwikkelingen in marxistische landen vragen om een derde manier om naar journalistieke geschiedenis te kijken. Volgens Barnhurst en Nerone ziet de marxistische filosofie communicatie als een vorm van materiële productie. Kapitalistische systemen werken volgens het kapitalistische klassensysteem en ondersteunen de kapitalistische machtsstructuren.

Binnen een 'post-kapitalistisch systeem' moeten op een bepaalde manier de klassenstructuren overwonnen worden. Daar zijn twee mogelijkheden voor: de eerste is dat de journalisten het goede voorbeeld geven en dus als klasse ophouden te bestaan. De tweede is dat journalisten een soort 'bewakers' worden van de klassenloze maatschappij, en daarmee een eigen klasse. Communistische landen neigden naar het laatste, volgens deze theorie.

Deze manier van naar de journalistiek kijken zorgt voor een ander 'verhaal', schrijven de twee, over de ontwikkeling van westerse journalistiek. De journalist komt, in deze manier van kijken, voort uit de burgerij, die zich verzet tegen de kapitalistische machten. Niet de onafhankelijke journalisten, maar de partijdige journalisten in de marge zijn de helden in dit verhaal.¹⁰⁸

Wat helder wordt uit deze benadering is dat filosofische veronderstellingen en politieke voorkeuren een grote invloed hebben op de ontwikkeling van de journalistiek. Het kapitalisme maakte mediamagnaten als Rupert Murdoch en Silvio Berlusconi mogelijk, terwijl journalistiek in de landen achter het IJzeren Gordijn meer in dienst stonden van de communistische partij, hoewel dezelfde media in voornamelijk het laatste decennium een belangrijke katalysator waren van hervormingen en uiteindelijk de val van de Sovjet-Unie.¹⁰⁹ ¹¹⁰ Ideologische verschillen zouden mogelijk ook de grote verschillen in journalistieke ethiek tussen China, Hongkong en Taiwan verklaren.¹¹¹

¹⁰⁶ Ibidem, p. 19-20

¹⁰⁷ Ibidem, p. 21

¹⁰⁸ Ibidem, p. 22-24

¹⁰⁹ Gross, P. (2002), p. 1-31

3. Jürgen Habermas

Ondanks de kennelijke kritiek op de journalistieke geschiedenis volgens communicatiefilosoof Jürgen Habermas, is zijn werk uiterst bruikbaar voor deze scriptie en wel om twee redenen. In de eerste plaatst richt Habermas zich voornamelijk op de Europese ontwikkeling van de journalistiek, de Duitse en Britse mogen met name genoemd worden, de Amerikaanse wordt als terzijde meegenomen. Deze scriptie is niet bedoeld om een allesomvattende historie van de journalistiek te verzorgen, het is verstandig om op Europa de focussen, daar ook de filosofische benadering binnen deze scriptie voornamelijk continentaal, dus Europees, is. De eenzijdigheid die hiermee ontstaat neem ik daarbij voor lief. Ten tweede verbindt Habermas de ontwikkeling van de journalistiek sterk aan filosofie en ideologie, een verbinding die ik in deze scriptie ook maak. Journalistiek bestaat niet alleen, maar heeft in onze huidige tijd ook een noodzakelijke rol voor democratie en publiek debat en kan daarmee niet los staan van filosofie. Habermas biedt een geschiedenis die dit in zich heeft.

a. Publieke sfeer

Habermas plaatst de ontwikkeling van de journalistiek in het kader van de ontwikkeling van de publieke sfeer. De structuur van de publieke sfeer in de Middeleeuwen verandert sterk ten opzichte van die in de oudheid. In de Middeleeuwen komt men hogere en lagere heren tegen, waar de rechten van deze heren privaat zijn en men met publiek op een middel doelt, zoals dorpspomp of marktplein.¹¹²

Belangrijk in de ontwikkeling van de publieke sfeer bij Habermas zijn de salons, die aan het einde van de Middeleeuwen ontstaan, ik sla hierbij bewust een groot deel van de Middeleeuwen over. Waar met 'publiek' eerst vooral de rechtbank wordt aangeduid, die door de adel wordt bevolkt, verandert de betekenis steeds meer in 'de stad'. Daar ontstaat een economisch productieve burgerij die steeds meer opleiding genoten heeft en geld en tijd heeft om literatuur en politieke en maatschappelijke zaken te bespreken. Dit doen zij in de koffie- en theehuizen, die in Engeland ook wel *little senate* genoemd worden, wat veel zegt over hoe naar deze gelegenheden gekeken werd.¹¹³ Niet voor niets ontstaan in Groot-Brittannië de eerste politieke partijen.¹¹⁴

Belangrijk is om te zien dat er officiële instituties ontstaan buiten de officiële instituties om, zowel economisch, met grensoverschrijdende en kapitalistische handel, als communicatief. Dit vormt de maatschappij en de overheden moeten wel mee, onder meer in wetgeving en de manier waarop deze wetgeving tot stand komt.¹¹⁵ In de negentiende eeuw, na de Franse Revolutie dus, wordt in veel landen de macht van de regerende vorst ingeperkt ten gunste van het parlement, zoals in België (1830), Groot-Brittannië (1832)¹¹⁶ en Nederland (1848). Habermas is lang niet de enige die verband tussen democratie en journalistiek legt, hoewel recenter wetenschappers als Minha Kim

¹¹⁰ Jakubowicz, K. & Sükösd, M. (2008), p. 15-20

¹¹¹ V. Lo et al. (2005), p. 156

¹¹² Dat komen we in het Engelse woord *private*, dat betekent soldaat, nog altijd tegen

¹¹³ Habermas, J. (1992), p. 32, 33

¹¹⁴ Ibidem, p. 70

¹¹⁵ Ibidem, p. 52, 53

¹¹⁶ Ibidem, p. 74

ook duidelijk maken dat niet alle journalistiek noodzakelijk een positieve bijdrage levert aan democratie.¹¹⁷

Het is als vanzelfsprekend dat filosofen in deze tijd ook een opvatting hebben over deze maatschappelijke ontwikkelingen. Volgens Jan van der Stoep zijn filosofen vaak weliswaar niet de aanstichters van ontwikkelingen, maar wel zeer nadrukkelijk de personen die verandering het eerst opmerken.

De idee van publieke opinie, zeer belangrijk voor de journalistiek en sterk passend in de rol die salons en koffiehuisen steeds meer gingen spelen in het maatschappelijk debat, ontwikkelt zich in de vroege Verlichting voornamelijk in Frankrijk en Groot-Brittannië. Daarvoor moest de betekenis van opinie veranderen, het onderscheid tussen opinie en waarheid nam af. Hobbes beschouwt religie als een private overtuiging en brengt daarmee iedere vorm van geloven, oordelen en opiniëren op hetzelfde niveau.¹¹⁸ Volgens Habermas is een onbedoeld gevolg daarvan wel dat de waardering van private overtuigingen stijgt.¹¹⁹ John Locke verdedigt zelfs de positie dat de categorie 'Law of Opinion' gelijkwaardig is aan de goddelijke en de statelijke wet. Het betrof hier overigens nog geen *publieke* opinie, het ontstond niet in publieke discussie en had geen enkel verband met het ontwikkelen van wetgeving. Wel haalde dit indertijd opinie uit de associatie met vooroordeel.^{120 121}

b. Wat is Verlichting?

Na een oorspronkelijke achterstand ontwikkelt de idee van publieke opinie bij Duitse filosofen het sterkst. Zowel Jan van der Stoep¹²² als Jürgen Habermas¹²³ grijpen terug op Kants *Beantwortung der Frage: was ist Aufklärung?*¹²⁴ In deze essay vertelt Kant wat Verlichting is, namelijk dat de mens zich bevrijdt van zijn zelfgekozen onmondigheid:

Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschließung und des Muthes liegt, sich seiner ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Sapere aude! Habe Muth dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung.

Verlichting is de exodus van de mensheid uit zijn zelfverkozen onmondigheid. Onmondigheid is het onvermogen zijn verstand te gebruiken zonder de leiding van anderen. Deze onmondigheid is). Durf te denken (Latijn: Sapere Aude)! Heb de moed uw eigen verstand te gebruiken! Dat is de lijfspreuk van de Verlichting

Bij leiding van deze onmondigen denkt Kant aan de aristocratie en de geestelijkheid, die volgens hem de burgers dom houden. De aristocratie en de

¹¹⁷ Kim, M. (2012), p. 56

¹¹⁸ Habermas, J. (1992), p. 90

¹¹⁹ Ibidem, p. 90, 91

¹²⁰ Ibidem, p. 91, 92

¹²¹ Locke, J. (1836), p. 251, 252. Locke noemt het hier "The law of opinion or reputation." Opinie lijkt hier te gaan over het oordeel van een samenleving of een gemeenschap over het handelen van een individu.

¹²² Van der Stoep, J. (2013), p. 159-161

¹²³ Habermas, J. (1992), p. 104

¹²⁴ Kant, I. (1783).

geestelijkheid wilden de burgers bij de hand nemen en hen vertellen hoe zij zich moeten gedragen en hoe zij moeten denken. Maar, zegt, Kant: er moet vrijheid zijn voor het publieke (öffentliche) gebruik van de rede, dat is de minst schadelijke wijze van het gebruik van vrijheid. Kant maakt onderscheid tussen privaat gebruik van de rede, die niet vrij is, en het publieke gebruik van de rede, die dat wel is. Het publieke gebruik van de rede geldt voornamelijk de geleerde elite die kennis en kunde openbaar maakt: "Ich verstehe aber unter dem öffentlichen Gebrauche seiner eigenen Vernunft denjenigen, den jemand als Gelehrter von ihr vor dem ganzen Publikum der Leserwelt macht." *Onder het publieke gebruik van het eigen verstand versta ik echter dat iemand hetgeen hij geleerd heeft voor het gehele lezerspubliek beschikbaar maakt.* Günter Neumann heeft een helder schema van Kants *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* gemaakt, dat in één oogopslag de kern van zijn betoog weergeeft.¹²⁵

In deze essay spreekt Kant niet over waarheid, belangrijke werken daarover zijn *Kritik der reinen vernunft* en, in mindere mate, *Kritik der praktischen vernunft*, twee van zijn drie hoofdwerken. Hoe Kant over waarheid denkt komt later aan de orde. Habermas maakt in zijn boek veel gebruik van *The Conflict of the Faculties*. Voor filosofen zouden de belangen van de overheid niet voorop moeten staan, geeft Habermas de ideeën van Kant dit boek weer, maar alleen de rede. Zij zouden werken in een geest die de publieke presentie van de waarheid tot doel heeft.

"In such a conflict [tussen de belangen van de overheid en het pure gebruik van de rede, EtW] of the faculties, reason has to be 'authorized to speak out publicly. For without a faculty of this kind, the truth would not come to light'"¹²⁶

Belangrijk om te benoemen is nog de invloed van Karl Marx, waar Habermas over schrijft. In de oude situatie, volgens de historische visie van Kant, weten (of menen zij dat te weten) autoriteit en geestelijkheid wat goed is voor de burgers. De situatie is dus zeer verticaal. Kant stelt dat iedereen die op het niveau van de filosofen en onderzoekers mee kan praten een rol heeft in het publieke debat en het zoeken naar waarheid, waarmee zijn opvattingen minder verticaal zijn. Hierbij geldt wel dat een groot deel van de bevolking geen rol behoort te hebben in het landsbestuur, in wetgeving of in publiek debat.¹²⁷ Volgens Marx is deze opvatting uitsluiting van een grote groep mensen en helpt het de sociale mobiliteit niet. Volgens Marx zou journalistiek een educatieve rol moeten spelen, vergelijkbaar met het Duitse *Bildung* en het ideaal van volksverheffing waar de Partij van de Arbeid in vroeger jaren naam mee maakte.¹²⁸

c. Communicatietheorie als aparte wetenschap

Met de steeds verdergaande specialisering in de wetenschap in de twintigste eeuw neemt de aandacht van filosofen voor communicatie en politiek af. Belangrijker: communicatiewetenschap ontwikkelt zich, zie hiervoor ook de journalistieke historie volgens Barnhurst en Nerone. Ook voor Habermas houdt het na Marx vrijwel op, in het overige van zijn boek richt hij zich meer op de sociologie van de publieke sfeer, binnen deze scriptie minder relevant.

¹²⁵ Neumann, G. (2005), p. 2

¹²⁶ Habermas, J. (1992), p. 105

¹²⁷ Ibidem, p. 106-110

¹²⁸ Van Veldhuizen, A. (2011), p. 14-22

In eeuwen dat filosofie voorop liep op de reflectie op landsbestuur, menselijke ethiek en vrijheid en daarmee op journalistiek was de invloed van filosofie op het gebied van journalistiek veel groter. Inmiddels lijken politicologie, sociologie en communicatiewetenschap het onderzoek naar publieke sfeer en de rol van de journalistiek overgenomen te hebben. Daarmee is dit onderzoek wel 'verwetenschappelijkt'; de vraag naar 'is' wordt belangrijker dan die naar 'ought'.

Mark Deuze spreekt in *What is journalism?* over een consolidatie van bestaande theorie sinds de journalistiek vanaf het begin van de twintigste eeuw professionaliseerde.¹²⁹ In dit artikel behandelt hij vooral over hoe journalisten naar zichzelf kijken, welke normen zij voor zichzelf stellen, wat hun rol is in de samenleving en welk type samenleving er voor deze journalistiek nodig is. Hoe journalisten zich behoren te gedragen en hoe de publieke sfeer behoort te zijn krijgt minder aandacht.

4. Waarheid in de voor-kantiaanse filosofie

In de vorige sectie heb ik laten zien hoe filosofische ontwikkeling en journalistieke historie in elkaar grijpen. Het hoofdthema van deze scriptie, waarheid, heb ik grotendeels laten liggen. Ook daarvoor is het nodig om een stuk van de filosofische ontwikkeling opnieuw naar boven te brengen, om te beginnen een hele grove schets van de filosofie tot Immanuël Kant en de zoektocht naar waarheid binnen die filosofie. Hans Joachim Störig schetst in zijn *Geschiedenis van de filosofie* een goed beeld van de ontwikkeling van de filosofie, al in de vroege oudheid, en de rol van waarheid binnen deze filosofie. Ik schets eerst een beeld van de ontwikkeling van het denken over waarheid binnen de filosofie en laat daarna zien hoe dit zich verhoudt tot het denken over waarheid binnen de journalistiek.

a. Plato en Aristoteles

Het voorbeeld van Pilatus uit de inleiding laat zien dat waarheid al sinds de oudheid een belangrijk thema is. De vroege Griekse filosofie houdt zich veelvuldig bezig met de 'oergrond', veelal oerstof genoemd.¹³⁰ Het was gebruikelijk bij de vroege Griekse filosofen om te proberen de gehele werkelijkheid tot één vaststaand principe terug te brengen, of dat nu water was (Thales van Milete¹³¹) of mathematische principes (Pythagoras¹³²). Buiten de eigen periode hebben deze filosofen maar weinig invloed gehad op het denken over waarheid. De Middeleeuwen kunnen, qua filosofie, grofweg gekarakteriseerd worden als een strijd tussen Plato en zijn leerling Aristoteles, beide uit de Griekse tijd. Plato neemt van de sofisten over dat de mens altijd een soort filter vormt om tot kennis te komen, dat een mens slechts een verschijning van de werkelijkheid ziet. Achter die verschijning van de werkelijkheid ziet Plato de Ideeën: ethische zaken als gerechtigheid, maar ook mathematisch zuivere vormen, die juist omdat zij door onze zintuigen niet gekend kunnen worden, zuiver zijn.¹³³

Plato's leerling Aristoteles systematiseert het denken over waarheid. Hij legt de basis voor een groot deel van de laatmiddeleeuwse filosofie en wetenschap, voornamelijk door zijn werken over onder meer logica (*Organon*), natuurwetenschap

¹²⁹ Deuze, M. (2005), p. 444

¹³⁰ Ibidem, p. 114

¹³¹ Delfgaauw, B. (1969), p. 10

¹³² Ibidem, p.11

¹³³ Störig, H. J. (1972), deel 1, p. 149-151

(Physica en De Anima) en metafysica (gelijknamig).¹³⁴ Zijn leer over de logica vertelt vooral hoe redeneren mogelijk is en welke categorieën bestaan, maar houdt zich afzijdig van de inhoud van de werkelijkheid. Belangrijkst voor de zoektocht naar waarheid is zijn wet van de non-contradictie: a kan niet tegelijkertijd niet-a zijn.¹³⁵ ¹³⁶ Ook ontwikkelde Aristoteles de wetenschappelijke methode van de inductie, waarbij door het onderzoeken van individuele gevallen algemene wetten gezocht worden.

Anders dan Plato ontkent Aristoteles het bestaan van een ideeënwereld. Volgens Plato zijn de ideeën het werkelijke en de afzonderlijke zaken slechts een afschaduwing daarvan. Aristoteles zegt juist dat de idee, Störig gebruikt als voorbeeld de idee 'boom', niet los kan bestaan van de afzonderlijke dingen, in dit geval bomen.¹³⁷ Plato blijft tot halverwege de Middeleeuwen de belangrijkste inspirator van de filosofie.¹³⁸

In de tweede helft van de Middeleeuwen, als de zogenaamde scholastiek tot ontwikkeling komt neemt de rol van Aristoteles, min of meer vergeten¹³⁹ tijdens de tot 'patristiek' gedoopte eerste helft van deze periode, langzaam toe.¹⁴⁰ Dat komt vooral doordat het Europese christendom via moslimgeleerden (en dat weer via de Kruistochten¹⁴¹) opnieuw in aanraking komen met de andere Griekse filosofen, voornamelijk Aristoteles, waarvan moslimgeleerden kopieën hebben bewaard.

b. Begrip en zaak

De belangrijkste denker uit de scholastiek, Thomas van Aquino, sluit aan bij Aristoteles met: 'Veritas est adaequatio intellectus et rei', dat vertaald kan worden met 'waarheid is de overeenstemming tussen begrip (of: verstand) en zaak'.¹⁴² Een licht gewijzigde vorm hiervan ('Veritas est adaequatio rei est intellectum', dus: Waarheid is de overeenstemming tussen zaak en kennis) is volgens Martin Heidegger, in zijn essay *On the Essence of Truth*, de traditionele definitie van waarheid.¹⁴³ Popper, die een hele belangrijke rol speelt bij het laatste thema hangt een variant van deze stelling aan, die de correspondentietheorie genoemd wordt.¹⁴⁴

Dit waarheidsbegrip laat al enige ruimte voor een vorm van relativisme: waarheid is niet een abstracte idee die onafhankelijk van de dingen bestaan zou of een feitelijke situatie die slechts op de dingen toepasbaar is, maar een kijk op de dingen door het filter van het menselijk verstand. Beter gezegd: De overeenstemming tussen een zaak en wat men van een zaak denkt moet altijd gezocht worden. Wel wijst Thomas van Aquino alle filosofie die in de werkelijkheid slechts een voortbrengsel van de geest ziet af.¹⁴⁵

¹³⁴ Delfgaauw, B. (1969), p. 28

¹³⁵ Störig, H. J. (1972), p. 168, 169

¹³⁶ Zie ook Emmet, E. R. (1970), p. 46-50 voor een uitleg van de wet van non-contradictie

¹³⁷ Störig, H. J. (1972), deel 1, p. 170

¹³⁸ Ibidem, p. 224

¹³⁹ Ibidem, p. 209

¹⁴⁰ Ibidem, p. 226, 227

¹⁴¹ Ibidem, p. 239

¹⁴² Heidegger, P. (1978), p. 115

¹⁴³ Ibidem, p. 120

¹⁴⁴ Popper, K. R. (1978), p. 150

¹⁴⁵ Störig, H. J. (1972), deel 1, p. 245

Descartes, vaak tot de vroege Verlichtingsfilosofen gerekend, twijfelt aan alle waarheden, maar ziet twijfel en de denkbaarheid die daaraan ten grondslag ligt wel als waarheid waar hij op bouwen kan.¹⁴⁶ Hij grijpt hiermee terug, mogelijk zonder het zich te realiseren, op Augustinus, voor wie het eigen denken eveneens het onwrikbare uitgangspunt van zijn filosofie vormt.¹⁴⁷ Ervaring en experiment zijn voor Descartes veel belangrijker dan voor Augustinus, echter: hij zoekt grond om de ervaring te kunnen funderen in het denken. Kritiek op Descartes is dat zijn twijfel niet oprecht is, dat hij nooit werkelijk getwijfeld heeft aan de ervaring of aan God.

Volgens sommigen valt Descartes onder de vroege verlichters, anderen menen dat de Verlichting later begint. De Verlichting valt te karakteriseren als een periode waarin de filosofie 'seculariseert', dat wil zeggen: steeds meer onafhankelijk wordt van de kerk. Uiteindelijk vormt Immanuël Kant volgens Störig het sluitstuk van de Verlichting,¹⁴⁸ van waaruit de recentere ontwikkeling van het denken over waarheid beschouwd kan worden.

5. Kant versus Rorty

Bij Immanuël Kant groeit in de jaren na zijn promotie kritiek op de toenmalige filosofie in Duitsland, die Störig omschrijft als rationalistisch en dogmatisch. De kern hiervan is dat de werkelijkheid gekend kan worden door louter redeneren vanuit grondstellingen. Kant leert van het Britse empirisme dat het loslaten van de ervaring als bodem van de rede tot de meest extreme stellingen leiden kan. Tegelijkertijd realiseert Kant zich ook dat er metafysica nodig is om te kunnen bepalen wat de ervaring leren kán. Daarvoor besluit hij om te onderzoeken hoe het menselijk denkapparaat in elkaar steekt.¹⁴⁹

Jan van der Stoep trekt vanaf hier al de parallel met Richard Rorty: Waarheid is niet buiten het menselijk denken om te bereiken. Volgens Van der Stoep is er zelfs een directe lijn te trekken tussen het denken van Kant en dat van Rorty.

a. Theoretische rede

Het onderzoek van Kant komt neer op het bepalen wat aan de ervaring vooraf gaat. Hij gebruikt daarvoor twee termen: Noodzakelijkheid en algemeenheid. Een ervaring kan nooit vertellen dat iets noodzakelijk zo moet zijn of dat dit in zijn algemeenheid zo is. Iedere algemene stelling moet dus aan de ervaring vooraf gaan.¹⁵⁰ Een voorbeeld om dit helder te maken is de roos, schrijft Störig: De zintuigen geven ons het vermogen om indrukken van buiten op te vangen.

Deze zintuigen leveren ons 'aanschauungen' op, dus onmiddellijke voorstellingen. Zo'n losse voorstelling, bij Störig dus van een roos, lijkt op het eerste gezicht een niet verder ontleedbaar element. Maar dat blijkt anders: Om te beginnen zijn daar de verscheidene zintuigen. De geurzin geeft het een geur, het zicht en het gevoel kunnen ons meer vertellen over de vorm en (bij het zicht) de kleur van de roos. Deze zintuigen geven slechts 'gewaarwordingen', van waaruit wij de voorstelling 'roos' kunnen maken. In ons is iets dat de gewaarwordingen ordent in een ruimtelijke en een tijdelijke eenheid.

¹⁴⁶ Descartes, R. (1977), p. 61

¹⁴⁷ Störig, H. J. (1972), deel 1, p. 218

¹⁴⁸ Ibidem, p. 367

¹⁴⁹ Störig, H. J. (1972), deel 2, p. 14, 15

¹⁵⁰ Ibidem, p. 18

Een roos valt ver te abstraheren, waarbij kleur, geur en andere eigenschappen worden 'weggedacht'. De enige eigenschap die noodzakelijk overblijft is de ruimtelijkheid. Ruimte is in die zin niets anders dan de vorm waarin het door de zintuigen wordt opgevangen. De zintuigen van de mens werken zo dat alles zich als vorm in de ruimte moet voordoen, zoals het via onze zintuigen aan ons verschijnt. Dat wat achter de verschijning zit, door Kant het *Ding an sich* genoemd, is daardoor onkenbaar.¹⁵¹

Hoe komt kennis dan tot stand? 'Er is niets in het verstand dat niet daarvoor in de zintuigen was, behalve het verstand', is grofweg het antwoord van Kant.¹⁵² De rede zonder de zintuiglijkheid is leeg, al het denken heeft slechts betrekking op de voorwerpen die wij kunnen aanschouwen. Maar de inhoud van die zintuigelijke ervaring is leeg zonder de begrippen van het verstand. Onze zintuigen zijn dus steeds in dialoog met het verstand.¹⁵³ Uit alles blijkt dat uiteindelijk de mens zelf de wetgever van de natuur is, ieder waarnemen is tegelijkertijd oordelen.¹⁵⁴ Of: De natuur past zich aan, in de natuurwetenschap wel te verstaan, aan ons denken.¹⁵⁵ ¹⁵⁶Daarmee benadert Kant al heel sterk de gevleugelde uitspraak '*truth lies in the eye of the beholder*'.¹⁵⁷

b. Praktische rede en esthetiek

Ongeveer hetzelfde procedé wordt door Kant gevolgd bij de ethiek in zijn *Kritiek van de praktische rede*, waarbij het eerdere ethici verwijt de grond voor ethiek buiten de mens te leggen (en dus bij God, of 'een hoogste goed' of 'volmaaktheid'). Maar zegt Kant: de mens is de maat. Het gaat dan om vragen als: 'Kan ik willen dat alle mensen stelen?' Of: 'Kan ik willen dat alle mensen liegen?'¹⁵⁸

Ook voor esthetische oordelen zoekt Kant (in zijn *Kritiek der oordeelskracht*) een maatstaf vanuit het menselijk denken. Kant vergelijkt het oordeel met de rechtspraak. Een rechter past algemene beginselen toe op het specifieke feit. Störig definieert op basis hiervan oordeelskracht als 'het vermogen het bijzondere onder het algemene te denken'.¹⁵⁹

Störig legt in zijn samenvatting van de drie kritieken van Kant de nadruk op de parallellen tussen de boeken: De wereld is wetmatig, zegt Kant, maar die wetten vinden wij in onszelf. Om de wetten te ontdekken moeten wij dus niet alleen de natuur bestuderen, maar juist ook de menselijke geest.¹⁶⁰

c. Drie erven van Kant

Na Kant weet Störig niet zo goed meer welke filosofische theorieën het meest invloedrijk zijn: hoe dicht bij de eigen tijd hoe minder scherp het beeld.¹⁶¹ Ondertussen gebruikt hij wel het hele resterende tweede deel, meer dan de helft

¹⁵¹ Ibidem, p. 20, 21

¹⁵² Ibidem, p. 23

¹⁵³ Ibidem, p. 26

¹⁵⁴ Zie Störig, H. J. (1972), deel 2, p. 24

¹⁵⁵ Ibidem, p. 27

¹⁵⁶ Delfgaauw, B. (1969), p. 113

¹⁵⁷ De precieze oorsprong van deze uitspraak is moeilijk te achterhalen.

¹⁵⁸ Störig, H. J. (1972), deel 2, p. 35

¹⁵⁹ Ibidem, p. 41

¹⁶⁰ Ibidem, p. 45

¹⁶¹ Ibidem, p. 63

daarvan, om de filosofie na Kant te beschrijven. Grofweg onderscheidt Störig drie stromingen na Kant: Het idealisme, het positivisme & materialisme en de romantiek.

Het idealisme, waarin de metafysica een belangrijke rol speelt, vindt volgens Delfgaauw in Hegel de vertolker met de grootste invloed.¹⁶² Zijn eerste boek is *Phänomenologie des Geistes*, waarmee hij de lijn uitzet van zijn latere werk en waar hij nauwelijks van afwijkt.¹⁶³ In dit dikke en taaie werk¹⁶⁴ probeert Hegel volgens de regels van Kant, hoewel hij hier in de praktijk ver van afwijkt, de bestaande kennis te systematiseren. Kennis van de waarheid begint ook bij Hegel bij het denken, hoewel zijn denken spiritueler is en metafysisch minder zuiver, zoals blijkt uit het volgende citaat:

“Diese Mitte ist die beide unmittelbar wissende und sie beziehende Einheit, und das Bewußtsein ihrer Einheit, welche sie dem Bewußtsein und damit sich selbst ausspricht, die Gewißheit alle Wahrheit zu sein.”¹⁶⁵

De middenweg is de ondeelbare wetende en beschouwende eenheid -en het bewustzijn van jouw eenheid, waarmee je het bewustzijn en daarmee jezelf aanspreekt-dat is de zekerheid van het zijn van alle waarheid.

In het denken over de menselijke geest gaat hij veel verder dan Kant. In feite legt Hegel de basis voor de psychologie die in de jaren die volgen ontwikkeld wordt. Vanzelfsprekend is daarin afstand genomen van de uiterst speculatieve gedachten over ‘schädelknochen’ (schedelknobbels), waaraan criminelen van allerlei slag herkenbaar zouden zijn.¹⁶⁶ Voor de samenvatting van zijn filosofie leun ik sterk op Störig, daar de verschillende werken van Hegel zelf zeer moeilijk leesbaar zijn,¹⁶⁷ ook het bovenstaande citaat is moeilijk te begrijpen. De ‘middenweg’, waar het citaat naar verwijst, is bij Hegel de synthese, die komt na these en antithese. Deze synthese is meer dan een compromis, het heft de verschillen tussen beide uitersten op. In debatten en bijvoorbeeld politieke discussie kennen wij dit, maar Hegel vat het op als een eigenschap van de werkelijkheid zelf.¹⁶⁸

d. Positivisme, materialisme en romantiek

Het positivisme, de tweede grote stroming, wijst de metafysica af: het gaat er vanuit dat alleen het kenbare, de wereld van de verschijnselen ertoe doet.¹⁶⁹ Dit positivisme is niet slechts een filosofisch of wetenschappelijk ideaalbeeld, maar ook een sluitstuk van de geschiedenis, het is de derde fase, na de zogenaamde theologische en de metafysische. In de eerste wordt achter alle gebeuren een specifieke wilsoorzaak verondersteld, causaliteit speelt hierin geen rol. In de metafysische worden de godheden ingeruild voor abstracties, maar wordt ondertussen wel doelgerichtheid waargenomen in alle gebeurtenissen en zelfs het loutere zijn, in de positivistische levenshouding wordt

¹⁶² Delfgaauw, B. (1969), p. 125

¹⁶³ Störig, H. J. (1972), deel 2, p. 80

¹⁶⁴ Ik kan daarover meepraten, ik ben er al meer dan 7 jaar met tussenpozen in aan het lezen en heb het nog altijd niet voltooid

¹⁶⁵ Hegel, G. W. F. (2005), p. 189

¹⁶⁶ Ibidem, p. 265-277

¹⁶⁷ Störig, H. J. (1972), deel 2, p. 81

¹⁶⁸ Ibidem, p. 83

¹⁶⁹ Ibidem, p. 95

doelgerichtheid losgelaten.¹⁷⁰ Het materialisme, waarvan Feuerbach en Marx vertegenwoordigers zijn, hangt hier sterk mee samen¹⁷¹ en behandel ik niet apart.

De opvatting van Schopenhauer, die de Romantiek geïnspireerd heeft, is haast een spiegelbeeld van het positivisme: 'De wereld is mijn voorstelling' is de kern van zijn these.¹⁷² Hij sluit nauw aan bij Kant, die zegt dat de wereld slecht zoals het aan ons verschijnt gekend kan worden. Alleen, consequenter dan Kant, gelooft hij niet dat het *Ding an sich* op een manier kenbaar is. Schopenhauer inspireerde de Romantiek doordat hij een grote nadruk legde op het lijden: het willen is oneindig, de bevrediging altijd beperkt. Hoe meer de kennis toeneemt, hoe gevoeliger de mens is voor al het lijden, het genie nog het meest.¹⁷³ Grote filosofen als Kierkegaard en later Nietzsche werden door Schopenhauer beïnvloed.

Het positivisme is in de twintigste eeuw lange tijd de belangrijkste stroming, belangrijk omdat het waarheid en werkelijkheid als principieel kenbaar beschouwt, maar in de jaren zestig neemt de invloed van een veel relativistischer en op de Romantiek gebaseerde filosofie toe. De positivistische stroming, ook wel 'logisch positivisme' of 'logisch empirisme' genoemd,¹⁷⁴ kent Bertrand Russell als belangrijkste vertegenwoordiger.¹⁷⁵ Störig slaagt er nog niet in om over de randen van deze tijd te kijken, daar dit logisch positivisme pas in de jaren zestig onder zware kritiek kwam te staan, voornamelijk door Richard Rorty. Karl Popper, die een genuanceerder en veel minder relativistisch standpunt inneemt, behandel ik bij thema vier.

e. Het relativisme van Rorty

Rorty staat bekend als een relativist. Werkelijkheid zoals die is, is volgens dit relativisme niet kenbaar. Hoe gedacht wordt over waarheid, over wat inhoudelijk de waarheid is, is afhankelijk van hoe onze omgeving hier over denkt. De aan hem toegeschreven uitspraak "truth is whatever your peers will let you get away with" (*Waarheid is dat wat je beweren kan zonder dat jouw vakbroeders protesteren*) vat dit goed samen.¹⁷⁶ Het menselijk kennen bestaat niet in hoe de werkelijkheid aan ons verschijnt, zoals dat bij Kant nog het geval is, maar wij staan daar middenin. Jan van der Stoep beeldde dit tijdens het interview uit door de waarheid (of de werkelijkheid) als een cirkel te tekenen, met Kant als beschouwer buiten die cirkel en Rorty als beschouwer binnen die cirkel, waardoor men volgens Rorty nooit de werkelijkheid kan abstraheren.

Wat Rorty in de 'algemene' filosofie deed heeft ook in de wetenschapsfilosofie veel navolging gevonden. Kuhn bijvoorbeeld betoogt dat wetenschap zich ontwikkelt door middel van revoluties, waarbij het ene paradigma, dat wat als waar beschouwd wordt, ingeruild wordt voor het andere. Een wetenschappelijk paradigma wordt dus alleen verworpen indien een alternatief voorhanden is.¹⁷⁷ Bruno Latour gaat nog veel

¹⁷⁰ Ibidem, p. 96

¹⁷¹ Ibidem, p. 120

¹⁷² Ibidem, p. 134

¹⁷³ Ibidem, p. 138

¹⁷⁴ Ibidem, p. 262

¹⁷⁵ Ibidem, p. 269

¹⁷⁶ Netland, H. (2001), p. 63

¹⁷⁷ Kuhn, T. S. (1970), p. 77-79

verder. Waarheid wordt in het geheel niet ontdekt door de wetenschap, maar slechts daar geconstrueerd. De titel van een van zijn boeken, samen met Steve Woolgar, spreekt voor zich: *Laboratory Life: The Construction of Facts*. Zij concluderen: Onze (antropologische/filosofische) weergave van de werkelijkheid is niets meer dan een fictie, maar de zekerheid die natuurwetenschappers bieden is niets groter. Het enige verschil is dat zij een laboratorium hebben.¹⁷⁸

Rorty zelf is, volgens bijvoorbeeld Netland, meer gematigd relativistisch geworden: "Truth is, to be sure, an absolute notion, in the following sense: 'True for me but not for you' and 'true in my culture but not in yours' are weird, pointless locutions."¹⁷⁹ *Natuurlijk is waarheid een absoluut idee in die zin dat 'waar voor mij maar niet voor jou' en 'waar in mijn cultuur maar niet in de jouwe' vreemde en zinloze uitdrukkingen zijn.* Het kan wel zo zijn dat iets voor iemand 'niet waar kán zijn', omdat deze persoon dit niet kan begrijpen of dit niet in zijn of haar paradigma past.

De gematigde Rorty, het is eerlijker naar hem om deze te behandelen, is enigszins zichtbaar in zijn artikel *Is Truth a Goal of Inquiry?* uit 1995. In dit artikel gaat Rorty in op de vraag of filosofen zich alleen met de rechtvaardiging van bepaalde opvattingen (beliefs) moeten bezig houden, of dat ook waarheid onderzocht kan worden. Ook een reformatorisch filosoof als Alvin Plantinga heeft zich veelvuldig met deze vraag bezig gehouden, voornamelijk in zijn boek *Warrant and Proper Function*.¹⁸⁰ In dit specifieke artikel gaat Rorty in op een bewering van de 'pragmatists', een aantal filosofen volgens wie de vraag naar waarheid en de vraag naar rechtvaardiging in feite hetzelfde is, maar waarvan de vraag naar rechtvaardiging in de praktijk de enige zinvolle is.¹⁸¹ Reden hiervoor is dat of iets waar is of niet, dus of het een 'accurate representatie van de werkelijkheid' is of niet, in de praktijk geen verschil maakt.

Een argument hiervoor ligt in het darwinisme: ideeën met de beste overlevingskansen blijven bestaan door natuurlijke selectie, zoals bijvoorbeeld Wilkins en Griffiths deze ideeën samenvatten: Dat natuurlijke selectie ideeën die de beste overlevingskansen bieden bevoordeelt, ongeacht of deze waar zijn of niet.¹⁸² De twee verwerpen deze gedachtengang overigens, volgens hen maximaliseren waarheidsgetrouwe opvattingen juist de overlevingskansen. Rorty legt het anders uit: het is moeilijk voor te stellen dat ergens in de ontwikkeling 'tussen de inktvis en de aap' de representatie waarheid belangrijk geworden zou zijn.¹⁸³

f. Waarheid

Rorty verzet zich tegen devaluatie van de term waarheid, waarbij waarheid slechts die gedachten zijn die je voor anderen kan rechtvaardigen, zoals goedheid slechts zou zijn de actie die je voor anderen kan rechtvaardigen. Rorty volgt Wright, in het artikel zet hij Davidson en Wright –beide tegenstander van het pragmatisme– tegenover elkaar, die stelt dat gerechtvaardigde zekerheid (warranted assertability) en waarheid weliswaar hetzelfde beogen, maar dat succes in het eerste niet per definitie betekent succes in het tweede. Met deze onkenbaarheid van waarheid komt hij wel op

¹⁷⁸ Latour, B. & Woolgar, S. (1979), p. 257

¹⁷⁹ Netland, H. (2001), p. 63, 64

¹⁸⁰ Plantinga, A. (1993)

¹⁸¹ Rorty, R. (1995), p. 281

¹⁸² Wilkins, J. S. & Griffiths, P. E. (2013), p. 135

¹⁸³ Rorty, R. (1995), p. 282

een relativistisch pad.¹⁸⁴ Daarna verzet hij zich tegen het concept van Wright dat er ergens ‘truth-makers’, waarheidsmakers dus, zijn, die onafhankelijk van onze wenswerkelijkheid zouden bestaan:

“One of Davidson’s reasons for having no truck with the idea of ‘truthmakers’ is his hunch that only artificial objects called ‘facts’ –what Strawson sneeringly called ‘sentence shaped objects’ – can meet Wright’s needs. [...] In so far as they are non-conceptualized, they are not isolable as input. But in so far they are conceptualized, they have been tailored to the needs of a *particular* input-output function, a *particular* convention of representation.”¹⁸⁵

Een van de redenen waarom Davidson niets doet met het idee van ‘waarheidsmakers’ is dat alleen kunstmatige objecten die we ‘feiten’ noemen –Strawson noemt deze snerend ‘zinvormige objecten’- aan Wrights eisen kunnen voldoen. [...] Voor zover deze niet-geconceptualiseerd zijn, zijn ze niet als input te isoleren. Zijn ze wel geconceptualiseerd, dan zijn ze op maat gemaakt voor de eisen van een bepaalde input-outputfunctie, een bepaalde afspraak van weergave.

Wat Rorty in feite betoogt is dat als waarheid zich aan ons voordoet als zij niet is aangepast aan onze cognitieve kenmerken, zij in feite niet kenbaar is, maar als zij is aangepast aan onze cognitieve kenmerken, dus geconceptualiseerd is, het niet langer waarheid betreft. Waarheid drukt zich slechts uit in taal en kan daar ook niet los van gezien worden.¹⁸⁶ ¹⁸⁷ Hij concludeert dat onderzoek vele doelen kan hebben, maar dat waarheid en andere metafysisch geladen zaken daar niet onder vallen.¹⁸⁸

6. Toepassing voor de journalistiek

Alleen dat wat zich aan ons voordoet én is aangepast aan onze cognitieve kenmerken is kenbaar, valt op basis van Richard Rortys werk te concluderen. Waarheid drukt zich slechts uit in taal en kan daar niet los van gezien worden. Daarmee is waarheid deels een constructie. Hoewel ik me niet waag aan een precieze definitie van waarheid wil ik wel drie kenmerken van een ware uitspraak noemen: Een ware uitspraak is een zo correct mogelijke constructie in taal van de dan bekende werkelijkheid die voldoet aan de bedoeling van de communicator en zo min mogelijk onbegrip veroorzaakt bij de doelgroep.

‘Een zo correct mogelijke constructie in taal’ is mijns inziens geheel in lijn met Rorty, daar waarheid weliswaar in taal geconstrueerd wordt, maar niet onafhankelijk is van de werkelijkheid daar omheen. Zoals bij Kuhn ook het ene wetenschappelijke paradigma vervangen wordt voor het andere omdat deze beter aansluit bij de dan bekende werkelijkheid dan het oude paradigma. Dat ligt tenminste voor de hand.

De bedoeling van de communicator is belangrijk. Ieder onderwerp heeft vele aspecten en niet ieder aspect sluit aan bij de bedoeling van de communicator. Stel dat een journalist een verhaal schrijft over de kwalijke gevolgen van muizen voor de landbouw, dan zijn andere aspecten van belang dan bij een verhaal over muizen als huisdieren. Niet alleen andere feiten spelen dan een rol, maar ook andere oordelen.

¹⁸⁴ Ibidem, p. 288

¹⁸⁵ Ibidem, p. 295

¹⁸⁶ Ibidem, p. 299

¹⁸⁷ Zie hiervoor ook Popper, K. (1978), p. 33, 34, waar Popper betoogt dat taal een gegeven is.

¹⁸⁸ Rorty, R. (1995), p. 297

Het laatste, geen onbegrip veroorzaken bij de doelgroep, ging bijvoorbeeld mis in de zaak Marinab, waar Lex Runderkamp de suggestie wekte dat iemand anders de kerk in brand had gestoken dan in werkelijkheid. Niet ieder onbegrip kan overigens verweten worden aan de communicator, maar een communicator dient zich wel bewust te zijn van de doelgroep en daar de communicatie op aan te passen. Dat is overigens in lijn met de filosofie waarbij de aandacht verplaatst van 'het ding' naar 'de mens'.

7. Conclusie

De journalistiek ontwikkelt sterk aan het einde van de Middeleeuwen en rond de Reformatie, als de internationale handel toeneemt en daarmee de internationale communicatie. De idee van publieke sfeer neemt in kracht toe, betoogt Jürgen Habermas. Filosofen waren weliswaar niet de aanstichters van deze veranderingen, maar volgens Jan van der Stoep vaak wel de eersten die deze veranderingen opmerkten en er op reflecteerden.

Wat de geschiedenis van de filosofie laat zien op het gebied van waarheid is dat de aandacht eerst voornamelijk gericht is op 'het ding', dat laat de definitie van Aquino goed zien: "waarheid is de overeenstemming tussen begrip (of: verstand) en zaak." Voornamelijk vanaf Kant verschuift deze aandacht van 'het ding' naar 'de mens'. Beschouwt Kant de menselijke geest nog als een soort filter tussen 'het ding' en de kennis over het ding, waarbij door kennis van de geest het mogelijk is ware kennis over 'het ding' te achterhalen, bij Rorty en andere postmoderne filosofen is 'het ding' onbereikbaar doordat de mens niet losgezien kan worden van het ding.

Kuhn en in belangrijker mate ook Latour hebben vooral aandacht voor het proces waarin waarheid 'ontstaat'. Daarin komt ook de natuurwetenschap er niet best vanaf, niet alleen blijkt de wetenschapper al te menselijk, ook is de constructie van waarheid een proces dat zich vooral op papier afspeelt.

Met de professionalisering van de journalistiek is ook het proces van 'nieuws maken' meer onder de aandacht gekomen. Analooq aan de ontwikkeling van waarheid binnen de filosofie is de aandacht van de 'het ding' verschoven naar 'de mens', naar de persoon van de journalist.

Rorty en Latour menen dat binnen de wetenschap waarheid veel meer geconstrueerd wordt dan ontdekt. Daarmee valt moeilijk vol te houden dat de journalistiek, methodologisch vaak veel slordiger en pragmatischer dan wetenschap, de waarheid kan onthullen, in ieder geval volgens het ideaalbeeld. De journalistieke waarheid is begrensd en in zekere zin niet absoluut. In dit hoofdstuk geef ik drie kenmerken van een uitspraak waarmee waarheid enigszins benaderd kan worden: Een ware uitspraak is een zo correct mogelijke constructie in taal van de dan bekende werkelijkheid die voldoet aan de bedoeling van de communicator en zo min mogelijk onbegrip veroorzaakt bij de doelgroep.

'Objectivism' is steeds meer onder kritiek komen te staan, mede door de postmoderne kritiek op waarheid en objectiviteit.¹⁸⁹ Dat leidt tot twee onderwerpen die nog aandacht verdienen: waarheid en objectiviteit en de rol van levensbeschouwing bij het journalistieke werk, die in de volgende twee hoofdstukken behandeld worden.

¹⁸⁹ Ward, S. J. A. (2008), p. 141

Thema #3: Objectiviteit versus subjectiviteit

Als de aandacht verschuift van het 'ding' naar de journalist als persoon komt objectiviteit vanzelfsprekend meer ter discussie te staan. De journalist, die niet anders is dan andere mensen, wordt door allerlei zaken beïnvloedt waar hij of zij zich niet van bewust is en zelfs een journalist die tracht vooroordelen te ontwijken blijkt gebruik te maken van bevooroordeelde taal.

Dat de journalist vooroordeel niet zal kunnen ontwijken wil niet zeggen dat objectiviteit of de idealen die daarbij horen direct afgeschafte kunnen. Wel laat het zien dat bepaalde ideeën over objectiviteit niet houdbaar zijn, dat objectiviteit ook zijn grenzen kent. Een alternatief voor objectiviteit is intersubjectiviteit.

De discussie over objectiviteit, subjectiviteit en intersubjectiviteit levert geen antwoord op de vraag naar waarheid. Iemand kan een idee aanhangen dat door niemand gedeeld wordt, en daarmee strikt persoonlijk is, en tegelijkertijd juist. Maar het is wel een discussie die vaak in samenhang met de discussie over waarheid gevoerd wordt en die het ideaal van journalistieke waarheid kan ondermijnen.

Ook kan het, dat is de insteek die ik in dit hoofdstuk volg, alternatieve denkwijzen zichtbaar maken, waarbij ik mij voornamelijk richt op de omgeving waarbinnen waarheid zich ontwikkelt. Daarmee refereer ik ook, nu meer op een metaniveau, aan de journalistieke ethiek.

Voor de opiniejournalistiek geldt nog een ander probleem, dat voor bijvoorbeeld de nieuwsjournalistiek niet geldt: Er wordt niet van verwacht dat deze objectief is, een oordeel wordt verwacht en deze is, zo denken sommigen, per definitie subjectief. Een 'stand van zaken' is objectiever dan een waardeoordeel, zegt Jan Dirk Snel in dit hoofdstuk, maar duidelijk wordt wel dat ook oordelen niet louter subjectief zijn.

1. De grens van objectiviteit

In het boek *Journalism and Truth* beschrijft Tom Goldstein een experiment van de bekende Belgische socioloog en diplomaat Fernand van Langenhoven. Onderdeel van dit experiment is dat twee rechtenstudenten een ruzie beginnen, waarbij op een gegeven ogenblik de gemoederen zo verhit raakten dat de ene student de andere neerschiet. De aanwezige studenten wordt gevraagd een verslag van de gebeurtenissen te schrijven om in de rechtbank gebruikt te worden. Alle deze studenten zitten in het vierde jaar van de school voor criminologie, Van Langenhoven vindt dat van hen een 'volwassen oordeel' verwacht mag worden. Maar: Van geen enkele student is het verslag volledig feitelijk correct. Naarmate de ruzie verhitte werd, neemt het aantal fouten in de verslagen ervan toe. Door de opwindende, vat Goldstein samen, wordt hun perceptie verduisterd.¹⁹⁰

Een vergelijkbaar voorbeeld haalt Goldstein bij Arnold von Gennep, die een experiment deed waarbij een neger met een vuurwapen op een clown schiet. Dat gebeurt tijdens een 'Congress of Psychology' in Göttingen, als de twee plotseling via een deur de hal in rennen. Luttele seconden later zijn de beide weer buiten. Ooggetuigen worden door de rechter gevraagd om een verslag van de gebeurtenissen in te sturen, waarop veertig verslagen worden ingestuurd. Slechts één van deze veertig verslagen heeft meer dan tachtig procent van de details correct. Dertien van de veertig verslagen waren voor meer dan de helft incorrect. In vierentwintig verslagen was tien procent van

¹⁹⁰ Goldstein, T. (2007), p. 77, 78

de feiten simpelweg verzonnen. Slechts zes van de veertig verslagen waren geschikt om tot een correct beeld van de gebeurtenissen te komen.¹⁹¹

De vier oorzaken van deze onjuistheden in de verslaglegging zijn volgens Van Langenhoven de emotionele gesteldheid, onbekendheid met de situatie, vooroordelen met betrekking tot het incident of de deelnemers daarvan en de tijd tussen het meemaken van een gebeurtenis en de verslaglegging daarvan.¹⁹² Van Langenhoven concludeert hieruit dat een ooggetuigenverslag niet onbruikbaar is om tot zekere kennis te komen, maar wel bijzonder goed en kritisch onderzocht moet zijn. Walter Lippman gaat verder: Een meerderheid van een groep ooggetuigen nam een andere gebeurtenis waar dan die in werkelijkheid had plaatsgevonden.¹⁹³ In het boek noemt Goldstein nog vele andere voorbeelden waarin ooggetuigenverslagen niet accuraat zijn en meldt dat deze voorbeelden lang niet uitputtend zijn.¹⁹⁴ In dit hoofdstuk leg ik uit wat objectiviteit is, op welke manieren hiernaar gekeken kan worden en welke invloed dit heeft op oordelen, die vaak als subjectief worden aangemerkt.

a. Een onhelder concept

Welke conclusies zijn er te trekken uit het feit dat mensen gebeurtenissen anders zien dan deze in werkelijkheid plaatsvinden? Lippman wijdt dat in dit geval aan stereotypering: wat zij verwachten te zien kleurt hun waarneming.¹⁹⁵ Dat vormt direct de kern van het probleem: de journalist als objectieve waarnemer van feiten bestaat niet.

Er zijn verschillende visies mogelijk op wat objectiviteit is en wat objectiviteit behoort te zijn. Skovsgaard et. al. noemt het een 'onhelder concept'.¹⁹⁶ Een goed begin is vaak het woordenboek, waarbij die van Prisma objectief omschrijft als 'onbevooroordeeld, zakelijk'¹⁹⁷ en die van Van Dale als 'zonder zich door eigen voorkeur te laten beïnvloeden, onbevooroordeeld, onbevangen'.¹⁹⁸ Subjectief wordt dan weer omschreven als 'persoonlijk'¹⁹⁹ door Prisma en als 'persoonlijk, volgens eigen mening, partijdig'²⁰⁰ volgens Van Dale, waarbij de laatste opmerkt dat subjectief tegenovergesteld is aan objectief. Deze verschillende termen zijn niet geheel onproblematisch, zeker niet binnen het journalistieke werkveld.

De vraag of een journalist nog wel goed kan functioneren als deze onpartijdig is, bewaar ik voor later, voor nu is voldoende om te laten zien dat de termen niet functioneren. Kovach en Rosenstiel geven in hun *The Elements of Journalism* het voorbeeld van William Safire, conservatief en voormalig speechschrijver voor Nixon, die columnist werd en daarmee zelfs de Pulitzerprijs won.²⁰¹ Safire was en bleef verre van neutraal, maar schreef geen conservatieve propaganda.²⁰² Safire had dus duidelijk een

¹⁹¹ Ibidem, 78, 79

¹⁹² Ibidem, p. 79

¹⁹³ Ibidem, p. 80

¹⁹⁴ Ibidem, p. 81

¹⁹⁵ Ibidem, p. 80

¹⁹⁶ Skovsgaard et. al. (2012), p. 2

¹⁹⁷ Spectrum Lexicografie (2003), p. 328

¹⁹⁸ Van Dale (2009), p. 305

¹⁹⁹ Spectrum Lexicografie (2003), p. 461

²⁰⁰ Van Dale (2009), p. 439

²⁰¹ Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2007), p. 113-115

²⁰² Ibidem, p. 118

eigen voorkeur en liet zich daardoor deels leiden (niet objectief volgens definitie Van Dale), maar is niet partijdig. Partijdig, wat altijd een groep betreft, en volgens eigen mening, dat over het individu gaat, zijn überhaupt geen gelijkwaardige eenheden. Onbevooroordeeld zijn is eveneens problematisch.

Hoewel onbevooroordeeld een belangrijk criterium is en een verslaggever tot op zekere hoogte onbevooroordeeld kan opereren, liggen er wel wat moeilijkheden. Een journalist kan streven naar een zo correct mogelijke weergave van wat deze ziet, hoort of ruikt, ook al tonen de bovenstaande voorbeelden aan dat accuratesse daarbij niet gegarandeerd is. Maar wat nu als de taal al bevooroordeeld is? Een voorbeeld is een wijziging die Associated Press recent doorvoerde in het stijlboek van de organisatie met betrekking tot de term 'illegal' of 'illegal immigrant', waarbij zij aangeven dat een actie illegaal kan zijn, maar een persoon niet.²⁰³

Lange tijd is dus door AP een term gebruikt waar hij inmiddels zelf niet meer achter staat. In de dagelijkse praktijk komt het veel voor dat in de journalistiek termen worden gebruikt die in ieder geval niet altijd accuraat zijn en in sommige gevallen suggestief. Andere voorbeelden hiervan zijn 'weigerambtenaar' en 'kopvoddentaks'.

Het is redelijk om te stellen, vanuit het voorbeeld van Safire, dat het mogelijk is om tot op zekere hoogte onafhankelijk te opereren, waarbij naar verschillende partijen schipperend opgetreden moet worden en de belangen van de lezer en de waarheid voorop staan.²⁰⁴ Daarbij opereert een journalist niet binnen een onafhankelijke context, zoals onder andere het voorbeeld van AP laat zien. Een oordeel over objectiviteit is niet een oordeel over een persoon, zoals over de journalist, maar over een wijze van opereren: waarheidsvinding staat voorop in het werk dat de journalist doet. Maar deze stelling staat in deze scriptie al voorop, daarmee voegt hij verder niet veel toe.

In een breder perspectief is het interessant om opnieuw naar Rorty te kijken: Niet beïnvloedt taal wat wij als waarheid zien, waarheid is slechts in die taal. Het is onmogelijk om buiten die taal om een werkelijkheid te ontdekken, hoewel Rorty niet wil beweren dat deze werkelijkheid er niet is. Stephen Ward laat bijvoorbeeld zien dat westerse en Verlichting-gerelateerde journalistieke principes in andere culturen problematisch zijn. Een westerse ethiek als een algemeen geldende ethiek opleggen aan niet-westerse culturen noemt hij een vorm van culturele propaganda.²⁰⁵

b. Vooroordeel

Wat Ward hier laat zien is misschien wel een algemeen kenmerk van ieder vooroordeel: namelijk dat een vooroordeel door de houder van het vooroordeel niet herkend wordt als vooroordeel. In het beste geval beschouwt deze het als een stuk kennis. Het vergt vaak afstand, zowel in cultuur als in tijd, om vooroordelen van zekere kennis te onderscheiden. Een voorbeeld hiervan kan gevonden worden in Kants *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime*, in een stuk waarin Kant, die zijn geboorteplaats Königsberg nooit verlaten heeft, de rassen van de wereld beschrijft, met daarin veel impliciete oordelen. Het meest vergaand is wat hij schrijft over de neger:

"The Negroes of Africa have by nature no feeling that rises about the trifling. Mr. Hume challenges anyone to cite a single example in which a Negro has shown talents, and asserts that among the hundreds of thousands of black who are transported elsewhere from their countries, although many of them have

²⁰³ Colford, P. (2013)

²⁰⁴ Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2007), p. 116, 119

²⁰⁵ Ward, S. J. A. (2008), p. 142

even been set free, still not a single one was ever found who presented anything great in art or science or any other praiseworthy quality, even though among the whites some continually rise aloft from the lowest rabble, and through superior gifts earn respect in the world. So fundamental is the difference between these two races of man, and it appears to be as great in regard to mental capacities as in color.”²⁰⁶

De Afrikaanse negers hebben vanuit hun natuur geen enkel gevoel dat boven het onbeduidende uitstijgt. Meneer Hume daagt iedereen uit om met een voorbeeld te komen waarin een neger enig talent heeft laten zien en hij beweert dat onder de honderdduizenden die naar andere landen getransporteerd zijn, hoewel velen zijn vrijgelaten, geen enkele iets groots in kunst of wetenschap of iets anders prijzenswaardig heeft voortgebracht, hoewel onder de blanken steeds sommigen van het laagste soort opklimmen en door grote getalenteerdheid respect verkrijgen in de wereld. De verschillen zijn zeer fundamenteel tussen deze twee rassen en het lijkt evenzoveel in mentale capaciteiten te zitten als in huidskleur.

Tegenwoordig is het ondenkbaar dat iemand dit zou opschrijven, voor Kant was dit echter volstrekt normaal. Het zou correct zijn om te zeggen dat dit voor Kant gewoon waar was. Door afstand, voornamelijk in tijd, herkennen wij dit als een vooroordeel over negers, waar het voor Kant niets anders was dan kennis. In die zin valt, anders dan bij Rorty, te zeggen: ‘waar voor hem, maar niet voor ons’. Daarbij trekken wij terecht zijn ‘waarheid’ in twijfel. Van Peursen noemt dit ‘blinde vlekken’ in zijn *Strategie van de cultuur*, waar hij aangeeft dat misstanden in het verleden gemakkelijker aan te wijzen zijn wanneer zij verder weg liggen, waarbij hij zelf het voorbeeld van de slavernij gebruikt.²⁰⁷ Vooroordelen blijven van nature verborgen totdat zij wij ze herkennen als vooroordeel, tot die tijd is het slechts ‘zekere kennis’. De vraag is slechts wanneer de vooroordelen van deze tijd geslecht worden.

Ooggetuigen van gebeurtenissen leveren dus niet in alle gevallen accurate verslagen, zelfs als de journalist in kwestie niet bevooroordeeld is, is de taal dat per definitie wel en als de journalist bevooroordeeld is, herkent deze dat nog niet.

c. Onder vuur

Volgens Skovsgaard et. al. ligt de term objectiviteit binnen de journalistiek vanuit drie kanten onder vuur. Om te beginnen vanuit de praktijk: hoewel de norm objectiviteit vastligt, slagen journalisten er in veel gevallen niet in om aan deze norm te voldoen. De tweede is de al eerder beschreven verwerping van het positivisme, dat de waarheid principieel niet kenbaar is. Nieuws is een constructie van de werkelijkheid, niet perse een weergave hiervan. De derde is dat objectiviteit leidt tot ongeïnteresseerde journalisten, die geen moreel oordeel vellen en geen reden zien de maatschappij te dienen.²⁰⁸ Minha Kim toont aan dat burgers sceptisch staan tegenover als objectief gepresenteerde berichtgeving over politiek, voornamelijk als hun kennis van de politiek beperkt is.²⁰⁹ Volgens Mark Deuze zorgt objectiviteit als norm binnen een multiculturele samenleving voor een kloof tussen journalistiek en publiek.²¹⁰

²⁰⁶ Kant, I. (2003), p. 110, 111

²⁰⁷ Van Peursen, C. A. (1970), p. 198

²⁰⁸ Skovsgaard et. al. (2012), p. 3,4

²⁰⁹ Kim, M. (2012), p. 60

²¹⁰ Deuze, M. (2005), p. 456

Dat objectiviteit in de praktijk problematisch is toont het eerste hoofdstuk aan, dat het in de filosofie sterk betwist wordt blijkt uit het tweede hoofdstuk. De grote vraag is: als objectiviteit dan toch niet wenselijk is, wat is dan het alternatief?

2. Intersubjectiviteit

De andere omschrijving van objectiviteit, 'zakelijk', is voor de journalistiek mogelijk nuttiger is. In ieder geval staat deze dichterbij de opvatting van Jan Dirk Snel. In het interview zegt hij:

"Veel mensen zeggen: Objectiviteit is niet mogelijk, maar intersubjectiviteit wel. Ik noem dat gewoon objectiviteit: dat je recht doet aan de zaak. Als je met mensen met verstand van zaken spreekt kom je wel tot een redelijk objectief beeld."

Van Peursen omschrijft intersubjectiviteit in het boekje *Filosofie van de wetenschappen* als de vervangbaarheid van personen binnen het wetenschappelijke onderzoek. Dat in contrast tot het dagelijkse leven, waar 'het subject' niet vervangbaar is omdat hij opgenomen is in allerlei 'relaties, verwickelingen, emotionele en meer nuchtere aangelegenheden':

"Dit wil zeggen dat in principe elke onderzoeker, als hij of zij op deze manier geschoold is, door een andere kan worden vervangen. Deze vervangbaarheid van het subject correspondeert met de strikte objectiviteit van het gebied zoals dat door de wetenschap in kaart wordt gebracht."²¹¹

Intersubjectiviteit bij Van Peursen is dus ongeveer het tegenovergestelde van subjectiviteit. In die zin is het niet gek dat Jan Dirk Snel objectiviteit en intersubjectiviteit als synoniem gebruikt. Interessant is ook het spreken over objectiviteit als het bespreken van iets met mensen met verstand van zaken, of volgens Van Peursen: 'als [deze onderzoeker] op deze manier geschoold is...' Objectiviteit op deze laatste wijze, waarbij verschillende mensen met verstand van zaken proberen overeenstemming over de zaak te krijgen, betekent objectiviteit niet zozeer een filterloos en passief beschouwen, maar juist een actieve denkbaarheid.

Interessant is bij 'actieve denkbaarheid' een onderscheid dat Emmet aanbrengt tussen gericht en ongericht denken. De laatste verbeeldt hij als "...wanneer wij ons, in een gemakkelijke stoel na een goede maaltijd, de genoegens van een week aan zee herinneren of die schitterende goal die we in de dorps-voetbalwedstrijd maakten."²¹²

a. Taal is onnauwkeurig

Het boekje van Emmet, *Logisch denken*, gaat over het gerichte denken. Dat begint volgens Emmet al bij het kritisch lezen van een krantenartikel, dan geldt het dus zeker voor het journalistieke werk zelf. Het ongerichte denken noemt Emmet ook *passief* en het gerichte denken *actief*: "wij hebben het gevoel onze gedachtengang te leiden, de besturen, te richten."²¹³

Het is de vraag of hij dit onderscheid helemaal correct plaatst. Wie zal durven beweren dat zijn voorbeeld van het herinneren van een vakantie aan zee werkelijk duidt op passief of ongericht denken? Men spreekt niet voor niets over 'iets in herinnering brengen': Herinneren vergt mijns inziens juist focus. Anders gezegd: ik ben geneigd om het actieve denken ruimer te nemen dan Emmet.

²¹¹ Van Peursen, C. A. (1986), p. 65

²¹² Emmet, E. R. (1970), p. 11

²¹³ Ibidem, p. 12

Belangrijker is: Het actieve denken is gestuurd door de denker. En de denker die gedachten, zoals herinneringen, over wil brengen aan anderen, zal dat door middel van woorden moeten doen, een vaardigheid die geoefend dient te worden.²¹⁴ Daarbij is taal vaak geen nauwkeurig instrument, Emmet geeft het voorbeeld van een tafel: “Wat bedoel je *precies* met tafel? Wordt een tafel gedefinieerd door grootte, vorm, aantal poten of doel waarvoor hij dient?”²¹⁵ Verbale definitie, anders dan aanwijzende definitie, is volgens Emmet noodzakelijk een cirkelredenering: ‘wij definiëren een kat als een dier met een pels en we definiëren een pels als iets dat een kat heeft.’²¹⁶

Dit is volgens Emmet geen groot probleem: Onze woorden moeten slechts geschikt zijn voor het doel waarvoor wij ze gebruiken. In feite neemt Emmet hiermee een tamelijk pragmatische positie in: Slechts wanneer er tussen verschillende actoren in een gesprek overeenstemming is over de begrippen kan er overeenstemming over het object ontstaan. Taal is dus dialogisch, het is niet ondenkbaar dat dit voor waarheid en objectiviteit ook geldt.

Binnen een dialoog is taal in zekere zin een teleologisch instrument. Het beweegt zich niet in een vacuüm, maar dient een, vaak concreet, doel, zoals het overtuigen van een bepaald standpunt, het aanzetten tot bepaald gedrag of het overdragen van kennis. Ook bij opinies geldt dat deze een doel dienen en binnen dat doel waar moeten zijn. Zoals Dalkey stelt:

“Het is weinig geloofwaardig dat als een groep beleidsmakers doelen formuleert (doelen zijn geen feiten, EtW) voor een groot industrieel bedrijf, dat zij genoegen nemen met de beoordeling dat een set andere doelen net zo goed is als die zij zelf ontwikkelden. Vanuit dit oogpunt valt zeker te zeggen dat zij veronderstellen dat die van hun ‘correct’ is.”²¹⁷

Beleidsmakers binnen het bedrijfsleven stellen doelen voor de toekomst op basis van verwachtingen. Zo kan bijvoorbeeld een computerfabrikant inschatten dat in de toekomst computers vaker op van handformaat zullen zijn en vanaf de bank bediend zullen worden (tablet) en daar het onderzoek op richten. Zo zullen binnen de journalistiek ook situaties ingeschat worden op basis van beperkte kennis. Beide hebben gemeen dat er een bepaalde onzekerheid is. Dat er een mate van onzekerheid is, is voor de journalistiek geen probleem: dat biedt ruimte voor dialoog.

Interessant is in deze context een verwijzing die Van Peursen maakt naar Habermas. Deze beweert volgens Van Peursen dat wetenschap niet los staat van de belangensfeer van de dagelijkse wereld. Deze belangensfeer zou de inhoud van de wetenschappelijke kennis richting geven. Ook vindt Habermas de wetenschappelijke rationaliteit als zijnde overeenstemming tussen taal en werkelijkheid te beperkt. Andere dimensies van waarheid zijn ‘juistheid’ en ‘waarachtigheid’.²¹⁸

De onnauwkeurigheid van taal is ook een principiële kwestie: De relatie tussen ‘het ding’ (of de gebeurtenis, zoals in de journalistiek gebruikelijker is) en de

²¹⁴ Ibidem, p. 16

²¹⁵ Ibidem, p. 18

²¹⁶ Ibidem, p. 21

²¹⁷ Dalkey, N. C. (1969), p. 74

²¹⁸ Van Peursen C. A. (1986), p. 66, 67

voorstelling of beschrijving van 'het ding' is van nature ongelijkwaardig, schrijft J.F. Glastra van Loon in de inleiding van zijn *Norm en handeling*:

"De termen van deze relatie: ding en voorstelling (van een ding), zijn van zo radicaal verschillende soort, dat de enige manier, waarop men hier aan het woord 'overeenstemming' een verstaanbare zin kan verbinden deze is, dat men hetzij het ding aan de voorstelling, hetzij de voorstelling aan het ding assimileert."²¹⁹

Een eerlijke voorstelling is dat een onderzoeker of een journalist niet zozeer de werkelijkheid onderzoekt als wel construeert. Dat was al vanuit de ideeën van Rorty besproken, maar vanuit een andere minder pragmatische invalshoek toont Glastra van Loon hetzelfde. Verder in zijn boek werkt hij deze gedachtengang verder en overtuigend uit, maar het gaat te ver om dat binnen deze scriptie te behandelen. Belangrijk is wel te vermelden dat volgens Glastra van Loon wetenschappelijk onderzoeken naar kennis en kunnen niet een andere methodologie hebben, maar andere fenomenen onderzoeken.²²⁰

b. Invloed van de toeschouwer

Een ander belangrijk punt bij onderzoek is volgens Van Peursen dat een wetenschapper het onderzochte niet onaangetast laat. Zo verandert de aanwezigheid van een psycholoog in een groep het gedrag van de groep. Zelfs de natuurwetenschap gaat hier niet aan voorbij.

"Hetgeen de fysicus W. Heisenberg hierover geschreven heeft is gemeengoed geworden: de fysicus meet niet de natuur als los van hem staand object, maar als hij over 'natuur' spreekt, bedoelt hij daarmee het hele netwerk van relaties tussen de waarnemer en de verschijnselen."²²¹

De opvattingen van Habermas en van Heisenberg zijn juist ook voor de journalistiek belangrijk. Om te beginnen valt onder juistheid ook het begrip rechtvaardigheid en onder waarachtigheid ook de intenties van de bron. Een journalist werkt niet met intersubjectiviteit in die zin dat iedere journalist vervangbaar is. Een journalist tracht, als het goed is, een zo juist mogelijk beeld van de werkelijkheid te geven, waarbij deze zo goed mogelijk een oordeel over de waarachtigheid van een bron geeft. De journalist neemt dus steeds zichzelf mee in zijn werk. Juist een journalist werkt in een intens krachtenveld van allerlei, soms conflicterende, belangen. Binnen dat krachtenveld zorgt de loutere aanwezigheid van een journalist voor ander gedrag.

Aeron Davis deed onderzoek naar de verandering van gedrag bij politici in Groot-Brittannië door de aanwezigheid van journalisten, waaruit blijkt dat politiek journalisten onderdeel van het systeem zijn geworden.²²² Zo hebben media grote invloed op de agendering van bepaalde onderwerpen in de politiek, het verdwijnen of ontwikkelen van bepaald beleid en de carrière van individuele politici.²²³

Uiteindelijk, concludeert Davis, zijn de journalisten zelf een onderdeel (actor) van het politieke bedrijf geworden. Daarmee valt de journalistiek veel meer onder het 'normale', het niet-wetenschappelijke, leven dan veel journalisten zouden willen. Zoals

²¹⁹ Glastra van Loon, J. F. (1957), p. 1

²²⁰ Ibidem, p. 259

²²¹ Van Peursen, C. A. (1986), p. 74

²²² Davis, A. (2009), p. 206

²²³ Ibidem, p. 213

in analogie met Van Peursen gezegd kan worden: De journalist is opgenomen in allerlei “relaties, verwickelingen, emotionele en meer nuchtere aangelegenheden”.

Intersubjectiviteit op de wijze waarop Van Peursen dit definieert is voor de journalist niet mogelijk. De vraag is overigens of wetenschappers sinds Latour nog wel aan deze wijze van intersubjectiviteit kunnen vasthouden. Intersubjectiviteit bij Snel, waarbij hij de zaak recht probeert te doen, ligt meer voor de hand.

3. Oordeel

De journalist neemt steeds zichzelf mee in zijn onderzoek, taal is bevooroordeeld en het subject gaat zich in het bijzijn van de journalist anders gedragen. ‘Just the facts’ zou daarmee niets anders dan een farce zijn. De selectie van nieuws, de volgorde van feiten binnen berichtgeving en de duiding bij berichtgeving bevatten alle impliciete oordelen. Daarmee is nog niet alle journalistiek opiniërende journalistiek.

Eerder definieerde ik opiniejournalistiek al als ‘journalistiek met de kennelijke bedoeling om persoonlijke opinies publiek te maken’. Het vooroordeel van de nieuwsjournalist²²⁴ en het vooroordeel in taal zijn onbewust en impliciet. Deze nieuwsjournalist heeft niet de (directe) bedoeling om via artikelen de eigen mening te verwoorden, maar probeert feiten zo goed mogelijk weer te geven.

a. Rationeel

De opiniejournalist is zich sterk bewust te maken te hebben met persoonlijke opinies, met oordelen over zaken, of deze nu zijn van hem- of haarzelf, of van de geïnterviewde. De grote vraag is hierbij steeds hoe subjectief, hoe persoonlijk dus, deze opinies en oordelen zijn. Het relativisme, met onder andere Rorty, heeft grote invloed gehad op het denken over waarheid, het kan haast niet anders dan dat dit ook het denken over de objectiviteit van oordelen beïnvloedt.

Over allerlei zaken zijn verschillende oordelen mogelijk, maar dat wil niet zeggen dat deze louter subjectief zijn. Jan Dirk Snel zegt hierover dat deze oordelen niet willekeurig zijn. Oordelen zijn heel goed te rationaliseren:

“Een waardeoordeel zegt iets over het object en is niet willekeurig. Die betrekking tot het object is heel belangrijk. Er zijn veel waardeoordelen mogelijk, maar niet alles. Deze moet recht doen aan het object. Zo zijn sommige boeken objectief oppervlakkig.”

Hetzelfde geldt voor alledaagse waardeoordelen, schrijven Dalkey en Daniël L. Rourke in *Experimental Assessment of Delphi Procedures with Group Value Judgments*: “Over al deze zaken kunnen grote meningsverschillen zijn, maar er is maar weinig meningsverschil over dat deze oordelen over het algemeen niet zomaar grillen zijn.”²²⁵ (onderstreping origineel.) Opinie is weliswaar minder zeker dan feiten, maar het moet wel gekarakteriseerd worden als kennis.²²⁶

Over de rationaliteit van ethische oordelen schreef Kant al in zijn *Kritik der Praktischen Vernunft* en over esthetische oordelen in zijn *Kritik der Urteilkraft*. Eerder nog dan Kant besteedde Edmund Burke aandacht aan het oordeel over esthetiek, in die tijd een belangrijk onderwerp, in zijn boek *A Philosophical Enquiry into the Origin of our*

²²⁴ Voor het gemak tegenover de opiniejournalist geplaatst, hoewel deze tegenstelling niet zo scherp is

²²⁵ Dalkey, N. C. & Rourke, D. L. (1971), p. 3

²²⁶ Dalkey, N. C. (1969), p. 73

Ideas of the Sublime and the Beautiful. Het is de gedachtengang van dit boek dat een belangrijke rol speelt als de Britse literatuurcriticus en filosoof C.S. (Jack) Lewis zich tegen het ethisch relativisme keert en is daarom zeer verhelderend voor dit onderwerp. Het laat iets zien van de bewuste en actieve denkbaarheid die nodig is bij het oordelen over in dit geval esthetiek, voor oordelen in brede zin gelden over het algemeen dezelfde regels.

b. Scheiding tussen schoon en ontzagwekkend

Grofweg zou het onderwerp van Burkes onderzoek samengevat kunnen worden als de manier waarop de natuur (het object) de passies bij de mens (het subject) opwekt. Burke is op zoek naar vaststaande principes voor onze passies, een zoektocht die in het huidige individualisme en postmodernisme grotendeels losgelaten is, maar beklagt zich in het voorwoord dat deze vaststaande principes niet te vinden zijn.²²⁷

Om dit te ondervangen grijpt Burke, nog voor Kant hetzelfde doet, terug op de geest van de mens, zoals in zijn eerste hoofdstuk, over 'pleasure and pain': "The human mind is often, and I think it is for the most part, in a state neither of pain nor pleasure, which I call a state of indifference."²²⁸ *Het menselijk verstand is vaak, en ik denk dat dit meestal zo is, in een staat waarin zij niet lijdt en ook geen welbevinden heeft, een staat die ik onverschilligheid noem*. In het tweede deel gaat hij het eindelijk hebben over schoonheid, het meest kenmerkende onderwerp van de esthetiek.

Burke verzet zich in het hoofdstuk over schoonheid tegen de gedachte dat schoonheid (beauty) bij proportie hoort. Proportie hoort volgens Burke bij orde en is daarom een 'schepping van het begrip'.²²⁹ Met schoonheid is het anders, zo ontstaat schoonheid bij de roos (waarom alweer de roos?) juist door disproportie²³⁰ en kan ook van bijvoorbeeld de prachtige zwaan niet gezegd worden dat zij met haar lange nek en korte staart proportioneel is.²³¹ Overigens is het eveneens ondenkbaar dat schoonheid en proportie tegenwoordig met elkaar in verband gebracht zouden worden: proportie bij de zwaan zal inmiddels eerder in verband worden gebracht met de evolutionaire noodzaak van een lange nek.

Waar komt dan, vraagt Burke zich af, dat idee vandaan dat schoonheid en proportie met elkaar te maken hebben? Dat komt, zegt hij, doordat misvorming en schoonheid gezien worden als tegenpolen. Alleen, zegt Burke: dat is een fout. Het tegenovergestelde van misvorming is de gebruikelijke (common) ofwel de volledige vorm.²³² De werkelijke tegenhanger van schoonheid is volgens Burke lelijkheid (ugliness) en tussen beide zit een groot gebied van middelmatigheid.²³³ Ik denk dat de vergelijking met *indifference* bij lijden en welbevinden (pleasure) hier terecht is.

Uiteindelijk concludeert Burke dat schoonheid geen constructie van ons verstand is en ook geen verband houdt met nut (use), verder hij stelt dat het schoonheid direct (want mechanisch) via de zintuigen tot ons komt.²³⁴ De visie van Kant op esthetiek,

²²⁷ Burke, E. (1756), p. V, VI

²²⁸ Ibidem, p. 3

²²⁹ Ibidem, p. 74

²³⁰ Ibidem, p. 75

²³¹ Ibidem, p. 77

²³² Ibidem, p. 81

²³³ Ibidem, p. 84

²³⁴ Ibidem, p. 95

eerder in deze scriptie, kan als weerlegging van de stelling dat schoonheid mechanisch tot de zintuigen komt gelden. Pas ons verstand leert volgens Kant wat schoonheid is. Wel is duidelijk dat voor Burke schoonheid niet strikt persoonlijk is. Ook zegt hij dat schoonheid verband houdt met liefde en met het kleine, in tegenstelling tot het sublieme, dat juist het grote en vreeswekkende beoordeelt.²³⁵ Het doel van dit boek, schrijft Burke aan het einde, is om een standaard te zetten om *beautiful* en *sublime* te onderscheiden en een standaard voor beide te vormen. De woorden die hij daarvoor gebruikt representeren slechts de natuurlijke dingen.²³⁶ Het lijkt erop dat Jack Lewis aan deze gedachtengang van Burke refereert, hoewel hij Burke niet noemt, in zijn *De afschaffing van de mens*.

c. Slechts over eigen gevoelens

De schrijvers van het boekje waar C.S. Lewis in zijn *De afschaffing van de mens* tegen ageert²³⁷ beweren grofweg het tegenovergestelde van Burke. Dat doen zij aan de hand van een verhaal over dichter Samuel Coleridge bij een waterval. Volgens de twee auteurs, zij geven het verhaal niet geheel correct weer en daarmee Lewis ook niet,²³⁸ zouden twee mannen bij de waterval hun oordeel over de waterval gegeven hebben, waarbij de ene deze grandioos noemde en de ander leuk. Coleridge zou het eerste oordeel beaamd hebben en het tweede vol afschuw verworpen. Dat is de context waarin het betoog van de twee auteurs plaatsvindt. Dan beweren de twee dat de man die de waterval grandioos noemde, niet iets zij over de waterval, maar over zijn gevoelens:

“Toen de man zei: Dit is *grandioos*, leek het alsof hij een opmerking maakte over de waterval. [...] In werkelijkheid [...] maakte hij geen opmerking over de waterval, maar een opmerking over zijn eigen gevoelens. Eigenlijk zei hij: *Ik heb gevoelens die in mijn gedachten verbonden zijn met het woord 'grandioos', of kortweg: ik heb grandioze gevoelens.*”²³⁹

Volgens Lewis heeft iemand die een waterval grandioos noemt geen grandioze gevoelens, maar juist gevoelens van eerbied. Belangrijker vindt Lewis nog dat het jongeren²⁴⁰ de indruk geeft dat waardeoordelen onbelangrijk zijn. Verderop in het boekje zeggen de schrijvers: “Deze verwarring is in ons taalgebruik voortdurend aanwezig. Het lijkt alsof wij ergens iets heel belangrijks over zeggen, en in werkelijkheid zeggen wij alleen iets over onze gevoelens.”²⁴¹ Belangrijkste bezwaar van Lewis is tegen het woordje ‘alleen’, alsof waardeoordelen onbelangrijk en strikt persoonlijk zouden zijn. De stap van deze bewering naar ‘dat vind jij’, ‘dat zeg jij’ of vergelijkbare jij-bakken is snel gemaakt.

²³⁵ Ibidem, p. 97

²³⁶ Ibidem, p. 184

²³⁷ Alec King and Martin Ketley, auteurs van: (1939), *The Control of Language: A Critical Approach to Reading and Writing*. Longmans. Ik heb het boek zelf niet kunnen inzien en dus niet kunnen controleren voor hoeverre de weergave van de citaten van Lewis correct is.

²³⁸ Smilde, A. (datum onbekend). Zie de noot bij ‘chapter 1, para 2’. De heer met wie Coleridge in gesprek raakt, noemt de waterval eerst ‘majestic’, wat Coleridge bevestigt, waarop de heer dit uitbreidt tot de tegenovergestelde begrippen ‘sublime and beautiful’, mogelijk een referentie naar Burkes *Enquiry*.

²³⁹ Lewis, C. S. (1997), p. 19, 20

²⁴⁰ Het boek is bedoeld voor ‘de hoogste schoolklassen’

²⁴¹ Lewis, C.S. (1997), p. 20

Lewis ziet drie mogelijke redenen waarom de twee auteurs voor de aanpak gekozen hebben waarin waardeoordelen slechts over gevoelens zouden gaan: 1. Literaire kritiek is moeilijk, 2. De auteurs zien het als hun taak om jongeren tegen emotie te wapenen en 3. De auteurs kunnen in het pedagogische klimaat van die tijd niet langer volhouden dat een object, zoals een waterval, een bepaalde reactie kan verdienen.²⁴²

Het laatste is volgens Lewis het meest ernstig en de rest van het boek besteedt hij in grote lijnen aan het uitwerken van deze gedachtengang, de gevolgen van deze gedachtengang bij consequent doorvoeren ervan en het uitwerken van een alternatieve gedachtengang: de Tao.

d. Feiten tegenover emotie

Als een uitspraak als grandioos of leuk slechts iets zegt over de gevoelens van de persoon die deze uitsprekt, dan is er geen enkele reden dat Coleridge het 'leuk' afkeurt. Zoals Lewis typerend zegt: "Als zij (dat is een in het verhaal van Coleridge aanwezige vrouw, EtW) had gezegd: 'Ik voel mij misselijk', zou Coleridge ook niet hebben gezegd: 'Nee, ik voel mij heel goed'."

De belangrijke Griekse, Chinese, Indische, Joodse en christelijke denkbeelden, voor Lewis kortweg de Tao, gaan allen ervan uit dat er werkelijk juiste en onjuiste houdingen zijn tegenover dat wat het universum is en dat wat wij zelf zijn. Emotie is volgens Lewis op zich niet redelijk, maar moet zich wel aan de rede conformeren.²⁴³ Het boek waar Lewis tegen ageert, staat volgens hem op een heel andere positie, namelijk dat een emotie louter naar de emotie verwijst, de wereld van de feiten staat tegenover die van de emotie.²⁴⁴

Door de emotie zo van de redelijkheid te ontdoen, betoogt Lewis verder, blijft niet alleen van de esthetiek, maar ook van de ethiek niets over. Als voorbeeld gebruikt hij de Romeinse pedagogische uitdrukking *Dulce et decorum*, het is 'zoet en eervol' (om voor het vaderland te sterven). Kiezen de auteurs om via het instinct waarden te vinden, dan helpt hen dat niets: ofwel de keuze ontbreekt om het instinct te volgen, of we behoren volgens dat instinct te leven en wij kunnen dit niet baseren op het type rede waar deze beide heren naar op zoek zijn,²⁴⁵ omdat de neiging zus en zo te handelen nooit kan leiden tot de norm om zus en zo te handelen.²⁴⁶ De Tao, de grondbeginselen die men bij Confucius, Jezus, de stoïcijnen, John Locke en anderen tegenkomt, zoals dat alle mensen broeders zijn, 'doe met anderen zoals je zelf behandeld wil worden' of 'de menselijkheid moet behouden worden', zijn de premissen en kunnen nooit conclusies worden. En juist daarom zijn zij redelijk.²⁴⁷

e. Objectiviteit van waarden

Opvattingen binnen de 'Tao' zijn niet louter subjectief, zegt Lewis in feite, omdat zij wel of niet in lijn met de eeuwenoude premissen zijn. Om terug te komen op Burke: Als je Lewis volgt zou een oordeel over *beauty* of *sublime* haar basis vinden in de Tao. Op de Tao en de betekenis van levensbeschouwing ga ik later in, voor nu is belangrijk dat

²⁴² Ibidem, p. 28

²⁴³ Ibidem, p. 31

²⁴⁴ Ibidem, p. 32

²⁴⁵ Lewis, C.S. (1997), p. 42

²⁴⁶ Ibidem, p. 44

²⁴⁷ Ibidem, p. 47, 48

ethiek en esthetiek volgens Burke en Lewis, ik zou ook Kant en John Locke²⁴⁸ hieraan kunnen toevoegen, grotendeels of geheel objectief zijn. Of zij hiervoor teruggrijpen op eeuwenlange traditie, zoals Lewis, op 'faculties of the mind' zoals Locke²⁴⁹ of op de wijze waarop de natuur zich aan onze zintuigen openbaart, min of meer de insteek van Burke en Kant, maakt hierin geen verschil. René van Woudenberg gebruikt voor ongeveer dezelfde positie het voorbeeld van de Nobelprijs: Als het Nobelprijsc comité besluit de prijs voortaan aan de hoogste bidder uit te reiken verliest het zijn waarde, door het marktmechanisme wordt deze juist aangetast. De prijs hoort bij bepaalde verdiensten en heeft daardoor objectief een bepaalde waarde.

Die objectiviteit van oordelen is inmiddels lang niet zo vanzelfsprekend meer. Als relativisme het idee van objectieve waarheid in feitelijke zin al 'aantast',²⁵⁰ dan zeker het idee van objectieve oordelen. Lewis schrijft hier, veel korter en bondiger dan in *De afschaffing van de mens*, ook over in *The Poison of Subjectivism*, een essay in zijn bundel *Christian Reflections*. De titel laat over de intenties van Lewis in dit stuk weinig aan duidelijkheid te wensen over. Tot aan de moderne tijd twijfelde geen enkele grote denker, schrijft Lewis, of waardeoordelen wel rationele oordelen zijn. Het denken van tegenwoordig, schrijft hij verder, ziet het waardeoordeel überhaupt niet als een oordeel.²⁵¹ Het zou nog slechts om sentimenten of houdingen gaan, opgedrongen door de omgeving en verschillend per gemeenschap: "To say that a thing is good is merely to express our feeling about it; and our feeling about it is the feeling we have been socially conditioned to have." *Zeggen dat een zeker iets goed is, is vooral het uiten van onze gevoelens hierover; en onze gevoelens hierover zijn maatschappelijk bepaald.*

4. Groepsoordeel en journalistiek

Dalkey kiest voor de rationaliteit van waardeoordelen, zonder Lewis te noemen. Aan de hand van het eerder genoemde voorbeeld van de beleidsmakers van een industriële firma, concludeert hij dat groepsoordelen zeker zo vaak 'correct' zijn als de individuele oordelen van de helft van de groep. Dat vindt hij een verrassende conclusie omdat waardeoordelen meestal 'nevelachtig en oncontroleerbaar' gevonden worden. Vanuit de hypothese dat er een correct waardeoordeel is, zijn er een aantal testbare consequenties:

1. Individuele oordelen kunnen niet grillig zijn in die zin dat zij 'alles zouden kunnen zijn'.²⁵² 2. De individuele oordelen zullen beïnvloed worden door de feedback vanuit de groep, net zoals bij feitelijke statements. 3. Oordelen moeten een bepaalde groepsbetrouwbaarheid bevatten: twee sterk vergelijkbare groepen zouden over het algemeen op vergelijkbare oordelen uit moeten komen en na feedback in een vergelijkbare richting veranderen.²⁵³

De resultaten van het toepassen van deze drie factoren in de hypothese hebben een positief resultaat, stellen Dalkey en Rourke,²⁵⁴ waarbij de statistische kant van hun conclusie moeilijk te begrijpen is en ik mij niet waag aan de interpretatie daarvan. Wat

²⁴⁸ Locke, J. (1836), p. 71, 72

²⁴⁹ Ibidem, p. 90

²⁵⁰ ik bedoel dit niet als oordeel, alleen als vaststelling

²⁵¹ Lewis, C. S. (1995), p. 72

²⁵² Dalkey, N. C. (1969), p. 74

²⁵³ Ibidem, p. 75

²⁵⁴ Dalkey, N. C. & Rourke, D. L. (1971), p. 42

mijns inziens wel duidelijk is, is dat groepsoordelen, en daar gaat het ook bij intersubjectiviteit over, tot gedeelde oordelen leidt die duidelijk niet louter persoonlijk zijn. Het betreft veel meer dan tijdelijke en persoonlijke grillen en emoties, maar levert juist een gedeeld oordeel op dat tegelijkertijd robuust is.

Op de journalistiek toegepast zou dit betekenen dat ook daar een groepsoordeel gunstiger is dan een individueel oordeel. Ik kijk daarvoor naar drie niveaus: micro, macro en meta, dus: klein, groot en overstijgend. Op microschaal kan bijvoorbeeld een individueel artikel over een thema geschreven worden door meerdere auteurs en besproken worden door één of enkele experts, om zo tot intersubjectiviteit te komen. Op macroschaal kan een opinieblad zo ingericht worden dat een thema in verschillende artikelen vanuit verschillende oogpunten beschreven wordt. Denk hierbij bijvoorbeeld aan themanummers. Op een metaniveau geldt dat een goed oordeel pas ontstaat wanneer men over één onderwerp publicaties vanuit verschillende ideologische gezichtspunten bekijkt. De lezer kan er voor kiezen om verschillende opinietijdschriften vanuit verschillende levensbeschouwelijke richtingen te lezen. In het volgende thema ga ik vooral op het laatste verder op in.

a. Upgrade van de moraal

Vanuit de eerdergenoemde gedachte dat moraal maatschappelijk bepaald is en slechts iets zou zeggen over onze gevoelens zouden onderwijskundigen of hervormers kunnen menen dat het goed is om de moraal te verbeteren. Daarmee zouden zij de gedachte voeden dat moraal gekozen kan worden. Lewis stelt daarbij de in zijn tijd relevante vraag of de Duitse nazi's in dat geval niet net zo goed de vaardigheid hebben om zelf hun ideologie en moraal te creëren als bijvoorbeeld de Britten. Als termen als 'goed' en 'beter' voortkomen uit ideologie, hoe kunnen ideologieën dan beter of slechter zijn dan de andere? vraagt Lewis zich af.²⁵⁵ Hij gaat verder door te stellen dat er feitelijk slechts twee opties zijn: (in grote lijnen) vasthouden aan de traditionele moraal²⁵⁶ of het verwerpen van alle moraal, dus ook de nieuwe. Lewis kiest, tamelijk uitbundig, voor de eerste.²⁵⁷

Lewis noemt in dit stuk twee redenen waarom aan objectieve moraal getwijfeld wordt die hij in *De afschaffing van de mens* niet noemt. De eerste is een focus op de verschillen in seksuele moraal en de opvattingen over seksuele perversiteit tussen verschillende culturen. Die verschillen zijn er, zegt Lewis, maar dat zijn graduele verschillen, geen principiële. De tweede is dat verschillen in geloof over feiten gezien wordt als verschil in oordeel over waarden. De reden dat er tegenwoordig niet op heksen wordt gejaagd is niet omdat men hekserij tegenwoordig wel goed vindt, maar omdat men niet langer gelooft in heksen, noemt hij als voorbeeld.²⁵⁸

Zijn er werkelijk nieuwe inzichten die deze ideeën teniet hebben gedaan? Nee, zegt Lewis, en ik ben geneigd hem daarin te volgen. De meerderheid van de argumenten tegen de universaliteit van moraliteit komen voort uit een variant op een onbegrensd vooruitgangsgeloof, wat duidelijk wordt bij het gebruik van termen als 'ontmaskering van traditionele waarden'.²⁵⁹

²⁵⁵ Ibidem, p. 73

²⁵⁶ Denk hierbij aan de Tao in *De afschaffing van de mens*

²⁵⁷ Ibidem, p. 75

²⁵⁸ Ibidem, p. 78

²⁵⁹ Lewis, C.S. (1997), p. 70

In de appendix van *De afschaffing van de mens*²⁶⁰ beschrijft Lewis een groot aantal ethische normen die binnen alle of bijna alle culturen voorkomen en in zekere zin universeel zijn, zoals over moord, onderdrukking, barmhartigheid, rechtvaardigheid, overspel, zorg voor de armen en verplichtingen naar (voor)ouders en nageslacht. Hiervoor gaat hij te rade bij verschillende tradities, niet alleen Europees, maar ook Noord-Afrikaans, Aziatisch, Australisch (Aboriginal) en Amerikaans (Indiaans). Het geheel levert een beeld waarin veel waarden steeds weerkeren, waar blijkbaar een grote consensus over is. Objectief is misschien de verkeerde term, maar met van Peursen is de term intersubjectief wel bruikbaar.

Snel zegt hierover: Er zijn vele oordelen mogelijk, maar allen hebben betrekking op het object. Maar feiten, 'keiharde standen van zaken', zijn volgens Snel objectiever dan oordelen:

"Ethische oordelen zijn niet puur subjectief. Ik zie het zo: Zelfstandig naamwoorden zijn objectiever dan bijvoeglijke naamwoorden. Over het algemeen kan je waarheid, ik gebruik daarvoor het ouderwetse 'standen van zaken', en ethische normen goed uit elkaar houden. Je hebt het pure feit en een oordeel over dat feit."

Geheel in lijn met Jan Dirk Snel betogen Peter Jan Schellens en Gerard Verhoeven in *Argument en tegenargument* dat er verschillende oordelen over kunstobject of literatuur mogelijk zijn, maar dat dit slechts verschillende benaderingen zijn van hetzelfde object. Hierbij komen zij met zeven waarderingsregels van waaruit het object beoordeeld kan worden²⁶¹ en die als geheel alleen betrekking hebben op kunstvoorwerpen.

De nadruk in dit hoofdstuk op een min of meer objectieve moraal wekt de indruk dat oordelen meer waar zijn dan feiten, doordat in dit hoofdstuk steeds verdedigd wordt dat objectieve moraal mogelijk is, terwijl de objectieve waarheid in het vorige hoofdstuk juist wordt aangevallen. Die bewering zou te ver gaan. Misschien valt te zeggen dat moraal en waarden beter dan kennis passen bij het dialogische karakter van taal. In ieder geval valt te verdedigen dat waardeoordelen belangrijker zijn dan feiten, zoals ook Jan Dirk Snel zegt, in aansluiting bij Rorty: "Rorty heeft gelijk dat oud idee van waarheid niet meer bestaat: Moraal gaat vaak boven waarheid. Verder ben ik het niet zo met hem eens." Dat dit inzicht gevolgen heeft voor de manier waarop journalistiek bedreven kan worden ligt voor de hand, dat onderwerp wordt in het volgende hoofdstuk beschreven.

5. Conclusie

De objectiviteit van journalisten wordt betwist, door verschillende oorzaken. Zelfs een journalist die streeft naar een onbevooroordeelde weergave van de werkelijkheid, met als kanttekening dat dit volgens Lippman en vele anderen niet mogelijk is, loopt er tegenaan dat de taal waarin hij of zij zich uit zelf bevooroordeeld is. Ook doet vooroordeel zich vaak als zekere kennis voor. Skovsgaard et. al. laat duidelijk zien dat journalistieke objectiviteit vanuit drie posities wordt aangevallen: 1. de praktijk laat zien dat het niet mogelijk is, 2. de filosofie leert dat waarheid überhaupt onkenbaar is, dus ook voor de journalistiek en 3. journalistieke objectiviteit is niet wenselijk omdat het tot desinteresse en scepticisme ten opzichte van de politiek leidt.

²⁶⁰ Ibidem, p. 77-91

²⁶¹ Schellens, P. J. & Verhoeven, G. (1994), p. 202, 203

Een alternatief voor objectiviteit is intersubjectiviteit, waarbij het niet uit zou moeten maken welke journalist over een onderwerp een journalistieke productie maakt. Jan Dirk Snel noemt dat ook objectiviteit en het komt neer op een zakelijke benadering: het onderwerp moet recht gedaan worden. Met Jan van der Stoep zou dat kunnen betekenen dat de journalist een onderwerp van verschillende kanten benadert en zich probeert in te leven in verschillende opvattingen over een onderwerp. Op grotere schaal, zo kan uit het onderzoek van Dalkey en Rourke geconcludeerd worden, kunnen de betrouwbaarder groepsoordelen nagebootst worden door een goede opbouw van een opinieblad en door het lezen van verschillende publicaties met verschillende gezichtspunten.

De wijze van werken waarbij veel gezichtspunten overwogen worden vergt voor iedere journalist dan ook actieve denkarbeid en is nooit een passief beschouwen van een onderwerp of een feit. Ook moeten journalisten zich realiseren dat hun loutere aanwezigheid het gedrag van de te bestuderen personen beïnvloedt.

Voor de opiniejournalist geldt de actieve denkarbeid vanzelfsprekend het sterkst: deze is op zoek naar een oordeel. Dat geldt het meest voor de actieve/participerende journalist volgens het schema van Skovsgaard et. al. Dit oordeel, laten Kant, Burke, Locke, Lewis en Jan Dirk Snel zien, is niet willekeurig. Daarvoor zoeken zij steun bij verschillende argumenten, zowel binnen de ethiek als de esthetiek.

De rol van de Tao in morele oordelen en de betekenis van levensbeschouwing binnen de opiniejournalistiek vormt het sluitstuk van de theorie van deze studie.

Thema #4: Levensbeschouwing en waarheid

“Bij storm ziet de scheepspassagier de hut stilstaan, maar de horizon vreemde buitelingen maken, tot hij erin slaagt zijn lichaam op de richting van de zwaartekracht in te stellen, waardoor hij de kajuit ziet bewegen en de horizon stilstaan: hij heeft dan wat men zeebenen noemt.”²⁶²

Om te begrijpen wat waarheid binnen de opiniejournalistiek is, hebben de persoon van de journalist en de cultuur waarin deze werkt tot nu toe een rol in de marge gespeeld. Weliswaar is duidelijk geworden dat objectiviteit betwist wordt; vooroordeel van journalist en taal zijn hierin belangrijk, de onkenbaarheid van waarheid, de gebrekkige kunde om als ooggetuige gebeurtenissen correct weer te geven en het veranderende gedrag van de nieuwsmakers in aanwezigheid van journalisten eveneens. Wat dit te betekenen heeft voor de opiniejournalistiek en de opvattingen over waarheid daarbinnen verdient verheldering. Ook is volstrekt onduidelijk wat de rol is van Lewis' Tao, als deze een rol zou moeten hebben, binnen de journalistiek.

De opiniejournalist houdt zich veelvuldig bezig met denkbeelden. Meer dan van nieuwsjournalisten wordt van opiniejournalisten verwacht dat zij inzicht geven in denkbeelden op het gebied van ethiek, politiek, recht, esthetiek, religie en filosofie, cultuur en andere 'abstracta'. Dat deze zaken ingewikkeld zijn behoeft geen uitleg en dat heldere inhoudelijke afwegingen van de journalist, zelfs bij opinie-interviews, nodig zijn, eveneens niet. Wat een opiniejournalist hier nodig heeft, is een horizon.

In de woordenboeken staat het opinieblad gedefinieerd als 'blad dat een richting toont' of met formules van vergelijkbare strekking. 'Richting' is niets anders dan een andere term voor 'levensbeschouwelijke traditie', waar overigens ook seculiere tradities als communisme of kapitalisme onder kunnen vallen. Dit hoofdstuk gaat wat specifiekier op religieuze traditie in, hoewel een groot deel ook toepasbaar is op politiek-ideologische tradities.

Dit hoofdstuk bedt de eerdere hoofdstukken in in de breedst mogelijke context: die van de levensbeschouwing. Daarmee vormt dit hoofdstuk het sluitstuk van het theoretische deel van deze studie. Ethiek kan niet losstaan van levensbeschouwing, en verschilt daardoor ook per cultuur, de journalistieke ethiek en de ideeën over waarheid zijn binnen een levensbeschouwelijke cultuur ontstaan en dienen, zo betoog ik, in deze context beoordeeld te worden en daarmee geldt hetzelfde voor objectiviteit en subjectiviteit. De opiniejournalist vraagt zich vaker niet alleen af hoe iets is, maar ook hoe het zou moeten zijn en is daarmee misschien wel de journalist die zich het meest met de 'public mobilizer'-functie van de journalistiek bezig houdt. Met de vraag naar het 'ought' moet dit hoofdstuk ook al een eerste aanzet geven tot een antwoord op de onderzoeksvraag: Kan waarheid bij opiniejournalistiek een criterium zijn? Helder wordt in dit hoofdstuk dat deze vraag alleen beantwoord kan worden als levensbeschouwing als ultieme grond voor waarheid en ethiek wordt meegenomen.

1. Vaste grond

Het voorbeeld van de scheepspassagier met de zeebenen is niet toevallig. Van Peursen betoogt in zijn afscheidsrede, waar het bovenstaande citaat vandaan komt, dat de waarneming van de werkelijkheid kan verbrokkelen, onder meer door een steeds

²⁶² Van Peursen, C. A. (1985), p. 5

verdergaande specialisatie van wetenschap of door verkokering van het ambtelijk apparaat. Deze verbrokkeling is kunstmatig, een globaal en omvattend contact met al wat ons omgeeft gaat hieraan vooraf.²⁶³ In de filosofische traditie kan een al te sterke dualiteit tussen denken en handelen ontstaan en ontaarden in extreem technisch taalgebruik,²⁶⁴ terwijl kennis volgens Van Peursen veel meer vanuit een beleidsperspectief gezien zou moeten worden:

“Kennis moet niet gezien worden als autonoom, maar als een beleid. Als element binnen een open beleid fungeert kennis als een kompasnaald en zit minder vastgeroest aan traditie. Traditie is hetgeen aangereikt of overgeleverd wordt.”²⁶⁵

Karl Popper, misschien wel de meest gezaghebbende filosoof sinds Kant, benadrukt traditie iets anders in *De groei van kennis*, waar hij tien stellingen formuleert rond de epistemologische bruikbaarheid van bronnen. Daarbij stelt hij dat geen enkele bron van kennis of onwetendheid buiten kritiek staat, dat de vraag of een bewering op basis van de juiste bronnen gedaan wordt veel minder belangrijk is dan welke bronnen deze heeft en dat er voor het vaststellen van de juistheid van een bewering vele soorten onderzoek mogelijk zijn, niet slechts directe waarneming of betrouwbare bronnen.²⁶⁶ Vervolgens gaat hij in stelling vier en vijf in op de rol van traditie:

(4) De kwantitatief en kwalitatief verreweg belangrijkste bron van onze kennis, afgezien van ingeboren kennis, is de traditie. De meeste dingen die wij weten, hebben wij aan de hand van voorbeelden geleerd of doordat iemand het ons vertelde, door het lezen van boeken, door te leren hoe wij iets aan kritiek kunnen onderwerpen, hoe wij kritiek moeten opnemen en aanvaarden, hoe wij de waarheid moeten respecteren.

(5) Het feit dat de meeste bronnen van onze kennis traditioneel zijn, laat zien dat het anti-traditionalisme een zinloos standpunt is. Maar men niet denken dat men daarom een traditionalistische houding kan verdedigen: elk stukje traditionele kennis (en zelfs onze ingeboren kennis) staat open voor een kritisch onderzoek en kan worden verworpen. Niettemin zou zonder deze traditie kennis onmogelijk zijn.²⁶⁷

In stelling zes verwijst Popper naar *tabula rasa* (letterlijk: schoongeveegde wastafel), het onbeschreven blad. Kennis kan niet uit niets ontstaan, zegt hij, en ook niet uit louter waarneming. Vooruitgang in kennis komt voornamelijk door het verbeteren van bestaande kennis.²⁶⁸ In de metafoor van het schip van Theseus komt dit ook naar voren, later in dit thema ga ik daar dieper op in. De overige stellingen zijn samen te vatten in de stelling dat waarheidsvinding altijd een zoeken en tasten is, dat er geen altijd geldende criteria zijn om waarheid te toetsen en dat geen enkel criterium blindelings vertrouwd kan worden.²⁶⁹

Bruikbaar in de context die Van Peursen en Popper bieden is de metafoor ‘op de schouders van reuzen staan’: de bereikte resultaten zijn weliswaar niet bereikbaar zonder het werk van de voorgangers, van de traditie, maar is daarmee niet noodzakelijk in lijn met deze voorgangers en traditie. De ‘dweren’ die op de schouders van reuzen

²⁶³ Ibidem.

²⁶⁴ Ibidem, p. 7, 8

²⁶⁵ Ibidem, p. 9

²⁶⁶ Popper, K. (1978), p. 48, 49

²⁶⁷ Ibidem, p. 49

²⁶⁸ Ibidem.

²⁶⁹ Ibidem, p. 49, 50

staan zien zichzelf verder kijken dan de reuzen.²⁷⁰ Zelf pleit Van Peursen voor 'levenswijsheid' ten gunste van kennis, waarbij kennen binnen het groeiproces die bij wijsheid hoort geïntegreerd wordt, wat hij een 'open rationaliteit' noemt.²⁷¹ Binnen deze gedachte horen kennis en handeling bij elkaar.²⁷² Kennis (theoretische rede) en handeling (praktische rede) staan gelijk aan wetenschap en moraal.

a. Referentiekader

Een belangrijk risico bij het isoleren van theoretische rede van praktische rede²⁷³ is dat de mens de horizon, het omvattende van de werkelijkheid, uit het oog verliest. Dat geldt dus ook voor de journalist. Pas als de journalist zich aanpast aan het bewegen van het schip, dat staat voor de tijd, en dus zeebenen krijgt, kan deze een omvattend beeld van de werkelijkheid krijgen. Dan pas heeft deze de instrumenten in handen voor een oordeel. Het 'juiste' referentiekader, binnen de metafoor van Van Peursen, is niet de hut, maar de horizon.

In feite is het verwijt dat Hendrik Jan Schoo,²⁷⁴ oud-hoofredacteur van weekblad Elsevier, in *De informatie-elite* aan de journalistiek maakt dat zij de hut, die in dit specifieke geval staat voor de eigen beroepsgroep, als referentiekader gebruiken, in plaats van de horizon:

"Mijn ervaring is dat journalisten vooral willen weten wat hun collega's de voorbije tijd hebben geschreven; de (vaderlandse) journalistiek is hun belangrijkste referentiekader. [...] [H]et leidt wel tot de eeuwige wederkeer van hetzelfde in de media: dezelfde bronnen, dezelfde invalshoeken, dezelfde *master narrative*."²⁷⁵

Hij betreurt vooral dat steeds dezelfde mensen geïnterviewd worden, simpelweg omdat dat de journalist het meeste zekerheid biedt: de journalist weet al wat de geïnterviewde gaat zeggen. Met deze afhankelijkheid van elkaar, denk hierbij ook aan het eerder geschrevene over 'churnalism', raken journalisten autoriteit kwijt. Deze autoriteit proberen zij te vervangen door de autoriteit van wat anderen zeggen en verliezen daarmee de ambitie om zelf te denken en zelf te formuleren en verslag te doen van eigen bevindingen.

"Wie iets wil zien, heeft voorkennis, een theorie nodig, een paradigma dat de waarneming stuurt", schrijft Schoo. "Het parti-pris, waarnemingsschema, vooroordeel desnoods, van een organische lamp ordent de werkelijkheid wel en geeft er betekenis aan."²⁷⁶ Met het verdwijnen van de zuilen, die een dergelijk paradigma vormden, is slechts een enkel nieuw paradigma ontstaan, door Schoo 'officiële staatsleer' genoemd, die hij omschrijft als 'slecht gearticuleerde, doorgaans onbewust blijvende noties en sentimentaliteiten over mens en wereld.'²⁷⁷ Schoo noemt dit een 'seculiere religie' die de pluriformiteit in de pers, waar men zich wel voor op de borst klopt, totaal heeft laten

²⁷⁰ Nisbet, R. A. (1994), p. 86, 87

²⁷¹ Van Peursen, C. A. (1985), p. 10

²⁷² Ibidem, p. 8, 9

²⁷³ Praktische rede is de term die filosofen in de tijd van Kant nog gebruikten voor ethiek en die ik hier graag overneem om het redelijke van ethiek te benadrukken.

²⁷⁴ De wetenschappelijke waarde van dit werk van Schoo is zeer beperkt, maar het geeft korter en bondiger dan andere publicaties hierover het probleem weer.

²⁷⁵ Schoo, H. J. (2008), p. 50

²⁷⁶ Ibidem, p. 51

²⁷⁷ Ibidem, p. 52

verdwijnen.²⁷⁸ Hij pleit voor een herwaardering van ‘anders-denken’ en meer politieke meningen in de journalistiek.²⁷⁹ Jan van der Stoep formuleert het eerder genoemde waarnemingsschema iets anders:

“Wanneer mensen zich een oordeel vormen doen ze dat noodzakelijk altijd in relatie tot waarden en overtuigingen die ze met anderen delen. Het zoeken naar waarheid gaat nooit buiten een met anderen gedeelde levensoriëntatie om.”²⁸⁰

Van der Stoep legt hiermee, en dat is in lijn met zijn volledige essay, sterk de nadruk op de gemeenschap waarmee waarden gedeeld worden. Dat kan een gemeenschap van om het even welke aard zijn, maar leert zeker dat waarheid én oordeel niet volstrekt persoonlijk zijn.

Het is, volgens Karl Popper, absurd om te gaan waarnemen zonder een theorie.²⁸¹ Men moet eerst beschikken over een object, een bepaalde taak, een belangstelling, een gezichtspunt, een probleem. Daarbij vormen anticipaties en theorieën zijn verwachtingshorizon.²⁸² Mensen zijn van nature op zoek naar overeenkomsten en bevestiging van het waarnemingsschema (dogmatische houding), een kritische houding met ruimte voor twijfels is krachtiger, getuigt van een volwassener denken en is minder primitief.²⁸³

Bardoel verwijst in zijn advies aan de staatssecretaris naar twee soorten mensen: de ‘informational citizen’ en de ‘informed citizen’. De eerste is ‘verzadigd met stukjes en beetjes informatie’, waarbij de tweede ‘de persoon [is] die niet alleen informatie heeft, maar ook een standpunt en voorkeuren waarmee het begrepen wordt’. Journalisten moeten volgens Bardoel steeds meer interpreteren, in plaats van alleen verzamelen, en zo een plaats innemen in het maatschappelijk debat.²⁸⁴

b. Religie

Een meer religieuze kijk heeft de Zuid-Afrikaanse J.D. Froneman in *Towards a Christian Model for Journalism*, waarin hij ook journalistieke objectiviteit verwerpt. In zijn artikel betoogt hij dat alle menselijke activiteiten geleid worden door de onderliggende levensbeschouwingen (world views):

“These world views, which are imbedded in our most fundamental religious beliefs, determine, inter alia, the kind of science we practise and the nature of the news media we produce. A world view therefore has practical implications.”²⁸⁵

Deze levensbeschouwingen, die ingebed zijn in onze meest fundamentele religieuze overtuigingen, bepalen onder andere de soort wetenschap die wij beoefenen en het karakter van de nieuwsmedia die wij maken. Een levensbeschouwing heeft dus praktische implicaties. Met de terminologie die tot nu toe gebruikt is: traditie, politieke mening, levensbeschouwing en religieuze opvattingen is de afstand tot subjectivisme verder

²⁷⁸ Ibidem, p. 53

²⁷⁹ Ibidem, p. 55, 56

²⁸⁰ Van der Stoep, J. (2013), p. 167

²⁸¹ Popper, K. R. (1978), p. 74

²⁸² Ibidem, p. 75

²⁸³ Ibidem, p. 78

²⁸⁴ Bardoel, J. L. H. (2000), p. 23

²⁸⁵ Froneman, J. D. (1997), p. 3

gegroeid. Om te beginnen betreft het een 'gedeeld paradigma', de opvattingen bestaan binnen een groep met dezelfde grondovertuigingen, eenzelfde of vergelijkbaar vocabulaire, een gedeelde geschiedenis en eventueel een gedeelde toekomstvisie. De breedste van deze termen is levensbeschouwing, een term die ik veel zal gebruiken.

Met levensbeschouwing bedoel ik het paradigma waarbinnen gebeurtenissen, ethiek en nieuwe ideeën beoordeeld worden en een plaats krijgen. Het betreft dat wat men als normaal en belangrijk beschouwt. Hiermee gebruik ik deze term op een voor mij comfortabele manier, ik hoef hierdoor niet in te gaan op de verschillen tussen religie en seculiere ideologie, beide vallen binnen levensbeschouwing.

Dergelijke levensbeschouwelijke paradigma's, zoals ook binnen de verzuiling, brengen overigens ook het risico's, schrijft Schoo, maar de nadelen, zoals continue levensbeschouwelijke bevestiging, wegen, met een verwijzing naar Radio 1, niet op tegen de voordelen.²⁸⁶

Volgens Froneman dient levensbeschouwelijke journalistiek, in zijn geval reformatorische journalistiek, ertoe om mensen te informeren over de belangrijke onderwerpen van hun tijd zodat zij hiernaar kunnen handelen.²⁸⁷ Een dergelijke brede richtlijn is mogelijk omdat in de ogen van Froneman communicatie, en daarmee journalistiek, altijd levensbeschouwelijk van aard is.²⁸⁸ Met deze vooronderstellingen in de hand werkt Froneman een meer volledige basisvisie voor reformatorische journalistiek uit, die binnen de context van deze studie inhoudelijk van weinig belang is.

Wat wel belangrijk is, is dat deze aanpak, het geven van ideologische lading aan journalistieke theorie, niet nieuw is. De Nederlandse communicatietheoreticus Mark Deuze geeft in het eerder genoemde artikel *What is journalism?* bijvoorbeeld aan dat de dezelfde ideologie van vrijwel alle journalisten bezit heeft genomen, maar dat deze ideologie op verschillende plaatsen leidt tot verschillende aanpakken.²⁸⁹ De visie op ideologie bij Deuze is als intern en uniform te omschrijven: het betreft de manier waarop de journalistiek als geheel naar de samenleving kijkt en met verschillende culturen binnen de samenleving in interactie is. Deze uniformiteit is een bewust keuze, volgens Deuze blijkt uit onderzoek dat institutionele media en meer feminie en alternatieve media min of meer dezelfde waarden hanteren.²⁹⁰

Froneman hanteert vrijwel een tegenovergestelde benadering: vanuit de gedachte dat journalistiek van nature levensbeschouwelijk van aard is, poogt hij bij een specifieke variant daarvan bijbehorende normen te formuleren. Ongeacht of deze normen van Froneman van belang zijn of niet, dat levensbeschouwing de wijze van journalistiek bedrijven beïnvloedt is helder. Levensbeschouwing, om bij de metafoor van Van Peursen te blijven, kan dienen als opiniejournalistieke bestaanshorizon, mits gebaseerd op voldoende kennis en na voldoende interactie met andere levensbeschouwingen. Wie iets wil zeggen of schrijven, moet iets te vertellen hebben, zegt Schoo terecht.²⁹¹

²⁸⁶ Schoo H. J. (2008), p. 52

²⁸⁷ Froneman, J. D. (1997), p. 4

²⁸⁸ Ibidem, p. 5

²⁸⁹ Deuze, M. (2005), p. 445

²⁹⁰ Ibidem, p. 444

²⁹¹ Schoo, H. J. (2008), p. 51

c. Common sense

Waar een denker als René van Woudenberg op wijst is dat zonder levensbeschouwing sommige kennis überhaupt niet bereikbaar is. Dat komt omdat deze kennis buiten het kader valt waarin deze kennis ontdekt kan worden:

“Waar of onwaar is dus niet kaderafhankelijk. Wel geldt: Binnen sommige kaders is waarheid niet te ontdekken. Sommige waarheden zijn binnen een natuurwetenschappelijk kader niet te ontdekken. Binnen dit kader zijn menselijke bedoelingen en intenties bijvoorbeeld niet te achterhalen.”

Feiten zijn volgens Van Woudenberg niet afhankelijk van kaders, toont hij door middel van zijn telefoon. De uitspraak dat zijn telefoon *een* telefoon is, is wetenschappelijk waar, dat het *zijn* telefoon is, niet. Een dergelijke uitspraak is veel eerder te behalen via *common sense*, waarover hij in *Waarom zou je eigenlijk aan alles moeten twijfelen?* spreekt: “Daarom beschouw ik de alledaagsheid eerder als kennis dan de wetenschap”,²⁹² op basis waarvan hij ook de radicale twijfel van Descartes verwerpt.

Een vergelijkbare redentatie volgt Davis Merritt in *Public Journalism and Public Life*, waarin hij betoogt dat journalistiek een vorm van menselijke kunst is en geen mechanische natuurwetenschap. Daarom is zelfs bij het meest eenvoudige verhaal de diepte en complexiteit van het menselijk leven betrokken: “A news story is, finally, the accumulation of what is seen by the people writing and editing it, the omission of what is not seen, and the accumulated weight of their experiences and beliefs.”²⁹³

Een nieuwsverhaal is uiteindelijk de optelsom van wat de mensen die schreven en redigeerden gezien hebben, het falen van wat zij niet gezien hebben en het totale gewicht van hun ervaringen en overtuigingen.

Vergelijk dat met wetenschapsfilosoof Karl Popper: “Wij moeten [...] erkennen dat alle kennis menselijk is; dat met onze fouten, onze vooroordelen, onze dromen en verwachtingen is vermengd; dat het enige dat wij kunnen is zoeken naar de waarheid.”²⁹⁴

Het menselijke in de journalistiek staat voorop bij Merritt en in de wetenschapsfilosofie bij Popper en Van Woudenberg, waarvan de laatste vindt dat journalisten niet kritischer naar ervaring moeten zijn dan anderen. “Waarom is vertrouwen niet een meer primaire manier om naar de wereld te kijken?”²⁹⁵ vraagt hij zich in *Waarom zou je eigenlijk aan alles moeten twijfelen?* af. Dat is zeer kort door de bocht een veel eenvoudiger en praktischer weergave van de taalopvattingen in zijn proefschrift *Transcendentale reflecties*, waarin hij ver met Karl-Otto Apel meegaat in Apels verwerping²⁹⁶ van de ‘common sense’ technisch-wetenschappelijke taalopvatting.²⁹⁷

Hoewel de term common sense overeen komt met *Waarom zou je eigenlijk aan alles twijfelen?*, is de betekenis tegenovergesteld: de technisch-wetenschappelijke taalbeschouwing zou teveel mogelijkheid geven tot objectivering van de taal, terwijl het niet mogelijk is de taal te objectiveren en daarbij de taal zelf te verlaten.²⁹⁸ De journalist

²⁹² Van Woudenberg, R. (2012), p. 113

²⁹³ Merritt, D. (1998), p. 4

²⁹⁴ Popper, K. R. (1978), p. 53

²⁹⁵ Van Woudenberg, R. (2012), p. 113

²⁹⁶ Van Woudenberg, R. (1991), p. 79, 80

²⁹⁷ Ibidem, p. 52, 53

²⁹⁸ Ibidem, p. 79

neemt niet alleen steeds zichzelf mee in zijn journalistieke werk, maar de geschiedenis van de cultuur en levensbeschouwing waarmee hij of zij opgroeit. Daarvoor gebruikt René van Woudenberg een metafoor die zowel in zijn proefschrift, als in *Waarom zou je eigenlijk aan alles twijfelen?* terugkomt: Het schip van Theseus.

2. Hetzelfde schip?

Na de zeevaarder met de zeebenen volgt opnieuw een metafoor uit de zeevaart. Dat is geen toeval: al in vroege tijden wekte het feit dat bepaalde dingen op water bleven drijven grote fascinatie. In *Waarom zou je eigenlijk aan alles twijfelen?* heeft dit schip van Theseus betrekking op identiteit: als je met een schip uitvaart, onderweg op zee beginnen alle planken te verrotten en worden deze vervangen, keert dan wel hetzelfde schip terug?²⁹⁹ In *Transcendentale reflecties* past Van Woudenberg een variant op dit schip van Theseus, namelijk die van Otto Neurath, toe op de kennis. Hier betreft het een schip die averij heeft opgelopen en op volle zee gerepareerd dient te worden, stukje bij beetje.

“Toegepast op het menselijke kennen,” schrijft Van Woudenberg, “wil dit zeggen: We kunnen het schip van de kennis nooit verlaten ... teneinde het ‘van buitenaf’ te repareren.”³⁰⁰ Neurath bedoelt hiermee dat de wetenschappelijke taal nooit los gezien kan worden van de verwarde alledaagse taal. Weliswaar zegt Quine dat alle onderdelen vervangbaar zijn,³⁰¹ maar wat niet vervangbaar is, is volgens Van Woudenberg dat wat het tot schip maakt: namelijk dat het blijft drijven en dat het een voor- en achterzijde en een onder- en bovenkant heeft. Bij reparatie moet altijd rekening gehouden worden met het karakter van het schip, met de ‘conditie’ die maakt dat een schip een schip is.³⁰²

Popper vat het kort samen: Elke veronderstelling kan ter discussie worden gesteld, maar ze kunnen niet tegelijkertijd ter discussie worden gesteld. Dat noemt hij achtergrondkennis, kennis die weliswaar niet altijd zeker is, maar in het geval een specifieke discussie niet ter discussie gesteld wordt. Terwijl dat in een andere discussie wel kan voorkomen.³⁰³ Met een schone lei van kennis beginnen kan op een grote mislukking uitlopen.³⁰⁴

De metafoor van het schip van Theseus, ook in de variant van Neurath, is niet alleen bruikbaar in het onderzoek naar kennis en taal. Het valt goed uit te leggen als een algemene karakterisering van ‘la condition humaine’, het lot van de mensheid.

De mens lijkt een aangeboren neiging te hebben om te geloven in een hogere macht en op zoek te gaan naar zingeving,³⁰⁵ schrijft neuroloog en psycholoog Michiel van Elk in zijn degelijke en genuanceerde boek *De gelovige geest*, waarin hij de neurologische verbanden en oorzaken van religie en godsdienst onderzoekt. Als dit daadwerkelijk zo is, en de blijvende populariteit van religie lijkt dit te bevestigen, dan beïnvloedt dit al het menselijk denken. Maar het betreft niet slechts het individu.

²⁹⁹ Van Woudenberg, R. (2012), p. 115

³⁰⁰ Van Woudenberg, R. (1991), p. 13

³⁰¹ Ibidem, p. 14

³⁰² Ibidem, p. 15

³⁰³ Popper, K. R. (1978), p. 171

³⁰⁴ Ibidem, p. 172

³⁰⁵ Van Elk, M. (2012), p. 31, 32

a. Religie en cultuur

In de inleiding op de Franse filosoof René Girard die Roel Kaptein en Pieter Tijmes schreven, betoogt de laatste dat alle cultuur te herleiden is tot haar religieuze wortels.³⁰⁶ Alle instituties, zegt Tijmes, komen voort uit de riten, waarbij hij specifiek de politieke en rechterlijke macht, de geneeskunst, het theater en de filosofie noemt. Ze worden alleen niet meer als religieus geduid omdat men de waargenomen werkelijkheid niet langer in religieuze, maar in seculiere, termen interpreteert. Dit noemt Girard, volgens Tijmes, een vorm van zelfmisleiding omdat de samenleving³⁰⁷ doortrokken is van religie.³⁰⁸ Deze denkwijze komt niet alleen voor onder gelovigen als Girard, ook Jürgen Habermas verwijst er in zijn dialoog met toenmalig kardinaal (en inmiddels emeritus-paus) Ratzinger naar als hij stelt dat een groot deel van de huidige moraal, hij denkt daarbij specifiek aan de waardigheid van leven, een gevolg is van de bevruchting tussen christendom en Helleense filosofie in de eerste eeuwen. Hij concludeert daarbij dat de uitdrukking ‘postseculier’ uitdrukt dat religieuze gemeenschappen onmisbaar zijn geweest voor ‘het aanleren van gewenste motieven en attitudes’.³⁰⁹

Volgens Girard bestaat de religie³¹⁰ uit drie pijlers die noodzakelijk zijn voor het ontstaan van cultuur, namelijk mythen, verboden en riten.³¹¹ Een vergelijkbare maar niet geheel overeenkomende³¹² indeling van religie is te vinden in de boekenserie *Jonge denkers over grote religies*, waarbij Annette van der Elst over het christendom schrijft, Hella van den Elshout over jodendom, Frank Meester over islam, Vanno Jobse over hindoeïsme en Jan den Boer over boeddhisme. Al deze boeken hebben als hoofdstukindeling Mensbeeld, Moraal en Verlossing^{313 314 315 316}, hoewel men bij boeddhisme ‘Verlossing’ vervangt door het enigszins verwante ‘Verlichting’.³¹⁷ Zonder al te diep op de details in te gaan, dat is binnen deze context overbodig, is duidelijk dat religie volgens de auteurs van deze boekjes meer is dan het aannemen van bepaalde (heils)feiten; het zwaartepunt van ieder van de drie kenmerken ligt steeds in de religieuze gemeenschap.

³⁰⁶ Kaptein, R. & Tijmes, P. (1986), p. 46

³⁰⁷ Weliswaar betreft het hier de Franse samenleving, maar de culturele en religieuze wortels van Frankrijk en Nederland komen grotendeels overeen. De verschillen zijn eerder te verwachten op micro-niveau dan op macro- of zelfs meta-niveau

³⁰⁸ Kaptein, R. & Tijmes, P. (1986), p. 47

³⁰⁹ Habermas, J. & Ratzingers, J. (2009), p. 57, 58

³¹⁰ hij doelt hier voornamelijk op godsdienst, hoewel dit ook op het bredere ‘religie’ van toepassing is

³¹¹ Kaptein, R. & Tijmes, P. (1986), p. 47

³¹² Grofweg zou gesteld kunnen worden dat moraal en ‘verboden’ overeen komen, dat zowel mythen als riten onder ‘verlossing’ kunnen vallen en dat ‘mensbeeld’ een soort basispremissie in het geheel is. Ook al verschillen de details, dat doen ze, de richting is mijns inziens duidelijk.

³¹³ Van der Elst, A. (2008), p. 5, 6

³¹⁴ Van den Elshout, H. (2008), p. 5-7

³¹⁵ Meester, F. (2008), p. 5, 6

³¹⁶ Jobse, V. (2008), p. 5-7

³¹⁷ Den Boer, J. (2008), p. 5-7

Het is belangrijk om over religie melden dat dit niet hetzelfde is als godsdienst, anders dan bijvoorbeeld de *Encyclopedie voor zelfstudie* beweert.³¹⁸ De eerste is volgens Jacques van Hoof en Joris van Ruysseveldt in *Sociologie en de moderne samenleving* een synoniem voor levensbeschouwing en men kan het omschrijven als 'een samenhangend geheel van opvattingen en praktijken dat het leven verbindt (naar: religare, waar het woord religie vanaf stamt) met enkele overkoepelende principes die een ultieme verklaring bieden'. Ook ideologieën als communisme, liberalisme en fascisme en zelfs individualisme en 'ecologisme' kunnen een religieus karakter verkrijgen. Godsdienst hangt hier sterk mee samen, maar heeft bovenop het religieuze de verankering in bovennatuurlijke entiteit.³¹⁹

De mens is van nature religieus, cultuur heeft haar wortels in religie en religie beïnvloedt de moraal sterk. Dat concluderen Van Elk, Girard en Habermas eerder in dit hoofdstuk. Daarmee is religie als thema simpelweg onmisbaar geworden voor de opiniejournalistiek. Met name de stelling dat religie een belangrijke rol speelt bij de vroegere vorming van moraal is belangrijk in deze context, daar van opiniejournalisten juist over moraal een oordeel verwacht mag worden.

b. Vernieuwing van binnenuit

De metafoor van het schip van Theseus (of Neurath) kan nu toegepast worden op levensbeschouwing en moraal. Binnen de Tao, waar Lewis over spreekt, dus binnen de traditionele religieuze moraal, is moraal redelijk, daarbuiten kan zij dat nooit zijn.³²⁰ Of: "[D]e waarden uit naam waarvan hij de Tao verwerpt, en die er zelfs voor in de plaats zouden moeten komen, [zijn] allemaal zelf aan de Tao ontleend."³²¹ De Tao is volgens Lewis de enige bron van alle waardeoordelen.³²² Dat maakt deze Tao niet onveranderlijk, er zijn volgens Lewis echte verbeteringen mogelijk, van binnenuit. Verandering met verwerping van de traditionele moraal is slechts een vernieuwing:

"Echte morele vooruitgang is iets anders dan alleen maar een vernieuwing. Van het confuciaanse 'Doe een ander niet aan wat gij niet wilt dat anderen u aandoen' naar het christelijke 'Alles wat gij wilt dat u de mensen doen, doet gij hen ook aldus', is een echte vooruitgang. De moraal van Nietzsche is alleen maar een vernieuwing. Het eerste is vooruitgang omdat iemand die de oude regel ongeldig verklaart nooit reden kan zien om de nieuwe regel te aanvaarden, terwijl iedereen die de oude aanvaart de nieuwe ogenblikkelijk herkent als een uitwerking van hetzelfde principe."³²³

De mens zit, als de vergelijking met het schip van Neurath en Theseus toepasbaar is op moraal, vast op de moraal als op een schip op zee. Dit schip kan wel gerepareerd of vervangen worden, maar slechts stukje bij beetje. Ook kan moraal niet zo veranderd worden dat zij haar belangrijkste karakteristieken (zoals bij Neurath's schip dat het blijft drijven) verliest. Iedere verandering is altijd van binnenuit, het is onmogelijk om buiten de moraal te gaan staan om deze zo te veranderen. Wie dus een oordeel vellen wil, óók binnen de opiniërende journalistiek, heeft voldoende kennis nodig van de moraal en inzicht in de praktische rede. Wat dat betreft is het antwoord van de *Association of*

³¹⁸ Beeloo, L. A. (red.) (1976), p. 524

³¹⁹ Van Hoof, J. & Van Ruysseveldt, J. (1996), p. 293, 294

³²⁰ Lewis, C.S. (1997), p. 32

³²¹ Ibidem, p. 48

³²² Ibidem, p. 50

³²³ Ibidem, p. 51, 52

Opinion Journalists in hun FAQ treffend als gevraagd wordt hoe je voor te bereiden op een carrière als opiniejournalist³²⁴: “Go to college.”

3. Traditie en historie

‘Go to college’ is misschien ook wel de beste waarborg tegen wat men wel het Dunning-Kruger-effect noemt: dat mensen met minder kennis de eigen kennis meer overschatten.³²⁵ Sterker, de onderzoekers vergelijken het met de ziekte anosognosia, waarbij degene die hier aan lijdt deels verlamd is, maar er niet in slaagt zich te realiseren dat hij of zij verlamd is. Zo zouden mensen die incompetent zijn, er niet in slagen de eigen incompetentie te herkennen.³²⁶ Overigens wordt deze uitleg door Marian Krajč en Andreas Ortmann bestreden, volgens hen zouden de ‘minder-competenten’ binnen het onderzoek in het verleden minder feedback gekregen hebben en daardoor meer moeite hebben de eigen positie beter in te schatten.³²⁷

Ongeacht wie hierin gelijk heeft geldt het advies van C. S. Lewis om voor ieder nieuw boek ook een oud boek te lezen, omdat dan de blinde vlekken van deze tijd eerder zichtbaar worden. Het lezen van alleen boeken van deze tijd vergroot de kans om versterkt te worden in de fouten die al gemaakt worden, terwijl oude boeken weliswaar faalbaar zijn, maar niet in dezelfde fouten vallen als de boeken van deze tijd.³²⁸ Oude boeken, in analogie met Krajč en Ortmann, kunnen de feedback vormen voor de literatuur van deze tijd.

a. Klassieken

Vanzelfsprekend is een deel van de oude boeken religieus. De oproep tot het lezen van oude boeken doet Lewis in een in die tijd nieuwe vertaling van Athanasius *The Incarnation of the Word of God* en hij verwijst naar christelijke klassieken van onder meer John Bunyan, Boëthius, Augustinus en Thomas van Aquino.³²⁹ Lees oude boeken die ook door niet-religieuzen, voorzover deze groep bestaat, zie daarvoor het bovenstaande, in deze tijd gelezen worden zoals *Over de methode* van René Descartes, waarbij hij in het vierde deel zijn godsbewijs uiteenzet,³³⁰ Marcus Aurelius,³³¹ John Locke,³³² Desiderius Erasmus, Friedrich Nietzsche, Blaise Pascal of Marten Luther, dan is de religieuze inhoud niet te missen.

Ook recenter en bij seculiere filosofen is levensbeschouwing, religie en zelfs godsdienst, niet ver weg, zoals in het boekje dat de naar eigen zeggen niet godsdienstige³³³ filosoof Van Raalte kort voor zijn dood schreef: *De onsterfelijke en de sterfelijke mens*. Hierin geeft hij het advies tot bezinning over de dood³³⁴ en rouwt om het verlies van tijd voor de sterfelijke, dat is de moderne, mens: “Niets bezit meer de

³²⁴ waarbij aangetekend moet worden dat met opiniejournalist in de VS vooral de columnist wordt bedoeld

³²⁵ Dunning, D. & Kruger, J. (1999), p. 1131

³²⁶ Ibidem, p. 1130

³²⁷ Krajč, M & Ortmann, A. (2007), p. 12

³²⁸ Lewis, C. S. (1970), p. 124

³²⁹ Ibidem, p. 124, 125

³³⁰ Descartes, R. (1977), p. 60-66

³³¹ in zijn bekende *Overpeinzingen*

³³² Locke, J. (1836), p. 22, 24

³³³ Van Raalte, F. (1987), p. 16

³³⁴ Ibidem, p. 56

kracht van het voorbeeld en daarmee is de mogelijkheid van traditievorming weggefallen. Zijn hemel is leeg en zijn toekomst oningevuld.” Hij is bang dat de toekomstige mens aan geen enkele traditie meer gebonden is, wat hij op wil lossen door een humanistische ethiek te vormen.³³⁵ Het is overigens niet ondenkbaar dat hierbij de problemen zouden ontstaan die Lewis aanstipt, want op welke basis valt een dergelijke ethiek als ‘algemeen’ te zien?

De vierde en vijfde stelling van Popper, die eerder al genoemd werden, laten zien dat de belangrijkste bron van kennis de traditie is en dat antitraditionalisme een zinloos standpunt is.³³⁶ Daarmee is lang niet gezegd dat deze onfeilbaar is, ieder stukje traditie kan ter discussie staan, maar het blijkt wel een onmisbaar beginpunt.

Met Joachim Gauck heeft Duitsland niet alleen een gelovige president, maar ook duidelijk een gelovige denker als president, zoals blijkt uit *Laat je niet regeren door angst, maar door moed*, waarin hij optekent dat hij het geweldig vindt dat er iets onze begrensde krachten overstijgt,³³⁷ voormalig minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten, Madeleine Albright analyseert in *De macht en de almacht* de relatie tussen religie en internationale politiek, waarbij zij erkent dat zelfs voor de leiders van Al-Qaida zaken als geschiedenis, identiteit en geloof, wat zij hogere zaken noemt, voorop staan.³³⁸

Henry Kissinger wijst in *Diplomacy* op de invloed van religieus wereldbeeld op de vorming van de natiestaten en het uiteenvallen van het Heilige Romeinse Rijk.³³⁹ In het hele vervolg van het boek speelt levensbeschouwing, ideologie en religie een belangrijke, zo niet bepalende rol, bij de ‘strijd’ tussen kapitalisme en communisme is dat evident, maar is nog het meest opvallend bij de val van de Sovjet-Unie, waarbij toenmalig president George W. Bush sr. spreekt van ‘een nieuwe wereldorde’, een bij uitstek apocalyptisch en daarmee religieus thema.³⁴⁰ Het is niet moeilijk nog veel meer recente literatuur te vinden van serieuze denkers waaruit blijkt dat religie en levensbeschouwing in nationale en internationale politiek een cruciale rol speelt en noodzakelijk is voor het verstaan van de wereld.

b. Leven op een bepaalde wijze

De vele boeken over politiek en samenleving waarin religie een cruciale rol spelen, bewijzen het belang van religie voor hen die zich als niet-religieus beschouwen niet. Zeker niet in een samenleving die grotendeels seculier is. Het uitleggen van wat religie is en om welke redenen het noodzakelijk is om religieus te zijn, kunnen er wel een rol in spelen. Dat doet filosoof Emanuel Rutten in een toespraak voor de VU.

In de toespraak, de met titel *De blinde vlek in het religiedebat*, bespreekt hij hoe religies en levensbeschouwingen rationeel beoordeeld moeten worden. Niet op basis van alleen epistemische normen, zegt hij, maar op grond en zowel epistemische als niet-epistemische criteria.³⁴¹ Voorbeelden van deze niet-epistemische criteria zijn praktische leefbaarheid, existentiële leefbaarheid, mogelijkheden tot zelfverwerkelijking en

³³⁵ Ibidem, p. 60

³³⁶ Popper, K. R. (1978), p. 49

³³⁷ Gauck, J. (2012), p. 26

³³⁸ Albright, M. (2006), p. 258

³³⁹ Kissinger, H. (1994), p. 58, 59

³⁴⁰ Ibidem, p. 804, 805

³⁴¹ Rutten, E. (2014), p. 1

bijdragen aan morele groei. De eerdergenoemde praktische rede speelt dus ook belangrijke rol.

Het beoordelen van levensbeschouwing op andere dan alleen maar epistemische gronden, is volgens Rutten omdat levensbeschouwing niet een theoretische keuze is, maar een existentieel antwoord op een onvermijdelijk existentiële vraag:

“namelijk de voor ieder van ons onontkoombare existentiële kwestie hoe wij als mens in deze wereld ons leven moeten leven. Ieder van ons wordt vroeg of laat met existentiële vragen geconfronteerd, en we kunnen niet anders dan er in ons leven op de één of andere manier invulling aan geven. Het leven moet namelijk, wil het überhaupt geleefd worden, *op een bepaalde manier* geleefd worden.”³⁴²

Ieder mens, om die prachtige metafoor van het schip weer tevoorschijn te halen, kan het leven, dat wil zeggen: de zee, slechts vanaf een schip beoordelen. Er is geen levensbeschouwelijk neutrale positie om het te beoordelen, elk mens is existentieel gedwongen om een keuze te maken. “Wij zijn als mens geworpen,” citeert hij Heidegger even verderop³⁴³ en al interpreterend leren wij hoe wij kunnen omgaan met de wereld waarin wij geworpen zijn.³⁴⁴ Hij sluit af met een achttal criteria voor het beoordelen van wereldbeelden:

Het geheel van afwegingen dat bij het rationeel beoordelen van een wereldbeeld een rol speelt omvat de vraag of een wereldbeeld (i) voldoende zeggingskracht heeft, dus in staat is te inspireren, motiveren en bezielen, (ii) praktisch leefbaar is oftewel niet tot onleefbare performatieve tegenspraken leidt tussen wat men meent te geloven en feitelijk doet (zoals een nihilist die in haar concrete leven toch niet anders kan dan geloven dat lustmoord verwerpelijk is, of die ondanks haar nihilisme in de praktijk toch niet anders blijkt te kunnen dan geloven dat haar leven zin en betekenis heeft), (iii) diepe algemeen menselijke existentiële noden vervult, (iv) recht doet aan onze common sense en onze diepste menselijke intuïties, (v) tegemoet komt aan intellectuele deugden zoals eenvoud, coherentie, plausibiliteit en verklaringskracht, (vi) bijdraagt aan zowel ons zelfbegrip als ons begrip van universeel menselijke ervaringen, zoals morele en esthetische ervaringen, (vii) aansluit bij de eigen aard, en (viii) bijdraagt aan het trouw willen en kunnen blijven aan bepaalde ingrijpende persoonlijke ervaringen en levensbepalende gebeurtenissen.³⁴⁵

c. The clash of civilisations

Waar Rutten vooral focust op het individu gaat Huntington in zekere zin veel verder in zijn essay *The Clash of Civilisations?*, waar hij stelt dat de oorlogen van de toekomst niet gericht zijn op de eer van de adel, op economische behoeften of op de verspreiding van ideologie, maar op de botsing der beschavingen. Het gaat hier dan dus niet om de levensbeschouwing van een individu, maar de levensbeschouwing van zeer grote groepen. Dat is een belangrijke toevoeging, iedereen wordt binnen een beschaving geboren en ontwikkelt daar een eigen identiteit. Een beschaving is volgens Huntington een cultureel wezen (cultural entity). Er zijn veel verschillende niveaus van culturele eenheid mogelijk, de hoogste hiervan is volgens Huntington de beschaving.

Een dorp in zuidelijk Italië, noemt hij als voorbeeld, heeft een andere cultuur dan een dorp in het noorden, maar de Italiaanse cultuur die zij delen onderscheidt hen van de Duitse. Europese gemeenschappen delen culturele eigenschappen die afwijken van de Arabische of Chinese. Daarboven zijn geen gedeelde culturele identiteiten mogelijk, behalve dat zij allen mensen zijn. Beschavingen worden gedefinieerd op basis van taal,

³⁴² Ibidem, p. 1 & 2

³⁴³ Ibidem, p. 2

³⁴⁴ Ibidem, p. 3

³⁴⁵ Ibidem, p. 4 & 5

geschiedenis, geloof, gebruiken, instituten en verder door zelfidentificatie.³⁴⁶ De belangrijkste scheidslijn tussen beschavingen is volgens Huntington religie.³⁴⁷

Cultuur en beschaving zijn goed te verbinden met het paradigma bij Schoo. Beschaving is een 'structuur' waarbinnen taal, geschiedenis, geloof, gebruiken, instituten en zelfidentificatie een plaats kunnen krijgen, kan naar analogie van Van Peursens *Strategie van de cultuur* gezegd worden.³⁴⁸ Deze cultuurstructuur zie ik zelf als een uitwerking van een gemeenschappelijk wereldbeeld.

d. Cultuur en beschaving

Van Peursens boek analyseert de 'strategie van de cultuur'; de manier waarop cultuur beheerst en beïnvloed kan worden. Machtsstructuren zijn niet in handen van bepaalde personen, groepen of instituten, maar zijn de neerslag van groepen, belangen en mentaliteiten, waardoor de macht ongrijpbaar en onpersoonlijk wordt. Doordat niemand de mogelijkheid heeft echt invloed op de culturele structuren uit te oefenen ontstaat een soort cultureel determinisme.³⁴⁹

De enige manier om dit cultureel determinisme te stoppen is door het trekkersmechanisme: een enkele persoon of een kleine groep personen kan door zelfbewust en tegendraads optreden de bestaande verhoudingen veranderen. Voorbeelden hiervan zijn het rustig optreden van één persoon in een situatie waarin zich paniek voordoet, de zelfverbranding van één persoon of een kleine groep die stilzwijgend erkende afbakeningen tussen rassen langdurig doorbreekt.³⁵⁰ Dat niet ieder van deze voorbeelden altijd het voorttrekkersmechanisme in werking stelt heeft te maken met zingeving.

"Religieus geloof, zedelijke overtuiging [en] politieke overtuiging zijn visies op transcendente mogelijkheden van het bestaan van mens en wereld", schrijft Van Peursen, waarop hij concludeert dat een levensvisie "...resulteert in een bepaalde manier van omgaan met mensen, in een beleid dat op ontsluiting van impasses en hernieuwing van situaties uit is." Deze hernieuwing van situaties is alleen mogelijk zodra nieuwe regels beschikbaar zijn die de bestaande impasses doorbreken.³⁵¹

Van Peursen kan hier als verbinding dienen tussen de op wetenschap gerichte Kuhn en het nieuwe paradigma dat het oude vervangt³⁵² en Lewis, volgens wie ethiek zich slechts ontwikkelen kan vanuit bestaande ethiek, die traditioneel en dus religieus is.³⁵³ "Is religie een helende en reddende kracht of veeleer een archaïsche en gevaarlijke kracht die valse universalismen fabriceert en daardoor tot intolerantie en terreur oproept?", vraagt Joseph Ratzinger in *Dialectiek van de secularisering*, waarbij sommigen de laatste optie zouden aanhangen. Religie zou daarom onder strikte voogdij van de rede geplaatst moeten worden.³⁵⁴ Ratzinger zelf betoogt dat een voortdurende wisselwerking

³⁴⁶ Huntington, S. (1993), p. 23, 24

³⁴⁷ Ibidem, p. 25

³⁴⁸ Van Peursen, C. A. (1970), p. 191

³⁴⁹ Ibidem, p. 195

³⁵⁰ Ibidem, p. 196

³⁵¹ Ibidem, p. 197

³⁵² Kuhn, T. S. (1970), p. 90

³⁵³ Lewis, C.S. (1997), p. 51, 52

³⁵⁴ Habermas, J. & Ratzinger, J. (2009), p. 69

tussen religie en rede nodig is zodat elkaars zwakheden, pathologieën noemt hij die, zichtbaar worden. Zo kunnen 'wij ons van de hedendaagse verblinding... bevrijden.'³⁵⁵

De rede zelf vindt haar grond in de ontwikkeling van de rede binnen religieuze tradities, maar deze grond blijft vaak verborgen zolang de tradities buiten beeld blijven. René van Woudenberg gebruikt veel de term 'kader' om hetzelfde fenomeen aan te duiden:

"Feiten op zich zijn niet afhankelijk van kaders. [...] Uitspraken zijn waar of onwaar. Wel geldt: Feiten en de formuleringen van feiten vergen wel een breder kader. [...] Kijk bijvoorbeeld naar Theo van Gogh. Een onware bewering zou zijn: Theo van Gogh is op natuurlijke wijze om het leven gekomen. Er zijn heel veel manieren om er ware beweringen over te doen, maar er is een kader nodig om de dood van Theo van Gogh goed te begrijpen. Je hebt een cultureel kader, een religieus kader enz."

Gebeurtenissen kunnen niet geduid worden zonder kader, zonder in de levensbeschouwing gegroeide culturele traditie. Dit heeft gevolgen voor de journalistieke praktijk.

4. Levensbeschouwing en journalistieke duiding

Opiniejournalistiek is journalistiek die kennelijk bedoeld is om persoonlijke opinie publiek te maken. Niet het resultaat is het criterium in mijn definitie, maar de intentie die uit het resultaat spreekt. Daarbij zijn er twee soorten opiniejournalistiek: de journalistiek waarbij een journalist verschillende (expert)meningen bij elkaar brengt, volgens Skovsgaard et. al. de 'public forum'-functie, en de journalistiek waarbij een journalist zelf op basis van argumentatie tot een conclusie komt, wat Skovsgaard et. al. de 'public mobilizer'-functie noemt.

a. Levensbeschouwelijke dialoog

'Public forum' veronderstelt verschillende visies, zo niet verschillende levensbeschouwingen. Bij 'public mobilizer' wordt geprobeerd een groep van eigen opvatting te overtuigen, wat de schrijver alleen dan kan doen als hij bewust is van verschillende opvattingen en gezichtspunten. Beide zijn dus in essentie een dialoog van verschillende levensbeschouwingen met elkaar. Samengevat leert dit vierde thema dat de journalist zowel op interne als op externe wijze met levensbeschouwing in aanraking komt: intern, omdat hij of zij zelf levensbeschouwelijk is en extern omdat de samenleving niet alleen levensbeschouwelijk is, maar ook levensbeschouwelijk divers. Het is in deze context interessant om af te ronden met de afscheidsrede van Van Peursen, waarmee ik dit hoofdstuk begon.

Van Peursen sluit de rede af met te betogen dat verschillende geïsoleerde culturen door technologische ontwikkeling en globalisering uit dit isolement raken, een confrontatie noemt hij dit, waardoor er steeds gevarieerder culturele beïnvloeding plaatsvindt. Voor beoordeling van de politieke consequenties hiervan is naast *The Clash of Civilisations?* van Huntington, die vooral geïnteresseerd is in beschavingen, ook *The End of History?*³⁵⁶ van politiek filosoof Francis Fukuyama interessant, hoewel beide tot duidelijk verschillende conclusies komen.

Van Peursen kijkt vooral naar de consequenties op het gebied van kennis, waarbij hij concludeert dat de vraag naar het werkelijkheidsgehalte van ons kennen niet theoretisch of filosofisch van aard is, dat er verschillende manieren van kennen zijn en

³⁵⁵ Ibidem, p. 78, 79

³⁵⁶ Fukuyama, F. (1989), p. 3-18

dat deze geïntegreerd dienen te worden.³⁵⁷ Niet de wiskunde of andere ‘zuivere’ wetenschappen brengen echte kennis over de werkelijkheid, maar juist contact met de gewone dingen.³⁵⁸ In die zin is zijn pleidooi vergelijkbaar met dat van Emanuel Rutten. Dat is ook de wereld waar journalisten, als het goed is, zich veel mee bezig houden, dus het belang hier lijkt mij evident.

b. Veelzijdig benaderen

Deze alledaagse wereld blijkt, naarmate wij hier verder in doordringen, veelzijdiger dan wij denken, betoogt Van Peursen verder, en daarom zijn verschillende manieren van kennen nodig om deze te begrijpen. Hiertoe rekent hij ook religieuze en metafysische kennis. Integratie is nodig omdat het tegen elkaar uitspelen van soorten kennis leidt tot verkoking en verbrokkeling, zoals hij al eerder in de toespraak zei, en tot een lager werkelijkheidsgehalte. “Religieuze kennis verwordt dan tot sociale pressie, instinctieve reactie of een irrationele sprong”, zegt Van Peursen, waar de diep instinctieve reactie bijvoorbeeld kennis uit de natuurreligie is. Louter rationele kennis zorgt voor een “ragfijn net van desnoods wetenschappelijke kennis, dat echter de ware wereld aan het oog onttrekt.”³⁵⁹

De werkelijkheid is bij Van Peursen tamelijk narratief, de theoretische en zekere kennis is volgens hem te beperkt om veel over de werkelijkheid te kunnen zeggen. Het gaat hem om het vertellen van geschiedenissen:

“Consistente en overtuigende kennis ontstaat als men althans begint met werkelijke gebeurtenissen op een rij te zetten om er zo iets naar voren te brengen dat onder alle tijden herkenbaar is.”

Daarbij is Van Peursen van mening, dat blijkt al enigszins uit het bovenstaande citaat, dat het hierbij niet alleen gaat over achtergrond voor wetenschappelijke kennis, maar ook om ethische overtuigingskracht. ‘Een taal die alleen beschrijft, sluit talloze andere beschrijven uit’, citeert Van Peursen Rosenzweig.³⁶⁰ Verhalen kunnen, anders dan beschrijvingen, richtinggevend zijn voor denken en handelen.³⁶¹ Van Peursen heeft het hier nadrukkelijk niet over de journalistiek en zijn pleidooi voor verhalen kan niet direct gelezen worden als een betoog voor narratieve journalistiek.

Nicholas Wolterstorff wijst op de verantwoordelijkheid in het denken en handelen voor wetenschappers, maar dit geldt net zo goed voor journalisten, in *De rede binnen de grenzen van religie*, waarin hij betoogt dat de mens in bepaalde kennis en niet zonder deze kennis, en dat is niet noodzakelijke zuivere wetenschap, zijn bestemming vindt.³⁶² Sterker, volgens Wolterstorff heeft ook de wetenschapper om een bijdrage te leveren aan ‘shalom’, dus strijden tegen armoede en onderdrukking. Wetenschappers mogen niet doen alsof de ‘culturele bestemming van de mens’ bereikt kan worden zonder de worsteling om die bestemming van de mens te verbinden met het verbreken van ‘ketenen van armoede en onderdrukking’.³⁶³

³⁵⁷ Van Peursen, C. A. (1985), p. 13

³⁵⁸ Ibidem, p. 14

³⁵⁹ Ibidem, p. 15

³⁶⁰ Ibidem, p. 16

³⁶¹ Ibidem, p. 17

³⁶² Wolterstorff, N. (1993), p. 94

³⁶³ Ibidem, p. 104

De werkelijkheid veelzijdig benaderen kan ook door middel van dialoog, zoals bij Emmet, en hangt samen de vorming van een groepsoordeel, zoals beschreven door Dalkey en Rourke en zoals uitgebreider behandeld in het vorige hoofdstuk.

5. Conclusie

Wolterstorff en Van Peursen hebben duidelijk een norm voor ogen 'hoe het zou moeten zijn', een norm voor de orde van de samenleving, een norm voor hoe mensen met elkaar om zouden moeten gaan, een norm voor hoe mensen zouden moeten kunnen leven. Het is ondenkbaar dat deze normen wel voor wetenschappers zouden gelden, maar de journalistiek, in het bijzonder de opiniërende journalistiek die het publiek zou moeten mobiliseren, hieraan voorbij zou gaan. Deze normen zijn niet toevallig; een vergelijking met ethische normen binnen andere culturen, zoals C.S. Lewis heeft gemaakt, geeft in grote lijnen hetzelfde beeld, al verschillen details en zijn er graduele verschillen.

Deze min of meer objectieve ethische normen, zoals in het vorige hoofdstuk naar voren gekomen, en de geschiedenis van waaruit de journalisten gevormd zijn, vormen het paradigma van waaruit journalisten werken, van waaruit zij een oordeel kunnen vellen. De cultuur van waaruit journalisten werken is bepalend voor hun oordeel over allerlei zaken.

Taal, ethische normen, esthetische normen en allerlei gebruiken komen uit cultuur voort. Cultuur, zegt Girard, komt voort uit religie. Zelfs als hij geen gelijk heeft, blijkt religie en levensbeschouwing niet te ontwijken voor journalisten, al was het maar omdat religie en levensbeschouwing grote invloed hebben op politiek, conflicten en gedrag. Dat wil niet zeggen dat er sprake is van een cultureel determinisme, een kleine groep of een vasthoudend individu kunnen grote invloed hebben op de verandering van een cultuur en van ethische normen door vasthoudend gedrag. Journalisten komen vanuit ethische normen en geschiedenis niet noodzakelijk tot een goed oordeel.

a. Vooroordelen

De ethische normen van vroeger kunnen, door bijvoorbeeld dat trekkersmechanisme, onacceptabel worden. Dan worden onjuiste ethische oordelen gezien als vooroordelen. Vooroordelen, zo zegt het vorige hoofdstuk, blijven vaak onzichtbaar als vooroordeel omdat zij gezien worden als echte kennis.

Oplossingen voor vooroordelen die als echte kennis worden gezien zijn onder andere het lezen van oude boeken naast nieuwe boeken, zoals Lewis zegt, en het gebruik maken van verschillende soorten kennis, niet alleen 'zuivere kennis', maar ook ervaringswijsheid, metafysische en religieuze kennis, zoals Van Peursen aanraadt. Veel in de werkelijkheid verandert, de journalist krijgt pas zeebenen als hij of zij zicht krijgt op die zaken die niet veranderen. Op die manier kan het oordeel van de journalist verbeteren. Door steeds te zoeken naar andere gezichtspunten en steeds in dialoog te zijn met andere opvattingen, van nu en van vroeger, kan de journalist eigen vooroordelen deels herkennen en zo voorkomen.

Het varende schip van kennis kan niet zomaar in één keer vervangen worden, het is alleen te veranderen vanaf het schip en de eigenschappen die het tot schip maken kunnen nooit veranderen. Wil een journalist dus goed functioneren, dan is het nodig dat hij zich bewust is van zijn geschiedenis en van de vaste eigenschappen van kennis en moraal. Om zeebenen te krijgen binnen de veranderende samenleving moeten journalisten zicht op de horizon krijgen, op dat wat niet verandert. Religie, moraal en zuivere kennis hebben elk eigen zwakheden, om tot een goed oordeel over de

werkelijkheid te komen dienen deze met elkaar in dialoog te zijn. Op die manier kan de journalist binnen zijn levensbeschouwing en steeds in dialoog waarheid benaderen.

#5 Interviews naar aanleiding van de vier thema's

Naar aanleiding van de vier thema's interviewde ik drie professionals, hoofdredacteurs van twee seculiere opiniebladen, namelijk Arendo Joustra van Elsevier en Xandra Schutte van De Groene Amsterdammer, en de hoofdredacteur van één van de christelijke opiniebladen, namelijk toenmalig) Karel Smouter van De Nieuwe Koers. Ik stelde allen dezelfde vragen.

Thema 1: Waarheid en ethiek

a. Richting

Elsevier gebuikt de term 'opinieblad' niet graag, het blad noemt zichzelf liever een nieuwsmagazine, zegt Arendo Joustra. Elsevier heeft voor de lezer drie functies: 1. een selectie uit het nieuws, 2. scherpe opinies en 3. service. Wel zegt Joustra dat Elsevier een redelijk vaste groep lezers heeft die ze, naar hij verwacht ongeveer voor tachtig procent bevredigen in hun opvattingen en voor ongeveer twintig procent 'kietelen'.

Volgens Xandra Schutte heeft De Groene Amsterdammer geen redactieopvattingen, het gaat meer om "de intelligentie en de kracht van argumenten dan om de gezindheid", zegt zij hierover. Soms kiest Schutte er bewust voor om artikelen te plaatsen of te laten schrijven waarvan ze weet dat deze de lezer tegen de schenen schoppen, dat noemt ze een kwestie van 'intellectuele hygiëne'.

"Wij vertegenwoordigen niet de christelijke richting," zegt Karel Smouter van De Nieuwe Koers. "Daarvoor zijn we te weinig breed." Wel vindt Karel Smouter dat je kan zeggen dat ze een bepaalde groep binnen het orthodox-protestantisme vertegenwoordigen. Vanuit de groepen die hun natuurlijke achterban zijn, voornamelijk PKN, de kleine orthodoxe kerken en evangelische groepen, willen ze het gesprek met andere groepen aangaan. "Je leert het meeste van een gesprek, dat is eigenlijk de gedachte [...] Ik houd heel erg van dialoog, van socratische gesprekken, waarheidsvinding."

b. Naar de mond praten

De Nieuwe Koers is volgens Karel Smouter geen blad voor mensen die iedere maand bevestigd willen worden in hun eigen gelijk. "We willen juist aan mensen die als sympathiek bekend staan vragen stellen waarvan zij weleens zouden kunnen gaan stotteren." Maar ook is het volgens Smouter belangrijk dat mensen hun eigen denkraam eens goed geformuleerd zien. "Dus is het ook af en toe zaak om stukken zo te schrijven dat mensen zich daarin herkennen, dat zij een aha-erlebnis daarbij krijgen."

Arendo Joustra omschrijft het graag zo: Als je een blad over Ajax maakt moet je niet steeds verhalen over Feyenoord schrijven. "Dat geldt ook voor Elsevier: om Elsevier heeft zich de afgelopen jaren een groep mensen gevormd die zich een beetje bevinden in het bedrijfsleven, midden- en kleinbedrijf, ambtenarij, die wel vinden dat er iets teveel belasting wordt betaald, zo kan ik me voorstellen. Dus dan ga je niet opeens zeggen dat de belastingen omhoog kunnen." Daarmee zegt Joustra in feite dat het onmogelijk is om de lezer niet deels naar de mond te praten.

De Groene Amsterdammer wil een blad maken, zeggen ze zelf, voor de denkende voorhoede, die volgens Xandra Schutte heel divers is, maar wat overeen komt is dat zij niet naar de mond gepraat willen worden. "Ze willen geprikkeld worden", zegt Schutte. "Je kan lezen om bevestigd te worden, maar dan zouden wij een soort links blad moeten maken en steeds tegen Wilders moeten schrijven. [...] Het is veel interessanter om op verschillende manieren te onderzoeken waar Wilders voor staat, in welke stromingen

hij staat, om het historisch en politiek te plaatsen... in plaats van gewoon te verketteren en met elkaar een lekker gevoel te hebben daarover.”

c. Kloppende feiten

“Met kloppende feiten kan je nog een heel tendentiekus stuk schrijven”, reageert Xandra Schutte op *The Oregon Code of Ethics for Journalism*. “Ik houd het meeste van een journalistiek die de lezer de conclusie laat trekken.” Volgens de *Oregon Code of Ethics for Journalism* is ‘...accuratesse niet slechts het voorkomen van daadwerkelijke onjuistheden, maar zorgen dat de gepresenteerde kennis niet leidt tot een foutieve conclusie’. “We hebben een intelligente lezer, het is veel beter als die zelf een conclusie trekt.”

Arendo Joustra vindt dat deze code pretendeert dat er een waarheid is. “Ik zit dertig jaar in de journalistiek en ik heb ervaren dat, behalve één plus één, er geen waarheid bestaat. Het heeft alles te maken met interpretatie. Wat ik zo interessant vind is de zoektocht naar de waarheid.” Joustra vertelt een anekdote over een Chinese minister van Buitenlandse Zaken, die naar zijn mening over de Franse Revolutie werd gevraagd. Zijn antwoord: ‘Het is nog te vroeg om dat te beoordelen’.

De ervaring heeft Karel Smouter geleerd dat je niet alleen de feiten kloppend moet hebben, maar dat je op de één of andere manier ook recht moet doen aan het beeld dat mensen hebben. “Het heeft ook iets vervelends, steeds maar te wijzen met het vingertje van de journalistiek: wat jij denkt klopt niet.” Mensen gaan niet, legt Smouter uit, door feiten andere meningen aanhangen, maar door andere vormen van communicatie. “Feiten alleen zijn niet genoeg.”

Thema 2: Waarheid, journalistiek en filosofie

a. Ideologie

De Nieuwe Koers is volgens Karel Smouter niet een ideologisch blad. Het idee van het postmodernisme is dat ideologie verdwijnt en daar gelooft hij wel in. Wel gelooft hij dat je als blad binnen een bepaalde denkkader opereert en daar als blad ook rekening mee houdt. Maar in zekere zin ziet Smouter het blad ook als buitenstaander die het debat binnen de lezersgroep probeert te sturen. In die zin probeert hij met De Nieuwe Koers een tamelijk onafhankelijke positie in te nemen: “Dus ik zou in dit geval niet zozeer spreken over een verbondenheid tussen journalistiek en het systeem, maar eerder van een soort dualiteit tussen die twee, een soort spanning tussen die twee.”

Arendo Joustra vindt dat alle Nederlandse bladen profiteren van de kapitalistische ideologie: “kapitalisme is ook vrijheid, het staat voor mij voor vrijheid, en socialisme staat voor mij voor onvrijheid.” Je kan volgens hem heel goed socialistische journalistiek bedrijven in een kapitalistisch stelsel, maar geen kapitalistische journalistiek in een socialistisch stelsel.

Volgens Xandra Schutte reflecteer je als blad de tijdgeest. In de jaren zeventig was de tijdgeest veel linkser dan nu, terwijl de rechtser tijdgeest van nu De Groene Amsterdammer ertoe aanzet zich meer over rechtse thema's te buigen. “We proberen te voorkomen dat we de tijdgeest teveel volgen door mensen te interviewen en essays te laten schrijven die buiten de mainstream staan.”

b. De journalist als toeschouwer

“We hebben allemaal een tic meegekregen van het postmodernisme,” zegt Xandra Schutte over de vraag of de journalist de waarheid van buiten beschouwt of een speler is

in het verhaal. “Je geeft een versie van de waarheid. De journalist probeert altijd toeschouwer te zijn, maar is binnen de kortste keren zelf betrokken.”

Karel Smouter is het daar hartelijk mee eens. Volgens hem kan je de waarheid het dichtste benaderen door een goed gevoerd gesprek met zoveel mogelijk participanten. De journalist is er volgens hem vooral om de kwaliteit van dat gesprek te bewaken. “Ik geloof dat helemaal niets in deze wereld eenduidig is.”

Hoewel waarheid volgens Arendo Joustra niet bestaat, gelooft hij wel dat het template van de journalistiek een feitelijk beeld geeft. “De journalistieke professie heeft een paar filters ingebouwd, zoals ‘we doen eerst het nieuws.’ Wel zie je dat iedereen een eigen waarneming maakt en eigen accenten legt.” De journalistiek is er volgens Joustra niet om de werkelijkheid zoals deze is weer te geven, de journalistiek is er om geld mee te verdienen.

Thema 3: Objectiviteit en subjectiviteit

a. Waardeoordelen

Je hebt afspraken nodig over wat woorden betekenen, vindt Arendo Joustra, als het gaat over of waardeoordelen kunnen en of deze juist zijn. In reactie op Jan Dirk Snel, volgens wie de waterval van Coleridge geen recht gedaan zou worden door deze ‘leuk’ te noemen zegt Joustra: “Kan je de stelling aanvaarden dat monarchie verenigbaar is met democratie?” Zo kan je volgens Joustra best betogen dat zaken die elkaar uit lijken te sluiten goed kunnen samengaan. “Reagan associeerde zijn presidentschap als een revolutie, terwijl dat voor veel anderen niet direct de associatie is.” Het is een spel met woorden, waar vakbonden en linkse partijen eerder geassocieerd werden met progressief, zegt Joustra, zou je nu kunnen zeggen dat deze innovatie nodig hebben en conservatief geworden zijn.

Karel Smouter probeert vanuit zijn eigen paradigma, maar met argumenten die geldig zijn in dat van de ander, die ander te overtuigen. Hij gebruikt als voorbeeld een opiniestuk over de Vluchtkerk, waarin hij het paradigma van Teeven ter discussie stelt: “Is dat dan objectief juist of onjuist? Ik denk dat wij de feiten rangschikken op de manier waarop wij naar de werkelijkheid of naar de situatie kijken en dat Teeven dat op zijn manier zal doen. Ik denk niet dat één van onze oordelen objectief juist of onjuist is.”

Het lastige met objectieve juistheid of onjuistheid is bij veel onderwerpen dat dit onderwerp niet terugpraat, vindt Smouter. “Bijvoorbeeld bij de Nachtwacht. Het is niet vast te stellen wanneer de Nachtwacht zich recht gedaan voelt als kunstwerk. [...] Ik zou het dan in de intersubjectiviteit zoeken: De waarheid over de Nachtwacht zit in de veelheid aan meningen die tegelijkertijd naast elkaar bestaan.”

Voor Xandra Schutte zijn vrijwel alle waardeoordelen mogelijk, zolang het maar beargumenteerd is. En als bij een recensie blijkt dat een boek niet is uitgelezen of als iemand duidelijk vooringenomen is, dan is dat voor haar een reden een stuk niet te plaatsen.

b. Intersubjectiviteit

Schutte ziet veel ruimte voor opvattingen die buiten de ‘gemiddelde mening’ liggen: “dan kunnen er nog wel mensen buiten staan, bij die intersubjectiviteit die een heel dwarse opvatting heeft. [...] Maar juist bij het openbreken van, als je buiten je eigen tijd wil staan en niet helemaal met de consensus mee wil gaan, dan is het heel nuttig om mensen stukken te vragen of te interviewen die iets onredelijks hebben.”

De ‘onredelijke’ stukken zijn volgens Schutte wel de uitzondering, over het algemeen proberen de verslaggevers van De Groene volgens haar veel mensen te spreken en daarin onderscheid te maken tussen fantasten en experts.

Ook volgens Arendo Joustra heeft de meerderheid –of de meerderheid van experts- niet zomaar gelijk. Hij gebruikt als voorbeeld de discussie over klimaatverandering: “Als zesduizend wetenschappers voor zijn, dan is daarmee niet beslist het pleit beslecht. Er is maar één man die zei dat de aarde rond was, of dat de aarde om de zon draaide in plaats van andersom. Die ene werd wel gevangen gezet. Het is niet een soort meerderheid van stemmen.” Wel denkt hij dat meestal opgaat dat als mensen met verstand van zaken ergens over spreken, ze tot een redelijk objectief beeld komen.

Thema 4: Waarheid & Levensbeschouwing

a. Kaders

“Het zoeken naar kaders, het belichten van verschillende kanten, is precies wat wij doen”, zegt Karel Smouter. “We hebben bijvoorbeeld blok twee, Het Ware, waarin we steeds vanuit vijf begrippen een thema ontleden.” Die begrippen zijn: Verkennen, verdiepen, verbeelden, verbreden en verwachten, vijf perspectieven op hetzelfde fenomeen, volgens Smouter.

Schutte is het daar helemaal mee eens, een zaak kan vanuit vele verschillende kanten bekeken worden. “Dat streven we bewust na, juist omdat die waarheid in de journalistiek heel moeilijk te ontdekken is. Heel vaak is het sowieso een voorlopige waarheid. Dan kan de waarheid wel uit een heel aantal feiten bestaan, die onmiskenbaar zijn.” De duiding levert volgens de hoofdredacteur van De Groene Amsterdammer een raar soort paradox op: “Je kan er als journalist, als individuele journalist, niet anders dan er vanuit gaan dat er een waarheid bestaat en die probeer je te achterhalen, tegelijkertijd, van meer afstand gezien, doet de individuele journalist dat niet, je moet toch altijd verschillende reconstructies en verhalen naast elkaar leggen.”

Als voorbeeld gebruikt Schutte een reconstructie van bijvoorbeeld een kabinetsformatie, die in verschillende bladen voor tachtig procent overeen zal komen en voor twintig procent verschilt. Dat komt doordat verschillende bladen, met verschillende sympathieën, de gegevens verschillend zullen wegeven. Als je de stukken bij elkaar legt kun je misschien tot intersubjectiviteit komen, denkt Xandra Schutte.

Arendo Joustra is het ermee eens dat de journalistiek niet de pretentie hebben kan de werkelijkheid voor honderd procent weer te geven: “De journalistiek geeft niet honderd procent een beeld van de werkelijkheid. Niet in zijn geheel, al helemaal niet als individuele uitgave. De hele pretentie die de journalistiek soms heeft: wij controleren de macht is een valse pretentie, want dat doen ze niet. Ze hebben de resources niet, ze hebben de kennis niet, ze hebben de afspraken niet.”

b. Just the facts

Het is een goede ontwikkeling dat journalisten leren om hun mening in artikelen weglaten, vindt Arendo Joustra. Het gaat uiteindelijk om de feiten en daarbij wil je ook weten hoe de journalist die feiten ziet. Dan, zegt Joustra, kan je zien hoe een journalist aan zijn oordeel komt: “Dan kan je hem ook gemakkelijker pareren: dan kan je zeggen: ik vind je betoog interessant, maar feit 1, 6 en 9 kloppen niet. En als je daar zo tegenaan kijkt zou je dat anders kunnen duiden. Niets is moeilijker dan discussiëren met iemand die alleen ex cathedra iets zegt, de monarchie is goed of slecht, daar heb je niets aan. Het biedt geen aanknopingspunt om iets te zeggen.” Tegelijkertijd is totale objectiviteit voor

de Elsevier-hoofdredacteur ook geen ideaal. Iemand die objectief achterover leunt kan genegeerd worden, meent hij, terwijl iemand die iets uit wil dragen het debat aan gaat.

Xandra Schutte verwacht vooral eerlijkheid van haar journalisten. Niet dat ze steeds vertellen wat ze vinden, maar vooral dat ze vertellen waar ze over of aan twijfelen. “Dat je probeert die waarheid zo dicht mogelijk te naderen, maar soms weet je dingen niet. Dan willen mensen dingen niet bevestigen. Dus eerlijkheid en laten zien hoe je tot je visie komt.”

Belangrijk vindt Schutte dat journalisten ook hun zoektocht beschrijven en daarin mogen zij gerust laten blijken als een verhaal een journalist aangrijpt, als voorbeeld noemt ze een verhaal over de gevangenis waar Dolmatov zelfmoord pleegde en waar veel onrust is vanwege een asielzoeker die beweert vingers verloren te zijn tussen de deur: “En daar is grote onrust over en de journaliste heeft dat opgeschreven, maar ook het weerwoord van de gevangenisleiding, die zei: nou, nee, die vingers zijn misschien wat tussen de deur gekomen, maar verder was er niets aan de hand. Dan is het heel moeilijk om er als journalist achter te komen waar de waarheid precies ligt. Dus laat je het ook allebei zien.”

Volgens Karel Smouter is het op zich goed om je te ontworstelen uit een al te strakke greep van je eigen paradigma, maar is de kracht van journalistiek juist ook dat er verschillende visies zijn. Hij kan zich niet voorstellen dat robots ooit het werk van journalisten zouden kunnen overnemen: “Juist over de feiten en over de interpretatie van de feiten kan je hele goede bomen opzetten” zegt Smouter. “Er zit ook het ijdele idee in (in ‘just the facts’) dat er zoiets bestaat als een neutrale observatie van de werkelijkheid.”

Samenvatting

Deze scriptie over waarheid in de opiniejournalistiek heeft tot doel het denken over opiniejournalistiek te ondersteunen door te conceptualiseren. Wat is opiniejournalistiek en welke rol spelen opinie en waarheid hierin? Veel hangt hierbij af van de conceptualisatie van deze termen en van de filosofische stellingname ten opzichte van waarheid. Vooral het onderzoek naar waarheid vormt de rode draad in deze scriptie.

Twee aspecten van de idee waarheid komen sterk naar voren: de ethische en de kentheoretische. Beide aspecten kunnen niet geheel los van elkaar gezien worden. Binnen de journalistieke ethiek speelt bijvoorbeeld het oordeel van de *deugdelijke grondslag* (#1§4,d) een belangrijke rol, de vraag dus of een bewering voldoende grond bezit om als waarheid gemeld te worden. Het ethische en het kentheoretische loopt ook in elkaar over in hoofdstuk twee, waar vanuit de veronderstelling dat er parallellen te vinden zijn tussen de journalistiek en (de ontwikkeling van waarheid binnen) de filosofie een vergelijking wordt gemaakt tussen journalistieke geschiedenis (#2§1-3) en filosofie (#2§4-5). Filosofen als Rorty en Latour twijfelen openlijk aan de mogelijkheden van de mens om de waarheid 'zoals deze is' te kunnen kennen.

De gevolgen van het 'relativisme' voor de discussie rond objectiviteit en subjectiviteit komen in thema drie naar voren, waarbij intersubjectiviteit als derde optie genoemd wordt (#3§2). Als feiten relatief zijn, dan waardeoordelen zeker, lijkt een voor de hand liggende conclusie. Lewis beweert anders (#3§3). Jan Dirk Snel kan zich vinden in het standpunt van Rorty dat moraal belangrijker is dan feiten.

Waarom moraal belangrijker is dan feiten toont het vierde en laatste thema, waarbij nadrukkelijk moraal en levensbeschouwing aan elkaar verbonden worden. Moraal, levensbeschouwing en waarheid blijken moeilijk te ontwarren. De metafoor van het schip dat op open zee averij oploopt en gerepareerd dient te worden speelt een belangrijke rol. Het theoretische deel sluit af met een op de journalistiek toegespitste voorlopige conclusie.

Het theoretisch onderzoek vormt nadrukkelijk de bron voor de interviews met de hoofdredacteuren Karel Smouter (De Nieuwe Koers), Arendo Joustra (Elsevier) en Xandra Schutte (De Groene Amsterdammer), die een beeld geven van de praktijk binnen de opiniejournalistiek en inzicht geven in overwegingen die in de praktijk een rol spelen. In de eindconclusie spelen theoretisch onderzoek en de interviews ongeveer een gelijkwaardige rol. De conclusie begint waar de interviews en het theoretisch onderzoek eindigen.

Conclusie

Kan waarheid binnen de opiniejournalistiek een criterium zijn? Deze vraag vormt het begin van deze scriptie en tevens het slotstuk. Een eventueel ja daarop zou met vele kanttekeningen omgeven zijn. De kern van het antwoord ligt in levensbeschouwing.

1. Levensbeschouwing

Levensbeschouwing en religie zijn voor opiniërende journalisten niet te ontwijken, concludeer ik in hoofdstuk vier van deze scriptie. Voor de drie geïnterviewde hoofdredacteuren geldt in sterke mate dat zij niet alleen levensbeschouwing tegenkomen, maar dat zij deze bewust opzoeken. Bewust streven zij ernaar om zaken in hun blad vanuit verschillende kanten te belichten, waarbij individuele artikelen niet alleen eenzijdig kunnen zijn, maar dat zelfs onafwendbaar zijn.

De werkelijkheid is ingewikkeld, iedere zaak heeft vele kanten. Daarom is een paradigma nodig om die ingewikkelde werkelijkheid te kunnen duiden en een plek te kunnen geven. Journalisten moeten niet steeds naar elkaar kijken, maar juist focussen op de onderdelen van de werkelijkheid die niet veranderen, dat is de horizon. Levensbeschouwing is daar een belangrijk onderdeel van. Bewustzijn van levensbeschouwing en het omarmen ervan geeft de stabiliteit om gebeurtenissen en ideeën te beoordelen en te waarderen. Maar al te statische levensbeschouwing kan ook het zicht op de werkelijkheid verduisteren, geven de verschillende geïnterviewde hoofdredacteuren aan.

2. Intersubjectiviteit

Een term die ik in deze scriptie veel gebruikt heb en waar ik via Jan Dirk Snel in deze context mee in aanraking kwam is intersubjectiviteit. De verschillende hoofdredacteuren zijn het ermee eens dat je een beter beeld van de werkelijkheid krijgt door artikelen van verschillende ideologisch getinte bladen over hetzelfde onderwerp bij elkaar te leggen of door een zelfde onderwerp in een blad van verschillende perspectieven te benaderen. Je zou deze weergave van de term 'intersubjectiviteit' kunnen vervangen door de vaststelling dat waarheid in zekere zin dialogisch van aard is, zoals de drie hoofdredacteuren in meer of mindere mate ook noemen.

Waardeoordelen zijn betrouwbaarder als groepsoordeel dan als individueel oordeel, concluderen Dalkey en Rourke. Waardeoordelen zijn niet louter subjectief, maar ontwikkelen zich, binnen een groep, volgens patronen. Net als bij feiten neemt de betrouwbaarheid door feedback toe.

Waarheid binnen de journalistiek is niet een onderwerp voor de studeerkamer, er staat wat op het spel. Iemand die objectief achterover leunt kan genegeerd worden, zegt Arendo Joustra, iemand die iets uit wil dragen kan het debat aangaan. Een neutrale observatie is onmogelijk, stelt hoofdstuk drie, dus of volstreekte objectiviteit nu als ideaal geldt of niet, in ieder geval is het onbereikbaar. Openheid over de onmogelijkheid van deze objectiviteit en over de beperkingen in waarheidsvinding, openheid over het proces dus, kan helpen om het vertrouwen in journalistiek te vergroten.

Een blad, zeker een opinieblad, vormt na verloop van tijd een groep om zich heen met bepaalde gedeelde opvattingen. Journalisten van een opinieblad zijn zich niet alleen bewust van de eigen opvattingen, maar ook van de opvattingen van de lezer. Het risico bestaat dat een blad de lezer naar de mond praat, zeggen ook de drie hoofdredacteuren, maar ze zijn zich zeer bewust van dat risico en proberen de lezer ook te prikkelen zaken van een andere kant te bekijken. Volgens Joan Hemels is dat zelfs bij uitstek de taak van

opiniejournalistiek. Dat betekent wel altijd een spanning tussen het prikkelen van de lezer en het voorkomen dat je de lezer van je vervreemdt.

3. Oordeel

Binnen de opiniejournalistiek verwacht een lezer niet alleen dat de journalist gebeurtenissen beschrijft, maar deze duidt en hier een oordeel over heeft. Deze oordelen komen niet uit de lucht vallen, leg ik in hoofdstuk drie uit, maar wel zijn er vele oordelen mogelijk. Specifiek ga ik in op oordelen op ethisch of esthetisch vlak, maar deze twee zijn bij lange na niet uitputtend. Het is daarbij maar de vraag of er in conceptueel opzicht verschil is tussen feiten en opinies, meent Dalkey terecht.

Gemeen hebben de vele mogelijke oordelen dat zij beoordeeld moeten worden op basis van hun argumentatie, waarbij als argumenten vooral gedeelde ideeën bruikbaar zijn. Op ethisch vlak betoogt C.S. Lewis mijns inziens overtuigend dat een kern van de ethiek wereldwijd overeenkomt, waarbij er natuurlijk ook verschillen zijn. Belangrijk is dat er grote raakvlakken zijn en dat die raakvlakken mogelijkheid scheppen voor debat. Wie de gemeenschappelijke kenmerken als basis neemt, kan oordelen vormen die zeker niet louter subjectief zijn.

De belangrijkste les van de discussie over objectiviteit en subjectiviteit is wel wat oordelen minder subjectief zijn dan wel gedacht en dat feiten minder objectief zijn dan gedacht. Zowel directe ervaringen als oordelen komen slechts tot ons via de filter van ons eigen denken, zoals Kant laat zien. De enige manier waarop de juistheid van beide kunnen trachten te toetsen is door het denken te leren kennen. We zijn zelf nauw betrokken bij de vorming van waarheid, die voornamelijk talig is, waardoor we deze nooit als buitenstaander kunnen bekijken.

Parallel aan de ontwikkeling van het denken over waarheid binnen de filosofie laat ik zien dat ook binnen de journalistiek het denken over waarheid steeds meer verschoven is van het ding naar de onderzoeker, in dit geval de journalist, en naar het proces van nieuwsmaken en analyse. Dat opent ook mogelijkheden voor een meer relativistische kijk op waarheid binnen de journalistiek. Die richting zoek ik niet, wel concludeer ik in het hoofdstuk over het onderscheid tussen opiniejournalistiek en andere vormen van journalistiek dat waarheid bovenal een ethische kwestie is.

4. Richting

Een opiniërend journalist werkt niet in een vacuüm, maar is onderdeel van een samenleving, schrijft voor een deel van die samenleving met bepaalde kenmerken, heeft een verantwoording ten opzichte van samenleving en doelgroep en is met beide in dialoog. Een opinieblad vertegenwoordigt in deze dialoog specifiek een levensbeschouwelijke richting.

Hoewel geen van de geïnterviewde hoofdredacteurs van mening is dat zij een specifieke richting vertegenwoordigen, zijn zij allen wel van mening dat zij voor bepaalde groepen een belangrijke functie hebben. Voor sommige groepen geldt dat hun lijfblad hen helpt in de ontwikkeling van het denken over sommige zaken, anderen laten zich graag informeren. Geen van hen meent een groep te vertegenwoordigen in politieke zin, om deze groep te binden en zaken voor hen voor elkaar te krijgen. Het is daarbij goed mogelijk dat geen van de geïnterviewde hoofdredacteurs onderdeel is van een zuiver opinieblad volgens deze definitie.

5. Waarheid

Waarheid is niet zomaar een vaste eigenschap van de werkelijkheid. De enige mogelijkheid waarop waarheid binnen de journalistiek een criterium kan zijn is door de

doelgroep van de uitgave te kennen. 'Waar voor mij, maar niet voor jou' is in die zin juist dat een waarheid die voor mij begrijpelijk is, onbereikbaar is voor de ander. Dat kan bijvoorbeeld zijn omdat deze waarheid op dat moment niet binnen de levensbeschouwing ingepast kan worden. Waarheid is taal en taal is altijd teleologisch van aard. Waarheid dus ook.

Levensbeschouwing en paradigma en daarmee waarheid zijn geen statische gehelen, laat het voorbeeld van het schip van Neurath zien. Het kan slechts onderdeel voor onderdeel veranderd worden. Eigenschappen die levensbeschouwing definiëren zijn wel statisch. De niet-statische onderdelen van levensbeschouwing en waarheid kunnen bijvoorbeeld vooroordelen bevatten en zo het zicht op de waarheid verduisteren. De enige manier om de werkelijkheid te benaderen is door de dialoog daarover open te houden. Zoals het denken over de werkelijkheid zich binnen de filosofie door de eeuwen heen ontwikkeld heeft, zo ontwikkelt ook het denken over de concrete werkelijkheid zich binnen samenleving en daarmee binnen de journalistiek.

Het is nuttig om de dialoog aan te gaan, niet alleen met andersdenkenden in deze tijd, hoewel erg belangrijk, maar ook met andersdenkenden uit het verleden. Deze andersdenkenden hadden eigen blinde vlekken, maar de blinde vlekken uit het verleden zijn in veel gevallen niet de blinde vlekken van nu. Een manier om opiniejournalistieke werken (deels) op het criterium waarheid te beoordelen is door te kijken voor hoeverre alternatieve wereldbeelden een plaats krijgen binnen een betoog (public mobilizer) of een conversatie (public forum).

Waarheid is uiteindelijk een ethische kwestie. Eerbied voor de waarheid is de eerste plicht van de journalist, vindt de *Code van Bordeaux*, bijvoorbeeld. Goede journalistiek is dus ware journalistiek. De Raad voor de Journalistiek kan zelf geen artikelen op feitelijke juistheid controleren, wel tot op zekere hoogte op 'deugdelijke grondslag'. Omdat opiniejournalistiek sterk met wereldbeeld samenhangt is alleen feitelijke juistheid niet genoeg: een artikel moet betekenis hebben binnen en begrijpelijk zijn voor de doelgroep, de levensbeschouwelijke richting. Daarom kan waarheid buiten de feitelijke juistheid bij opiniejournalistiek wel een intern criterium zijn, maar niet extern.

Een aantal persoonlijke aanbevelingen

* Waarheid ontstaat in taal en is van aard dialogisch. Langere opinieartikelen worden met enige regelmaat door verschillende auteurs geschreven, hoewel essays ook regelmatig slechts door één auteur geschreven worden. Het kan nuttig zijn om bij deze artikelen regelmatig te overleggen met eindredacteur, mederedacteur of juist met een ‘concullega’: een redacteur van een opinieblad of –website met een duidelijk andere levensbeschouwelijke opvatting. Probeer dus een individueel oordeel zoveel mogelijk elementen van een betrouwbarder groepsoordeel mee te geven. Vanuit de wetenschappelijke discipline kan ook de analogie met de peer-review gezien worden.

* Lees naast recente boeken ook voldoende oude boeken. Iedere tijd heeft zijn eigen blinde vlekken, eigen vooroordelen die voor feiten doorgaan. Een deel van die blinde vlekken kan je herkennen doordat oude boeken weliswaar niet minder blinde vlekken hebben, maar vaak wel andere. Daardoor geven oude boeken ook de mogelijkheid tot relativering van de eigen positie. Een blad waarvan de auteurs bekend zijn met oude denkbeelden en zichtbaar de eigen denkbeelden aan oudere denkbeelden toetsen zal over het algemeen genuanceerder berichten.

* Daaraan verwant: Een goed opinieblad kan het best hebben als er met enige regelmaat een (vertaald) artikel uit een andere tijd geplaatst wordt. Een opinieblad als Elsevier, dat sterk op de economie gericht is, kan bijvoorbeeld best eens een vertaling van Marx gebruiken. De lezer zal daardoor geïnspireerd raken.

* Benader binnen een blad één onderwerp van verschillende invalshoeken. De werkelijkheid is ingewikkeld en heeft vele aspecten. Een individueel artikel is per noodzakelijkerwijs eenzijdig, door benadering van verschillende kanten neem je als blad een deel van de eenzijdigheid weg. Dat is, zegt Karel Smouter in het interview (zie bijlage) het voordeel van een blad ten opzichte van een blog: een blog zorgt voor een meer versnipperde indeling van artikelen, waarbij verschillende invalshoeken op hetzelfde onderwerp minder duidelijk zichtbaar worden.

* Streef ernaar de lezer niet alleen naar de mond te praten, maar ook te prikkelen en te verrassen met ideeën waar hij zelf niet achter staat. Een opinieblad of een opinieschrijver is niet de enige die bij de dialoog betrokken moet worden, ook de lezer zelf heeft daar een plek in. Een lezer die teveel naar de mond gepraat wordt, ontwikkelt zich niet in de dialoog.

* Met de opkomst van het internet verandert het medialandschap, wat volgens Jo Bardoel ook gevolgen heeft voor de (opinie)journalistiek. Het vergroot de expressiemogelijkheden voor het individu, de samenleving en media worden meer horizontaal³⁶⁴ en de mogelijkheden tot interactie nemen toe. Ook verkleint het de drempels tussen verschillende gemeenschappen en laat het nieuwe gemeenschappen ontstaan. Dit heeft gunstige gevolgen voor de opiniejournalistiek als ‘public forum’: steeds meer van de burgers in deze samenleving kunnen zo hun stem laten horen in het publieke debat.

De schaduwzijde is dat gemeenschappen min of meer wegvallen of in ieder geval minder als gemeenschap aan het debat meedoen. Een breed debat over zaken van

³⁶⁴ Bardoel, J. (2000), p. 24

algemeen belang wordt steeds moeilijker.³⁶⁵ Door de individualisering van het mediagebruik groeit de vrees voor maatschappelijke fragmentatie.³⁶⁶ Het lijkt mij dat deze voorspellingen uit 2000 nog niets aan kracht hebben ingeboet.

Ook een technische zaak zorgt voor een veranderend medialandschap: Internetjournalistiek biedt informatie over het algemeen meer gefragmenteerd aan dan tijdschriftjournalistiek, hoewel bij internetjournalistiek veel verwezen wordt naar dossiers. Themanummers en samengestelde producties zijn op internet moeilijker te realiseren.

Wat de beste strategie is voor opiniërend journalisten vind ik moeilijk in te schatten. Het is goed dat de grenzen tussen levensbeschouwingen vervagen, maar paradoxaal genoeg kan dat het gesprek tussen levensbeschouwingen stil laten vallen. Dat het zwaartepunt van opiniërende journalistiek steeds meer naar het internet verschuift is helder, deze ontwikkeling lijkt niet tegen te houden. Goed denkbaar is dat opinieblogs met een geheel eigen insteek komen rond een onderwerp, maar bewust ook linken naar opinieartikelen over hetzelfde onderwerp, maar met een geheel andere invalshoek. Deze aanbeveling doet overigens niets af aan de fragmentarisering van de samenleving, zou daar zelfs aan kunnen bijdragen.

³⁶⁵ Ibidem, p. 26

³⁶⁶ Ibidem, p. 24

Bronnen

Literatuur

A

Albright, M. (2006). *De macht en de almacht. Over Amerika, God en de toestand van de wereld*. Ambo/Anthos

Auteur onbekend, Trouw (2012, december 22). *Paus haalt opnieuw fel uit naar homoseksuelen*. Trouw

Auteur onbekend, NRC Handelsblad (2012, december 24). *Paus: Homo bedreigt goddelijke orde*. NRC Handelsblad

B

Bardoel, J. L. H. (2000). *Publieke journalistiek in een private wereld. 'Avisor-in-residence'-advies aan de staatssecretaris van OCenW*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Barnhurst, K. G. & Nerone, J. (2008). *Journalism History* [digitale versie]. In: Wahl-Jorgensen, K. & Hanitzsch, T. *The Handbook of Journalism studies*. Routledge, p. 17-28

Beeloo, L. A. (red.) (1976). *Encyclopedie voor zelfstudie: M-R*. Universiteit voor zelfstudie

Benedictus XVI (2012). *Address of his Holiness Benedict XVI on the occasion of the Christmas Greetings to the Roman Curia* (Engelse vertaling). Uitgesproken 21 december 2012, Clementine Hall. Vatican.va. Gecontroleerd januari 7, 2013

Bonger, S. (2012). *'Don't shoot the messenger'* [digitale versie]. In: Delta, 14, p. 10, 11

Broersma, M. (2009). *De waarheid in tijden van crisis*. In: *Journalistiek in diskrediet*. Katholiek Instituut voor Massamedia, p. 23- 39

Burke, E. (1756). *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and the Beautiful*. Dodsley

Burke, E. et. al. (1949). *Burke's Politics*. Knopf

C

Casper, J. (2011) 11. *Burning the Dome: AWR Investigates Sectarian Violence in Edfu*. Arab West Report

Code van Bordeaux, april 1954

Code voor de journalistiek, Genootschap voor Hoofdredacteuren, april 2008

Colford, P. (2013). *'Illegal Immigrant' no more*. AP, blog.ap.org. Gecontroleerd op 12 april 2013

Cohen et. al. (2013). Hoofdrapport *Twee Werelden, You Only Live Once*. Commissie Project X Haren

D

Dalkey, N. C. (1969). *The Delphi Method: An Experimental Study of Group Opinion*. The Rand Project

Dalkey, N. C. & Rourke, D. L. (1971). *Experimental Assessment of Delphi Procedures with Group Value Judgements*. The Rand Project

Davidson, D. (2012, december 22). *Paus wil religies bundelen tegen homohuwelijk*. ANP. Gecontroleerd januari 7, 2013

Davies, N. (2010). *Gebakken Lucht*. Lebowski

Davis, A. (2009). *Journalist-source Relations, Mediated Reflexivity and the Politics of Politics*, Journalism Studies, 2, 204-219

De Boer, W. Th. (1996). *Wolters' Ster Woordenboek Nederlands*. Wolters' Woordenboeken

De lezer schrijft/ De krant antwoordt. In NRC Handelsblad (2013, januari 5). *De paus noemde homo's helemaal niet letterlijk, en dat had erbij moeten staan*. NRC Handelsblad

Decorte, J. (2000). *De uitgelezen Plato*. Lannoo/Boom

Delfgaauw, B. (1969). *Beknopte geschiedenis der wijsbegeerte*. Het wereldvenster

Den Boer, J. (2008). *Boeddhisme: Jonge denkers over grote religies*. Ten Have

Descartes, R. (1977). *Over de methode*. Boom klassiek

Deuze, M. (2005). *What is Journalism? Professional Identity and Ideology of Journalists Reconsidered*. Journalism, 6, p. 442-464

Dunning, D. & Kruger, J. (1999). *Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments*. In: Journal of Personality and Social Psychology, 6, p. 1121-1134

E

El-Gergawi, S. (2011, oktober 11). *Trigger for Copts' Anger: El-Marinab Church as a Model* Op: English.ahram.org.eg

Emmet, E. R. (1970). *Logisch denken*. Uitgeverij Het Spectrum

Evers, H. (2007). *Media-ethiek*. Wolters-Noordhoff

F

Froneman, J.D. (1997). *Towards a Christian Model for Journalism*. Koers, 1, p. 1-17

Fukuyama, F. (1989). *The End of History?* In: *The National Interest*, 4, p. 3-18

G

Gauck, J. (2012). *Laat je niet regeren door angst, maar door moed*. Cossee Essay

Gillissen, D. (2012, december 24). *Paus moet toespraken zelf uitleggen*. Nederlands Dagblad

Glastra van Loon, J. F. (1957). *Norm en handeling. Bijdrage tot een kentheoretische fundering der sociale wetenschappen*. De erven F. Bohn N.V.

Goldstein, T. (2007). *Journalism and Truth: Strange bedfellows*. Northwestern University Press

Gross, P. (2002). *Entangled Evolutions*, Wilson International Centre for Scholars

H

Habermas, J. (1992). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Polity Press

Habermas, J. & Ratzingers, J. (2009). *Dialectiek van de secularisering: over rede en religie*. Klement/ Pelckmans

Hegel, G. W.F. (2005). *Phänomenologie des Geistes*, Voltmedia

Heidegger, P. (1978), *Basic writings, Nine Essays and the Introduction to Being and Time*. Routledge & Kegan Paul Ltd

Hijmans, E. & Buijs, K. & Schafraad, P. (2009). *Nieuwsbronnen en de kwaliteit van de journalistiek*. In: *Journalistiek in diskrediet*, p. 41-66. Katholiek Instituut voor Massamedia

Hijmans, M.J. (2011, november 28). *Reportages uit Egypte, -het blijft blijkbaar moeilijk*. Op: Abu-pessoptimist.blogspot.com. Gecontroleerd augustus 7, 2013

Huntington, S. (1993). *The Clash of Civilisations?* In: *Foreign Affairs*, 3, p. 22-49

J

Jakubowicz, K. & Sükösd, M. (2008). *Twelve Concepts Regarding Media Systems Evolution*. In: Jakubowicz, K. & Sükösd, M. *Finding the right Place on the Map*, p. 9-40. IntellectBooks

Jobse, V. (2008). *Hindoeïsme: Jonge denkers over grote religies*. Ten Have.

K

- Kant, I. (1783). *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* In: Berlinische Monatsschrift, 12, p. 481–494
- Kant, I. (2003). *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime*. University of California Press
- Kaptein, R. & Tijmes, P. (1986). *De ander als model en obstakel: een inleiding op het werk van René Girard*. Kok Agora
- Kim, M (2012). *News Objectivity and Political Conversation* In: Development and Society, 1, p. 55-75
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Touchstone
- Koenen, M.J. & Endepols, J. (1974). *Nederlands Koenen*. Wolters' Woordenboeken.
- Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2007), *The Elements of Journalism*, Three Rivers Press
- Kleinjan, G. J. (2012, december 24). 'Paus zei niets over homo's of homohuwelijk'. Trouw, p. 3
- Krajč, M & Ortmann, A. (2007). *Are the Unskilled Really That Unaware? An alternative explanation* (digital version). Center for Economic Research and Graduate Education
- Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press.
- Kussendrager, N. & Van der Lugt, D. (2007). *Basisboek journalistiek*. Noordhoff Uitgevers BV

L

- Latour, B. & Woolgar, S. (1979). *Laboratory life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press
- Leidraad Raad voor de Journalistiek (2007)
- Leveson, J. (2012) *An Inquiry into the Culture, Practices and Ethics of the Press*. The Stationary Office (vier delen)
- Leveson, J. (2012). *A Report into the Culture, Practices and Ethics of the Press Remarks by Lord Justice Leveson*. Toespraak gehouden op 29 november 2012, p. 1
- Lewis, C. S. (1970). *On the reading of Old Books*. In: The Grand Miracle, p. 122-128
- Lewis, C. S. (1995). *Christian Reflections*. Eerdmans Publishing
- Lewis, C. S. (1997). *De afschaffing van de mens*. Kok

Locke, J. (1836). *An Essay concerning Human Understanding*. Tegg and Son

Luyendijk, J. (2006). *Het zijn net mensen*. Podium

M

Meester, F. (2008). *Islam: Jonge denkers over grote religies*. Ten Have.

Merritt, D. (1998). *Public Journalism and Public Life: Why telling the Truth is not enough*. Lawrence Erlbaum

Mill, J. S. (1978). *Over vrijheid*. Boom Klassiek

N

Nederlands Bijbelgenootschap (2004). Nieuwe Bijbelvertaling. Biblija.net

Netland, H. (2001). *Encountering Religious Pluralism*. Intervarsity Press

Neumann, G. (2005). *Aufklärung* [digitale versie]. Schulen ans Netz e.V.

Nisbet, M. C. (2005). *The Competition of Worldviews: Values, Information and Public Support for Stem Cell Research*. In: International Journal of Public Opinion Research, 1, p. 90-112

Nisbet, R. A. (1994). *History of the Idea of Progress*. Transactions Publishers.

P

Plantinga, A. (1993). *Warrant and Proper Function*. Oxford University Press

Pennings, M. (2011, november 27). *Lex Runderkamp: Totale krankzinnige in dienst van het NOS-journaal*. Op: amsterdampost.nl. Gecontroleerd: januari 5, 2013

Popper, K. R. (1978). *De groei van kennis*. Boom

Pullella, P. (2012, december 21). *Pope signals Inter-faith Alliance against Gay Marriage*. Reuters. Gecontroleerd januari 7, 2013

R

Raad voor de Journalistiek, uitspraak 2008/45

Raad voor de Journalistiek, uitspraak RvdJ 2012/20

Rorty, R. (1995). *Is Truth a Goal of Inquiry? Davidson vs. Wright*. In: The Philosophical Quarterly, 180, p. 281-300

Rutten, E. (2014). Toespraak aan de VU, faculteit Wijsbegeerte, op 3 april 2014. Gepubliceerd op gjerutten.nl

S

Schellens, P. J. & Verhoeven, G. (1994). *Argument en tegenargument: Analyse en beoordeling van betogende teksten*. Martinus Nijhof

Schoo, H. J. (2008). *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie*. Bert Bakker

Schoonhoven, G. (2012, januari 18). *Rol Hero Brinkman bij Arondeuslezing kwalijk*. In: Elsevier

Schuijt, G. A. I. (1989). *De rechtzetting in het recht*. In: Schuijt, G. A. I. (red.). *Rectificatie: Beschouwingen over de rechtzetting in het recht en de praktijk*, p. 10-24. Otto Cramwinkel Uitgever

Shenker, J. & Neild, B. (2011, oktober 9), *Cairo riots leave at least 24 dead*. Guardian Gecontroleerd: februari 4, 2013

Skovsgaard et. al. (2012), *A reality check: How journalists' role perceptions impact their implementation of the objectivity norm* [digitale versie].

Smilde, A. (datum onbekend). *Quotations and Allusions in C. S. Lewis, The Abolition of Man*. Op www.lewisiana.nl. Gecontroleerd augustus 7, 2013

Snel, J.D. (2011, november 27). *Klopt het verhaal van Lex Runderkamp (NOS) over de kerkbrand in El Marinab?* Op: jandirksnel.wordpress.com. Gecontroleerd februari 5, 2013

Snel, J.D. (2011, december 31). *Journalistieke zorgvuldigheid. Een persoonlijke nabeschouwing*. Op: jandirksnel.wordpress.com. Gecontroleerd februari 4, 2013

Spectrum Lexicografie (2003). *Prisma Nederlands*.

Störig, H. J. (1972). *Geschiedenis van de filosofie 1*. Prisma

Störig, H. J. (1972). *Geschiedenis van de filosofie 2*. Prisma

T

The Oregon code of ethics for journalism, 1922

V

V. Lo et al. (2005). *Ethical Attitudes and Perceived Practice: A Comparative Study of Journalists in China, Hong Kong and Taiwan*. In: Asian Journal of Communication, 2, p. 154-172

Van Dale (2009). *Nederlands woordenboek*. Veldboeket BV

- Van den Elshout, H. (2008). *Jodendom: Jonge denkers over grote religies*. Ten Have.
- Van der Elst, A. (2008). *Christendom: Jonge denkers over grote religies*. Ten Have
- Van der Meulen, H. (2009), *Communicatie is Hemels*. In: Folia, 25, p. 10, 11
- Van der Meulen, T. (2011). NVJ en vakmanschap. De verzamelplaats voor journalisten met passie (digitale versie), p. 14-16. NVJ
- Van der Stoep, J. (2013), *Op het scherp van de snede*, in Kinneging, A. & Wiche, R. *Waar of niet?* Uitg. Prometheus, p. 157-176
- Van Eijnatten, J. (2011, mei 12) *Beschaving na de cultural turn*, oratie Universiteit van Utrecht
- Van Elk, M. (2012). *De gelovige geest: Op zoek naar de biologische en psychologische wortels van religie*. Bert Bakker
- Van Hoof, J. & Van Ruysseveldt, J. (1996). *Sociologie en de moderne samenleving*. Boom Onderwijs
- Van Peursen, C. A. (1970). *Strategie van de cultuur: Een beeld van de veranderingen in de hedendaagse denk- en leefwereld*. Elsevier
- Van Peursen, C. A. (1985). *Kennis en beleid*. Afscheidscollege Vrije Universiteit.
- Van Peursen, C. A. (1986). *Filosofie van de wetenschappen*. Martinus Nijhof
- Van Raalten, F. (1986). *De onsterfelijke en de sterfelijke mens*. Ambo
- Van Veldhuizen, A. (2011). *Het uitbestede ideaal*. S&D, 7/8, p. 14-22
- Van Woudenberg, R. (1991). *Transcendentale Reflecties. Een onderzoek naar transcendentale argumenten in de contemporaine filosofie, met bijzondere aandacht voor de transcendentale pragmatiek van Karl-Otto Apel*. VU Uitgeverij
- Van Woudenberg, R. (2012). *Waarom zou je eigenlijk aan alles moeten twijfelen?* In: Metselaar, S. & Den Dulk, A. *Hoe denkers denken*, p. 106-121. Athaneum
- Veenhof, H. (2011, november 29). *Veel kritiek op kopten-reportage NOS-Journaal*. Nederlands Dagblad

W

- Wahl-Jorgensen, K. & Hanitzsch, T. (2008) *Introduction: On Why and How We Should Do Journalism Studies*. In: Wahl-Jorgensen, K & Hanitzsch, T. *The Handbook of Journalism Studies*, p. 3-16 Routledge [digitale versie]

Ward, S.J.A. (2005), *Invention of Journalism Ethics: The Path to Objectivity and Beyond*, McGill Queen's Press

Ward, S. J. A. (2008). *Journalism Ethics: Widening the conceptual base*. In: Global Media Journal - Canadian Edition, 1, p. 137-149

Wilkins, J. S. & Griffiths, P. E. (2013), *Evolutionary Debunking Arguments in three Domains: Fact, Value, and Religion*. In: Dawes, G. & MacLaurin, J., *A New Science of Religion*, p. 133-146. Routledge

Williams, W. (1906), *Journalists Creed*

Winfield, N. (2012, december 21). *Pope stresses family values as gay marriage gains*. Associated Press. Gecontroleerd januari 7, 2013

Wolterstorff, N. (1993). *De rede binnen de grenzen van de religie*. Buijten & Schipperheijn

Geluids- en beeldfragmenten

Runderkamp, L. (2011, november 24). *Lex Runderkamp bezocht afgebrande koptische kerk in Egypte*. Radio-item op NOS.nl

Runderkamp, L. (2011, november 26). *Conflict kopten en moslims ingewikkeld*. Televisie-item op NOS.nl

Interviews

Evers, H., interview afgenomen februari 20, 2013 in Fontys Hogeschool, Gimbrérelaan 16, Tilburg

Joustra, A., interview afgenomen april 17, 2013, in redactiekantoor Elsevier, Radarweg 29, Amsterdam

Schutte, X., interview afgenomen april 22, in redactiekantoor De Groene Amsterdammer, Singel 464, Amsterdam

Smouter, K., interview afgenomen maart 28, 2013 in Christelijke Hogeschool Ede, Oude Kerkweg 100, Ede

Snel, J. D., interview afgenomen maart 11, 2013 in De Ysbreeker, Weesperzijde 23, Amsterdam

Van der Stoep, J., interview afgenomen februari 27, 2013 in Christelijke Hogeschool Ede, Oude Kerkweg 100, Ede

Van Woudenberg, R., interview afgenomen maart 11, 2013 in Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, Amsterdam

Bijlagen

1. Methodologische verantwoording

In deze bijlage beschrijf ik de afbakening van mijn onderzoek (1), met bijvoorbeeld wat ik als opiniejournalistiek beschouw en hoe ik binnen opiniejournalistiek onderscheid maak, welke tijdschriften ik als opinieblad beschouw en dus in mijn onderzoek meeneem. Ook ga ik in op welke onderwerpen ik links laat liggen en waarom (2), hoe ik de verschillende interviews in het onderzoek verwerk (3), het verband tussen journalistiek en ideologie (4), de verhouding tussen mijn werk en het artikel *Op het scherp van de snede* van Jan van der Stoep (5) en de overeenkomst tussen *De groei van kennis* van Karl Popper en de hoofdlijn van mijn betoog (6). Als laatste, ook in tijd, ga ik in op een aantal lessen die ik geleerd heb en die ik in een andere scriptie anders zou doen (7).

1. Afbakening

Opiniejournalistiek is breed. Opiniërende artikelen komen voor op de opiniepagina's van kranten, kranten publiceren opiniërende interviews op de nieuwspagina's, er zijn websites speciaal gericht op opiniërende artikelen, zoals Joop, The Post Online, De Dagelijkse Standaard, Frontaal Naakt, Geenstijl en De Correspondent, en verder zijn er verschillende tijdschriften die zichzelf aanduiden met de term opinieblad. Ik focus mij in deze scriptie op deze laatste groep. Dat sluit natuurlijk niet uit dat veel van wat ik schrijf ook (deels) toepasbaar is op de andere groepen.

Bladen

Ik neem de volgende bladen mee in mijn scriptie:

Elsevier, De Groene Amsterdammer, Vrij Nederland (wekelijks)

HP/De Tijd, Ode, VolZin, De Nieuwe Koers (minder vaak dan wekelijks)

Elsevier <http://www.elsevier.nl/Over-Elsevier/>

Elsevier is een opinieblad dat orde wil scheppen in de informatiechaos. [...] Elsevier levert een bijdrage aan opinievorming en discussie over actuele onderwerpen.

De Groene Amsterdammer <https://www.facebook.com/pages/De-Groene-Amsterdammer/190231243842?sk=info>

De Groene Amsterdammer is het oudste Nederlandse opinieweekblad, onafhankelijk sinds 1877, en sindsdien baken van vrijzinnige meningsvorming op het gebied van politiek, maatschappij, cultuur en literatuur.

Vrij Nederland <http://www.weekbladpers.nl/web/Adverteren-1/Vrij-Nederland/Het-blad.htm>

Vrij. In de rijke geschiedenis van opinieweekblad Vrij Nederland heeft dat woord een elementaire rol gespeeld [...] Maar ook als Vrij Nederland na de Tweede Wereldoorlog bovengronds verdergaat, schuwt het politieke stellingname niet [...] VN's reputatie als vrijzinnig, intelligent en betrouwbaar opinieblad staat.

HP/De Tijd <http://www.hpdetijd.nl/adverteren-in-hpde-tijd/>

HP/De Tijd is een opiniemaandblad dat maatschappelijke ontwikkelingen in kaart brengt en in breder perspectief plaatst[...] Dit blad is trots op zijn onafhankelijkheid en gebruikt die om onconventionele en tegendraadse meningen te ventileren. HP/De Tijd deinst niet terug voor het afdrucken van onaangename waarheden en beschouwt het als een eer om gangbare opinies tegen het licht te houden.

Ode <http://odenow.nl/over-ode/>

Ode is een onafhankelijk opinietijdschrift over mensen en ideeën die de wereld veranderen.

VolZin www.zinweb.nl/partner/volzin

Volzin noemt zichzelf een 'Tijdschrift voor zinvol leven', het blad profileert zich nauwelijks (meer) als opinieblad. Wat ze er zelf over zeggen: "Iedere veertien dagen opnieuw biedt VolZin ... boeiende interviews, opmerkelijke reportages, genuanceerde opinies en belangwekkende achtergronden."

De Nieuwe Koers

<http://www.mediaresult.nl/adverteerders/denieuwekoers?magazine=De%20nieuwe%20koers>

De Nieuwe Koers is een onafhankelijk actueel opinieblad voor de christen van vandaag. De lezer is nieuwsgierig, is actief in de plaatselijke gemeente, kijkt graag over kerkmuren heen en heeft behoefte aan duiding van het nieuws, christelijk en niet-christelijk. De Nieuwe Koers wil christenen uitdagen en opbouwen.

Deze bladen beschouwen zichzelf als een opinieblad en ik dus ook. De Raad van de Journalistiek beschouwt Quote als opinieblad en HP/De Tijd als publieksblad. Ik neem HP/De Tijd in dit onderzoek mee omdat dit blad zichzelf als opinieblad beschouwt. Zakenblad Quote doet dit niet. Vlaamse of andere buitenlandse opiniebladen neem ik niet mee in dit onderzoek.

Ik kies ervoor om te onderzoeken wat opiniejournalistiek behoort te zijn. Ik onderzoek dus niet welke rol waarheid binnen de opiniejournalistieke praktijk speelt, hoe interessant ook, maar zoek naar normen voor opiniejournalistiek en naar instrumenten om tot waarheid te komen. Ik veronderstel daarbij dat waarheid juist binnen de opiniejournalistiek ter discussie staat. Deze stelling onderbouw ik verder nauwelijks. Ik denk dat dat ook niet nodig is, ik laat uitgebreid zien hoe waarheid binnen de journalistiek ter discussie staat, voornamelijk door het falen van journalisten zelf, en dat dit aan de opiniejournalistiek niet voorbij kan gaan. Ik heb overigens de persoonlijke indruk dat de opinietijdschriften over het algemeen zorgvuldiger zijn dan hun niet-opiniërende evenknieën. Maar ook als waarheid binnen de opiniejournalistiek niet ter discussie staat, blijft het goed te doordenken welke rol waarheid behoort te spelen en hoe deze dan te bereiken. Dat deze scriptie daar slechts een beperkte rol in kan spelen, spreekt voor zich.

Onderscheid tussen typen artikelen

Ik maak grofweg onderscheid tussen artikelen 1. waarin een of meer opiniemakers geïnterviewd worden (ik noem dit voor het gemak opiniërend interview), artikelen 2. in de vorm van een opiniërend essay en 3. nieuwsartikelen.

Artikelen onder 3. benoem ik weliswaar in mijn onderzoek, maar laat ik voor het overige geheel terzijde liggen. Dit type artikelen wordt in vrijwel alle journalistieke publicaties gebruikt en is daarom niet relevant voor een onderzoek specifiek naar de opiniejournalistiek. De vraag naar waarheid speelt mijns inziens vooral bij het opiniërend essay, daar een journalist bij het opiniërend interview in ieder geval kan beweren dat citaten correct te hebben weergegeven. Het interview als bron voor een journalistiek verhaal is in elk geval een vrij recente vinding (rond 1900) en komt in het onderzoek verder alleen naar voren in rond het eerste thema.

Over filosofie:

Journalistiek en filosofie hebben zeker wat met elkaar te maken, al was het maar omdat filosofen al snel na het ontstaan van journalistiek hier een mening over vormden. De invloed van filosofie op journalistiek kan echter gemakkelijk overschat worden, iets wat ook ik dreigde te doen toen ik aan het begin stond van deze studie. Veelal volgde de filosofie de praktijk op de voet, waarbij de filosofen eerder de vernieuwing die al plaatsvond opmerkten dan deze vernieuwing in gang zetten. Tegelijkertijd vormt de filosofie wel de 'missing link' tussen journalistiek en waarheid en is dus *a priori* noodzakelijk.

2. Wat ik links laat liggen

Hoewel erg interessant en ook relevant voor mijn studie laat ik de vier theorieën van de pers³⁶⁷ links liggen, evenals de nieuwere deling in zes theorieën³⁶⁸ door Stephen Ward. Ik bespreek grofweg de pers ten tijde van de Verlichting (liberal press, belangrijke denker daarin is John Stuart Mill) en van nu.

Filosofie

De schets van de filosofische ontwikkeling in de scriptie is behoorlijk grofmazig. Zo sla ik bijvoorbeeld de hele patristiek, dat is de eerste helft van de Middeleeuwen, over. Ik neem voor lief dat ik daarmee ook Augustinus oversla, die zegt: "De platonici zagen de waarheid –vast, onbewegelijk en onveranderlijk, de oervormen van al het geschapene in zich bevattend-, maar zij zagen haar slechts van verre, en daarom konden zij de weg niet vinden, waarlangs zij in het bezit van zulk een grote, onzegbare heerlijkheid konden komen."³⁶⁹

Hoe interessant Augustinus en de patristiek ook zijn, ik heb verschillende schrijfsels van Augustinus en andere auteurs uit deze periode met veel genoegen gelezen; voor deze scriptie is behandeling van deze periode al te detaillistisch. Tegelijkertijd zou een behandeling van deze periode mijn toch al te grote afhankelijkheid van Störig alleen maar verder vergroten. Veel belangrijker voor deze scriptie is de context waarbinnen de gedrukte journalistiek zich ontwikkelt, dus de Renaissance, de Reformatie en de vroege Verlichting. Daar ligt in deze scriptie de nadruk op.

Sociologie

³⁶⁷ Siebert, Fred et al. *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press, 1956

³⁶⁸ Ward, S. J. A. (2008). *Global journalism ethics: Widening the conceptual base*. *Global Media Journal -- Canadian Edition*, 1(1), 137-149.

³⁶⁹ Störig (1972), p. 215

Hoe steekt de maatschappij in elkaar en waarom is journalistiek in een maatschappij nodig? Om echt een antwoord op de vraag naar waarheid in de journalistiek te kunnen geven, moeten deze vragen eigenlijk beantwoord worden. Pas ver in het onderzoek drong deze vraag zich echt aan mij op. Welk doel in welk soort maatschappij dient journalistiek eigenlijk? In het vierde thema, waarin ik betoog dat levensbeschouwing nodig is voor waarheid, veronderstel ik bijvoorbeeld dat er levensbeschouwelijke diversiteit is. Die veronderstelling geldt grotendeels in West-Europa, maar als algemene stelling verdient deze meer onderbouwing vanuit de literatuur.

Ook belangrijk voor de vraag waarom er zoiets is als opiniejournalistiek en welke rol waarheid daarin speelt is de vraag naar groepsgedrag en maatschappelijke structuren. Hoe gedragen groepen zich, op welke manier communiceren zij, welke rol speelt journalistiek daarin? Stel dat blijkt dat opiniejournalistiek binnen een groep voor groepsgevoel en eenheid zorgt: is dat dan een goede ontwikkeling? Daar zijn dus nog veel en grote vragen over te beantwoorden. Binnen het kader van deze scriptie zou dat teveel zijn.

Ongelijkheid

Een ander element dat uit geen enkele verhandeling over het doel van opiniejournalistiek weggelaten kan worden, en dat is desondanks wel weggelaten heb, is de fundamentele ongelijkheid van mensen. Dat lijkt op een andere verwoording van een doelgroepentheorie, maar de fundamentele ongelijkheid van mensen heeft veel verdergaande consequenties. Er zijn verschillende niveaus van ongelijkheid tussen mensen. Om te beginnen op individueel niveau, Jan is anders dan Piet. Dat gaat over voorkeuren, denkbeelden in bredere zin, interesses, vaardigheden, ontwikkelingsniveau. Opleidingsniveau kan eventueel ook onder de volgende soort ongelijkheid vallen, die ik voorlopig groepsongelijkheid noem.

Groepsongelijkheid gaat over verschillen tussen sociale klassen, tussen man en vrouw en andere 'genders', tussen verschillende levensbeschouwingen³⁷⁰, tussen verschillende politieke ideologieën en tussen verschillende lokaliteiten. Met lokaliteit bedoel ik dat personen die in verschillende wijken, dorpen, steden, regio's, landen of culturele gebieden wonen een identiteit ontwikkeld hebben waarmee zij zich onderscheiden. Door mondialisering komen zij steeds meer met elkaar in contact.³⁷¹

Een belangrijke vaststelling die daarbij nodig is, en in mijn scriptie stip ik dat wel enigszins aan, is dat de werkelijkheid voor hen een ander 'ding' is. Het kader waarin verschillende groepen de hen bekende feiten plaatsen is een ander dan het kader van andere groepen. Een waardenvrij kader bestaat niet.

Welnu, en daarin hangt dit onderwerp sterk samen met de sociologie, maar ook met de antropologie, de groepsopvatting is niet een statisch iets. Dat laat de scriptie zien, maar de scriptie geeft geen antwoorden op de structuur daarvan. Ik geef hier iets weer van mijn werkhypothese, die zich heel voorzichtig en zonder veel pretenties begint te ontwikkelen. Laat ik vanuit mijn eigen specialisatie en mijn eigen leven beginnen. Ik ben een religiejournalist en kijk dus met andere ogen naar religie dan louter als gelovige. Als

³⁷⁰ Zie hiervoor ook Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Free Press, p. 441-474 voor een uitgebreidere behandeling.

³⁷¹ Van Hoof, J. & Van Ruysseveldt, J. (1996). *Sociologie en de moderne samenleving*. Boom Onderwijs, p. 470

je naar geloof kijkt, dan valt om te beginnen op dat er verschillende geloven zijn. Er zijn de twee wereldgodsdiensten, christendom en islam, het grote, maar meer plaatselijke hindoeïsme en verder zijn relevant om te noemen het boeddhisme, jodendom, nieuwe spiritualiteit en meer seculiere stromingen als het agnosticisme en atheïsme. Iedere van deze groepen is een levensbeschouwelijke richting op zich.

Binnen het christendom zijn weer verschillende stromingen, zoals rooms-katholiek, protestant, oosters-orthodox en pinkster. Ook andere identiteiten zijn mogelijk, denk aan progressief en conservatief. Al deze soorten christenen verschillen op bepaalde punten van andere godsdiensten en hebben sommige punten gemeen. Veel oosters-orthodoxen wonen bijvoorbeeld in het Midden-Oosten, een aanknopingspunt voor moslims aldaar voor dialoog en een reden voor ooster-orthodoxen om een houding te vormen ten opzichte van islam, het rationalisme van veel protestanten biedt weer aanknopingspunten voor atheïsten. Om een lang verhaal kort te maken: Christenen van allerlei slag moeten een manier vinden om zich te verhouden tot opvattingen buiten het christendom en tot andere opvattingen dan de eigen binnen het christendom.

Zo zal het pinksterchristendom zich in veel gevallen niet alleen tegen islam afzetten, maar ook tegen het rooms-katholicisme, dat meer een oecumenische houding inneemt tegenover islam. Zo zijn er steeds verschillende posities mogelijk. Binnen de pinksterkerken zijn er weer vele stromingen met allerlei opvattingen, die echter vanuit andere richtingen bezien tamelijk overeenkomen. De stromingen binnen de pinksterkerken zijn het over allerlei zaken eens en over veel zaken oneens en binnen individuele kerken zijn ook meningsverschillen. Over het geheel genomen is dat een gezonde situatie: voor buitenstaanders biedt het aanknopingspunten om het gesprek over aan te gaan. Mensen zijn het nooit over alles met elkaar oneens.

Proberen personen of groepen uit verschillende levensbeschouwingen elkaar van de eigen waarheid te overtuigen, dan speelt dit extra sterk. De gereformeerde voorman Herman Bavinck meent dat voor zending, altijd belangrijk binnen specifiek de christelijke levensbeschouwing, niet alleen theologie, maar juist ook antropologie, etnologie en psychologie een hele belangrijke rol spelen.³⁷² Een zendeling, want daar gaat het boek van Bavinck over, moet zich tegelijkertijd bewust zijn van de eigen theologie en deze zo zuiver mogelijk 'brengen' en bewust zijn van het 'cultuurbezit' van dat volk en deze mensen serieus nemen.³⁷³ Verderop beschrijft Bavinck een aantal onderdelen van de benadering naast de voorwaarde dat de boodschap, dat is de christelijke God, voorop staat:

- "a. In de eerste plaats hebben wij dan te doen met het "tot wie" van de benadering. [...] Zelfs de meest nuchtere ervaring leert, dat ik tegen een kind anders spreek dan tegen een volwassene. [...]
- b. In de tweede plaats is in de wijze van benadering ook van betekenis de persoon, die het doet, die drager is van de zendingsboodschap. [...] Wanneer een vader zich richt tot zijn kind, dan doet hij dat anders dan een vriend van dat kind zou doen, al zeggen ze hetzelfde. [...]
- c. In de derde plaats speelt in de ontmoeting een rol het moment waarop zij plaatsgrijpt. Men spreekt nu eenmaal een mens anders aan, wanneer hij ziek te bed ligt, dan wanneer hij midden in zijn werk staat. [...] Elk moment heeft zijn eigen bijzondere mogelijkheden en ook zijn eigen moeilijkheden. Sommige momenten lenen zich beter voor een diepgaand gesprek dan andere."

³⁷² Bavinck, J. H. (1954). Inleiding in de zendingswetenschap. Kok Kampen, p. 86

³⁷³ Ibidem, p. 86, 87

d. En eindelijk in de vierde plaats, ook het “waar”, de plaats van de prediking is van belang. Ontmoet ge de mens in zijn eigen milieu, in zijn eigen huis waar hij zich veilig omsloten voelt, of ontmoet ge hem in een ziekenhuis, waar hij zich eenzaam en onwennig voelt?”³⁷⁴

Veel van de hier genoemde punten kan ook op de (mediale) communicatie tussen levensbeschouwingen worden toegepast. Een gereformeerd blad spreekt rooms-katholieken anders aan op het moment dat er een feest is vanwege een nieuwe paus, dan wanneer er net een zware aanslag op de paus heeft plaatsgevonden. Er is dus een bepaalde gevoeligheid nodig, een begrip voor de ander en de situatie waar hij/zij inziet om tot een betekenisvolle dialoog te komen.

Als het erop aankomt, en dat is natuurlijk en doe ik als vanzelfsprekend ook, beschouwt ieder mens de eigen levensbeschouwing als waar. Het betreft daarin, en dat betoog ik ook in mijn scriptie, niet slechts een mening, maar een ordening van feiten, zonder welke de feiten en waarnemingen niet eens mogelijk zijn. In de communicatie tussen levensbeschouwingen is belangrijk dat niet alleen de overtuigingen en werkelijkheidsordening verschillen, maar dat ook (communicatieve) gewoonten kunnen en normale gebruiken voor de één beledigend kunnen zijn voor de ander.³⁷⁵

Ik ben mijn scriptie wat dit onderwerp, dus de sociologie en de ongelijkheid van mensen, betreft met flinke oogkleppen op begonnen en me pas ver in het onderzoek gerealiseerd hoe belangrijk dit in werkelijkheid is. Vanzelfsprekend heb ik toen de oogkleppen opgehouden, het risico met mijn scriptie op al te ver uitdijen is vele malen groter dan het risico op een te beperkte insteek. Afwezigheid in deze scriptie betekent dus niet dat ik het onderwerp niet belangrijk vind, maar dat ik me met pijn in het hart erbij neer moet leggen dat ik beperkt ben, in tijd en in de beschikbare ruimte voor mijn scriptie.

5. Op het scherp van de snede

Dat mijn betoog in grote (te grote, mijns inziens) lijnen overeen komt met het betoog van Jan van der Stoep in *Op het scherp van de snede: over Waarheid in de journalistiek*, is weliswaar niet gepland, maar ook niet geheel toevallig. Een vroege versie van het verhaal van Van der Stoep, toen nog met de titel *Er staat wat op het spel*, is ook gebruikt bij lessen in het tweede of derde leerjaar. Deze heb ik indertijd gelezen en bij het voorbereiden van mijn interview met Jan van der Stoep opnieuw gelezen, waarbij mij toen pas de frappante gelijkenis opviel.

In ieder geval heb ik dit artikel niet bewust als leidraad genomen, ik ontdekte de sterke overeenkomst pas toen mijn onderzoek al ver vorderde. Nadat ik de sterke overeenkomsten ontdekte heb ik mij nog meer dan eerder erop gefocust echt een eigen betoog op te bouwen. Om deze reden ben ik ook terughoudend met citeren uit dit interessante essay. Daarbij mag, naar ik hoop, ook helder zijn dat ik veronderstellingen van Jan van der Stoep, zoals dat het zoeken naar waarheid altijd ingebed is in tradities³⁷⁶ bij mij geen veronderstelling is, maar uitgebreid onderbouwd wordt. Een scriptie is daar weliswaar meer geschikt voor dan gewoon een hoofdstuk in een boek, maar ik meen dat ik daarmee echt een eigen werk aflever.

³⁷⁴ Ibidem, p. 88-92

³⁷⁵ Ibidem, p. 94

³⁷⁶ Van der Stoep, J. (2013), p. 167

Dat het essay van Jan van der Stoep invloed heeft gehad, kan ik echter niet ontkennen. Ik vermoed, maar heel helder kan ik het me niet voor de geest halen, dat het hoofdstuk indertijd grote indruk op mij gemaakt heeft en vanaf dat moment mijn denken over journalistiek in een bepaalde richting heeft geduwd.

6. De groei van kennis

Met name rond het vierde thema van mijn scriptie bespreek ik Karl Popper behoorlijk uitgebreid, grotendeels instemmend. Een kritische lezer zou kunnen denken dat mijn scriptie naar Popper toegeschreven heb. Die gedachte is niet vreemd. Ik kan deze echter gemakkelijk weerleggen. Toen ik op het punt stond mijn scriptie in te leveren, stelde mijn scriptiebegeleider voor om Karl Popper er eens bij te pakken. Popper is een gezagrijker filosoof dan Kuhn, Latour of Van Peursen. Ik had op dat moment het boek *De groei van kennis* enige dagen in huis –gewoon uit interesse- en begon direct met lezen. Toen viel de grote overeenkomst inderdaad op. Ik heb het vierde thema daarna aangevuld met de theorievorming van Popper, hoewel mijn argumentatie in de kern al goed overeind stond. Wat ik met Popper vooral gedaan heb is het kader rond de metafoor van het schip van Neurath verbeteren, een metafoor die ik al veel eerder was gaan gebruiken. De meer technische kanten van Poppers theorievorming sla ik over.

7. Wat zou ik anders doen?

a. Ik vind mijn redenering over het belang van religie in thema #4 te ad hoc en ik meen dat het systematischer moet kunnen. Het is uiteindelijk best wel een essentieel onderwerp van de scriptie, want het vormt als het ware de binnenste schil, de kern van wat opiniejournalistiek is. Daarom os het vervelend dat ik niet op systematische wijze het belang om religie heel bewust mee te nemen in het begrijpen van de wereld uiteengezet heb. Het is natuurlijk wel mogelijk om te laten zien dat vrijwel heel de wereld religieus is, daar zijn ook goede cijfers over, maar tegelijkertijd: vrijwel heel de wereld eet boterhammen met pindakaas. Wel denk ik achteraf dat mijn argumentatie sterker zou zijn als ik naar gezaghebbende boeken en denkers én naar grote aantallen gelovigen verwezen zou hebben.

b. Mijn behandeling van de term opinie is weliswaar uitgebreid, maar bevredigt niet. Er is voorzover ik dat kon zien onvoldoende conceptualisatie van de term 'opinie'. In ieder geval roept die conceptualisering veel vragen op. De rest van mijn scriptie leunt op een tamelijk gebrekkig *verstehen* van het begrip en daar wordt de scriptie niet sterker van. Tegelijkertijd moet ik dat ook loslaten: voorzover ik het begrip kan conceptualiseren, met de kennis en de bronnen die ik voor handen heb, heb ik dat ook gedaan. En ik denk dat ik daarin goede stappen heb gezet.

2. Onderzoeksplan

Wat is waarheid in de opiniejournalistiek

-Wat is het probleem van journalistiek met 'waarheid'?

-Waar hebben we het over bij deze term?

-Hoe heeft het begrip waarheid zich in de filosofie ontwikkeld?

*Bij Aristoteles

*Bij Kant

*Bij Rorty en Derrida

-Welk verband is er tussen waarheid in de filosofie en waarheid in de journalistiek

*Welke invloed heeft de Verlichting gehad op het denken over waarheid in de journalistiek?

*Welke invloed heeft het postmodernisme gehad op het denken over waarheid in de journalistiek?

-Staat waarheid gelijk aan 'niets dan de feiten'?

-Hoe zit het dan met opiniejournalistiek?

*objectivisme versus subjectivisme

*zijn feiten én meningen wel te scheiden van wereldbeelden?

*welke rol mogen wereldbeelden hebben binnen de journalistiek?

*Welke rol mag 'zeitgeist' hebben binnen de journalistiek?

-Op welke manier kan de journalistiek denken over waarheid, met inbegrip van de opiniejournalistiek, vorm krijgen

*Wat is de uiteindelijke rol van feiten, omkaderingen en oordelen in de journalistiek?

-Antwoord op de vraag: Wat is waarheid in de opiniejournalistiek?